

FERDO ŠIŠIĆ

JADRANSKO PITANJE

D
651
I6S46

425/571
28.50

JADRANSKO PITANJE
NA KONFERENCIJI MIRA U PARIZU

ZBIRKA AKATA I DOKUMENATA

SABRAO IH I OBJELODANIO

FERDO ŠIŠIĆ

ZAGREB 1920.
IZVANREDNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

D
651
I6 S46

TISKOM KUZME ROŽMANIĆA

U ovoj sam knjizi objelodanio u pouzdanom i vjernom hrvatskom prijevodu zbirku akata i dokumenata, koja se tiču jadranskoga pitanja, navlaš grada Rijeke, i to počevši od toliko spominjana Londonskog pakta od 26. aprila 1915., sve do pošljednje note predsjednika Wilsona, publikovane početkom marta ove godine. To sam učinio u želji, da naša javnost bude pouzdano informirana u pravo stanje stvari i u istinski tečaj ovoga krupnog pitanja, s rješenjem kojega je u najtješnjoj vezi sva ekonomska budućnost naše države, a kroz to i njezino blagostanje, bez kojega nema i ne može da bude ni političke sredjenosti ni narodnoga zadovoljstva. Još sam držao, da objelodanjenjem pomenutih akata i dokumenata činim i potreban i koristan posao stoga, što svi oni kraći ili duži izvadci te ih je naš zabrinuti narod dosada imao o tom pitanju prilike da čita — i ne obazirući se kod toga na gomilu protuslovnih vijesti — odista nijesu bili podobni, da ga u stvar upute i primire. Smatrao sam nadalje, da mi je kao ekspertu naše Delegacije na Konferenciji Mira u Parizu, i to baš za jadransko pitanje, taj posao upravo patriotska dužnost. Konačno mi je naglasiti, da su francuske odnosno engleske originale ovdje objelodanjenih akata i dokumenata još ranije predale javnosti po raznim periodicima i novinama stranom naša Delegacija, a stranom francuska, engleska, američka i talijanska. No najvažnija je publikacija nedavno izišlo englesko službeno izdanje s natpisom: „Miscellaneous No 2 (1920). Correspondence relating to the Adriatic Question. Presented to Parliament by Command of His Majesty. London 1920.“

U Zagrebu krajem aprila 1920.

Ferdo Šišić.

I.

Londonski pakt od 26. aprila 1915.[1]

Uvod.

Pitanje, kako da se otkine Italija od Trojnoga Saveza i pridruži Sporazumu, izbilo je još u početku Velikoga Rata. No prvi su pokušaji ostali jalovi, jer je njemačkom državniku knezu Bülowu u Rimu uspjelo, da kroz prvih sedam mjeseci spriječi preokret u talijanskoj politici nastojanjem, da zajamči neutralnost Italije teritorijalnim žrtvama od strane Austro-Ugarske monarhije. Tek u drugoj polovici februara 1915. pokazala se mogućnost, da bi mogla Italija pristupiti antanti. Medjutim carska ruska vlada tada nije smatrala, da je talijanska intervencija po stvar Saveznika bezuvjetno nužna. Ministar izvanjskih posala, Sazonov, izrazio je naime bojazan, da će pristup ove četvrte evropske Velike Sile biti većma na štetu dojakošnjim dobrim medjusobnim odnosima Saveznika. Ne protiveći se inače ideji, da se Italija privuče u savez, Sazonov mišljaše, da bi bilo bolje, kad bi Italija prva započela s tom osnovom. I odista, pregovori su formalno započeli početkom marta u Londonu, i to na poticanje talijanskoga poslanika markiza Imperialija, a u njima sudjelovahu još i Sir Edward Grey, francuski poslanik Paul Cambon i ruski poslanik grof Benckendorff. Ali i sada se radilo sporo, u jednu ruku zbog toga, što je u isto vrijeme knez Bülow uporno nastojao, da natjera bečki kabinet na što veće popuštanje Italiji, a u drugu, što su se faktički odmah pokazale i velike protivnosti izmedju interesa pojedinih Velikih Sila, zastupanih u Londonu. Francuska i Rusija naime označivahu talijanske zahtjeve pretjeranima, i to prva poglavito u pitanju jugoistočne obale Jadranskoga mora, a druga u pitanju sjeveroistočne obale. Tako je proteklo punih šest tjedana u izravnanju detaljâ budućeg teritorijalnog razdjeljenja Albanije i Dalmacije, za kojih je rusko ministarstvo izvanjskih posala tvrdokorno branilo interese Južnih Slovena i uporno tražilo, da se Srbiji dade siguran i trajan izlaz na more. S tim u vezi ono je i stalno odbijalo zahtjeve Italije na povećanje njezinog obalnog posjeda i na neutralizaciju onih dijelova, koji su imali pripasti Srbiji. Medjutim su dogadjaji na raznim ratištima, a navlaš na njemačko-austrijsko-ruskom, naveli vojskovodje na misao, da je intervencija Italije na strani antante bezuvjetno odmah nužna. Stoga je sredinom aprila rusko ministarstvo izvanjskih posala — koje nije sve do tada pokazivalo velike volje, da potpiše s Italijom konvenciju — izrazilo u Londonu želju, da što prije dodje do aktivnoga istupa Italije. Još u zadnji čas uspjelo mu je prinuditi Italiju, da je popustila u korist Srbije i Crne Gore u nekim svojim zahtjevima.

---

[1] Up. Laloy, Les documents secrets des archives du ministère des affaires étrangères de Russie publiés par les Bolcheviks. Paris 1920. (pg. 110—119). — Revue Parlementaire nr. 9—10. Paris 1. marta 1920. — Memorandum talijanske vlade od 10. jan. 1920.

Tekst Londonskoga pakta.

Ovlaštenjem talijanske vlade čast je markizu Imperialiju, poslaniku Italije u Londonu, saopćiti državnom tajniku za izvanjske poslove Siru Edwardu Greyu, onda poslaniku Francuske g. Cambonu i grofu Benckendorffu, poslaniku Rusije, ovaj memorandum:

Memorandum.

Članak 1. Izmedju glavnih stožera (états-majors généraux) Francuske, Velike Britanije, Rusije i Italije, ima se bezodvlačno zaključiti vojna konvencija. Ova će konvencija točno odrediti minimum onih vojnih sila, što će ih Rusija upotrebiti protiv Austro Ugarske, ako bi se ona bacila svim silama na Italiju. Inače će Rusija udariti u prvom redu na Njemačku. Ova će konvencija tako isto urediti i sva pitanja, što se odnose na buduće primirje, u koliko to ne bi bitno diralo u kompetenciju vrhovne vojne komande.

Članak 2. Italija se od svoje strane obavezuje, da će poći u rat na strani Francuske, Velike Britanije i Rusije sa svim sredstvima s kojima raspolaže, i to protiv svih Sila, koje s njima ratuju.

Članak 3. Pomorske sile Francuske i Velike Britanije kooperirat će energički s Italijom, sve dok ne bude austrijsko brodovlje uništeno, odnosno do zaključka mira. U tu će se svrhu bezodvlačno zaključiti pomorska konvencija izmedju Francuske, Velike Britanije i Italije.

Članak 4. U Ugovoru o Miru Italija će dobiti[1]: Trentino, cisalpinski Tirol s njegovom geografskom i prirodnom granicom (to je granica Brennera), kao i Trst, grofoviju Goricu Gradišku, čitavu Istru do Kvarnera, uključivši amo Volosko i istarske otoke Cres i Lošinj, kao i male otoke Plavnik, Unije, Srakane, Palazzuoli, Sv. Petar Ilovik, Asinello (?), Gruica (misli se Susak) i obližnja ostrva.

Primjedba. Da se obezbijedi izvršenje članka 4., bit će granica povučena kako slijedi: Od Piz Umbrail do sjeverno od Stelvija slijedit će kosu Retskih Alpa sve do izvora Adiže i Eisacka, prolazeći potom preko brda Reschena i Brennera i visova Oetza i Zillera. Odatle će granica zakrenuti prema jugu i prolazeći preko brda Toblacha, doći će do sadašnje granice Karničkih Alpa. Ona će slijediti ovu granicu do planine Trbiža, a poslije Trbiža vodomedju Julskih Alpa preko brda Predila, Mangarta i Triglava i vodomedju glavicâ Podbrdo, Podlasnica

---

[1] U originalu glasi ovo važno mjesto: „Dans le Traité de Paix, l'Italie obtiendra".

i Idrija. Od te točke granica će ići k jugoistoku prema Snježniku ostavljajući izvan talijanskoga teritorija čitavu kotlinu Save i njezinih pritoka. Od Snježnika spustit će se granica na obalu na način, da će zahvatiti u talijanski teritorij Kastav, Matulje i Volosko.

Članak 5. Italija dobit će takodjer provinciju Dalmaciju u njenim današnjim administrativnim granicama, uključivši amo na sjeveru Lisaricu i Tribanj, a na jugu do linije, koja će polazeći od obale kod rta Planka, slijediti prema istoku vrhuncima visova, koji čine vodomedju, na način, da u talijanskom teritoriju ostaju sve doline i vode, koje teku prema Šibeniku, kao što su Čikola, Krka, Butišnica i njihovi pritoci. Italija će takodjer dobiti sve otoke na sjeveru i zapadu Dalmacije od Premude, Silbe, Oliba, Skarde, Mauna, Paga i Visa na sjeveru, a do Mljeta na jugu, uključujući amo Svetac, Biševo, Vis, Hvar, Šćedro, Korčulu, Sušac i Lastovo, kao i grebene i ostrva oko njih te Palagružu, izuzev jedino otoke Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šoltu i Brač.

Neutralizovat će se: 1. Čitava obala od rta Planke na sjeveru, do južnoga korijena poluotoka Pelješca na jugu, tako da bude zahvaćen čitav ovaj poluotok. 2. Dio obale što počinje na sjeveru deset kilometara od prilike južno od rta Cavtata, silazeći prema jugu do rijeke Vojuše, tako da će biti amo uključeni zaliv i pristanište Kotora, Bara, Ucinja, Sv. Ivana Medovanskoga i Drača, ali da ne budu time prejudicirana prava Crne Gore, kako proizlaze iz izjavâ izmijenjenih izmedju Sila u aprilu i maju 1909. Budući da se ova prava odnose samo na sadašnji crnogorski teritorij, ne će se ona moći protegnuti još i na teritorij i na ona pristaništa, koja bi mogla biti dodijeljena Crnoj Gori. Prema tome nijedan dio ovih obala što sada pripadaju Crnoj Gori, ne će moći biti neutralizovan. Ostat će na snazi restrinkcije u pogledu pristaništa Bara, na koje je Crna Gora sama pristala god. 1909. 3. I konačno svi otoci koji nijesu dodijeljeni Italiji.

Primjedba. Četiri savezne Sile dodijelit će niže nabrojene jadranske zemlje Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori.[1] U sjevernom Jadranu svu obalu od Voloskoga zaliva na istarskoj granici do sjeverne dalmatinske granice, uključujući amo današnje ugarsko primorje i čitavu hrvatsku obalu s pristaništem Rijekom i manjim pristaništima Novi i Karlobag, kao i otoke Krk, Prvić, Sv. Grgur, Goli i Rab. A u donjem Jadranu (u krajevima koji interesuju Srbiju i Crnu Goru) čitavu obalu od rta Planke do

---

[1] U originalu glasi ovo mjesto: „Les territoires de l'Adriatique énumérés ci-dessous seront attribués par les quatre Puissances alliées à la Croatie, à la Serbie et au Monténégro".

rijeke Drim s važnim pristaništima Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ucinj i Sv. Ivan Medovanski, i otoke Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šoltu, Brač, Jakljan pak Koločep. Pristanište Drač bit će dodijeljeno nezavisnoj muslimanskoj državi Albaniji.[1]

Članak 6. Italija dobit će u potpuno vlasništvo Valonu, otok Saseno i suviše još dosta prostran teritorij potreban za njihovu obranu, to jest otprilike onaj izmedju rijeke Vojuše na sjeveru i istoku, a idući na jug, sve do granica okružja Chimare.

Članak 7. Primajući člankom 4. Trentino i Istru, 5. Dalmaciju i jadranske otoke, a 6. zaliv Valonski, Italija se, u slučaju ako bi došlo do formacije jedne malene autonomne i neutralizovane države u Albaniji, ne smije opirati željama Francuske, Velike Britanije i Rusije, da se sjeverni i južni okrajci Albanije podijele izmedju Crne Gore, Srbije i Grčke. Južno primorje Albanije od granica talijanske provincije Valone do rta Stila (Stylos) bit će neutralizovano.

Italija dobit će pravo upravljati izvanjskim poslovima Albanije; u svakom slučaju ona će biti obvezana da bdije nad tim, da Albanija dobije dostatan teritorij, čije se granice imadu sastati na zapadu kod Ohridskoga jezera s grčkima i srpskima.

Članak 8. Italija dobit će u potpuno vlasništvo sve otoke Dodekaneza, kako ih sada drži posjednute.

Članak 9. Francuska, Velika Britanija i Rusija priznaju, da je Italija interesovana na održanju ravnovjesja (équilibre) u Sredozemnom moru, kao i njezino pravo, da za slučaj diobe Turske ona dobije isto taki dio kao i one u području Sredozemnoga mora, a naročito u onom dijelu, koji graniči s provincijom Adalijom, gdje je Italija već stekla osobitih prava i interesa, kako je to razloženo u talijansko-britanskoj konvenciji. Zona, koja će biti odstupljena Italiji, bit će u zgodnije vrijeme precizno ograničena s obzirom na vitalne interese Francuske i Velike Britanije. Interesi Italije isto će tako biti uzeti u obzir za slučaj, ako bi Velike Sile htjele da na duže vrijeme održe integritet Turske u Aziji i ako se ne bude radilo medju njima o drugom, nego samo o utvrdjenju njihovih interesnih sfera. Za slučaj pak, ako bi se Francuska, Velika Britanija i Rusija tečajem ovoga rata domogle provincija turske Azije, svi krajevi što graniče s Adalijom biti će prepušteni Italiji, koja sebi uzima pravo, da ih uzme u posjed.

Članak 10. Sva prava, što ih je još pridržao Sultan u Libiji mirom Lausanneskim, prelaze na Italiju.

---

[1] Oba ova članka, 4. i 5., preuzeti su iz autentičnoga teksta, kako ga je talijanska vlada komunicirala u svojem memorandumu od 10. januara 1920. (Gl. niže).

Članak 11. Italija primit će dio ratne odštete odgovarajući njezinim žrtvama i naporima.

Članak 12. Italija pridružuje se deklaraciji Francuske, Velike Britanije i Rusije, prema kojoj će Arabija i muslimanska Sveta Mjesta pripasti jednoj muslimanskoj nezavisnoj državi.

Članak 13. Za slučaj ako bi Francuska i Velika Britanija proširile svoj kolonijalni posjed na račun Njemačke, Francuska i Velika Britanija priznaju u principu Italiji pravo zatražiti kompenzacijâ proširenjem njezina posjeda u Eritreji, Somali zemlji, Libiji i u kolonijalnim krajevima, koji graniče s francuskim i engleskim kolonijama.

Članak 14. Engleska se obavezuje, da će poduprijeti bezodvlačno ostvarenje zajma od najmanje 50 milijuna funti sterlinga Italiji na tržištu u Londonu uz povoljne uvjete.

Članak 15. Francuska, Engleska i Rusija podupirat će otpor Italije, što će ga ona poduzimati protiv svake propozicije, da bude pripušten predstavnik Svete Stolice kod utanačenja mira i kod uredjenja pitanjâ, potaknutih sadašnjim ratom.

Članak 16. Ova se konvencija ima držati tajnom. Što se tiče privoljenja Italije deklaraciji od 5. septembra 1914.,[1], ne će ova deklaracija biti publikovana, sve dok ne bude Italiji naviješten rat ili dok ga ona ne navijesti.

Zastupnici Francuske, Velike Britanije i Rusije pristaju na sve, što se kaže u ovom memorandumu. Što se tiče članka 1., 2. i 3. s obzirom na sporazum glede vojničkih i pomorskih oblasti četiriju Velikih Sila, Italija izjavljuje, da će aktivno ući u rat što prije može, a u svakom slučaju najkašnje mjesec dana poslije potpisa ovoga dokumenta.

U Londonu 26. aprila 1915.

Sir E. **Grey**, **Cambon**, markiz **Imperiali**, grof **Benckendorff**.

II.

Krfska deklaracija od 20. (7.) jula 1917.

DEKLARACIJA*

(Izjava)

Na konferenciji članova prošlog koalicionog i sadanjeg kabineta Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslavenskog Odbora sa sedištem u Londonu, koji su do sada paralelno radili, a u

[1] To jest da nijedna od ratujućih sila antante ne će sklopiti zasebni mir s neprijateljima.

* Ovo je kopija iz samoga originala.

prisustvu i uz saradnju predsednika Narodne skupštine, izmenjane su misli o svima pitanjima, koja su skopčana sa budućim zajedničkim državnim životom Srba, Hrvata i Slovenaca.

Srećni smo, što i ovom prilikom možemo konstatovati, da je medju član vima konferencije i ovoga puta vladala jednodušnost u svima pitanjima budućeg zajedničkog državnog života.

Pre svega, predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca ponova i najodsudnije naglašavaju, da je ovaj naš troimeni narod jedan i isti, po krvi, po jeziku, govornom i pisanom, po osećajima svoga jedinstva, po kontinuitetu i celini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi, i po zajedničkim životnim interesima svoga nacionalnog opstanka i svestranog razvitka svoga moralnog i materijalnog života.

Ideja o njegovom nacionalnom jedinstvu nikada se nije gasila, ma da je sva moć umna i fizička nacionalnog mu neprijatelja bila upravljena protivu njegovog jedinstva, njegove slobode i nacionalnog opstanka. Bio je podvojen u više država, a u samoj Austro-Ugarskoj izdeljen, ne na tri plemenska imena, nego na jedanaest pokrajinskih uprava i trinaest zakonodavstava. Osećaj njegovog nacionalnog jedinstva i duh za slobodom i nezavisnošću održavali su ga u neprekidnim vekovnim borbama, na istoku sa Turcima, a na zapadu sa Nemcima i sa Madžarima.

Brojno slabiji i od istočnog i od zapadnog neprijatelja, on nije mogao sam obezbediti svoje narodno i državno jedinstvo, svoju slobodu i svoju nezavisnost, jer i na zapadu njegovom vladao je protivu njega surovi princip sila nad pravom.

Ali je naš narod dočekao čas, kad nije više usamljen u svojoj borbi. Borba koju je nemački militarizam nametnuo Rusiji, Francuskoj i Engleskoj za odbranu njihove časti i slobode, i slobode i nezavisnosti malih država, pretvorila se u borbu za slobodu sveta, za pobedu prava nad silom. Svi narodi, koji ljube slobodu i nezavisnost, udružili su se da se zajednički brane, da po cenu svih žrtava spasu civilizaciju i slobodu, da stvore nov medjunarodni poredak, zasnovan na pravdi i slobodi svakoga naroda da se sam opredeljuje i sam osniva svoj državni i nezavisni život, te da se na taj način zasnuje nov, miran i trajan period razvitka i napretka čovečanstva, obezbedi svet za večita vremena od ovakve katastrofe, što je prouzrokova osvajačka žedj nemačkog imperijalizma.

Plemenitoj Francuskoj, koja je proklamovala princip slobode naroda, i slobodoumnoj Engleskoj, pridružiše se velika Američka Republika i nova slobodna i demokratska Rusija, da u svojim manifestima objave pobedu slobode i demokratije, kao

glavni cilj rata, a načelo slobodnog samoopredeljenja naroda, kao osnovni princip novoga medjunarodnog poretka.

Naš troimeni narod, koji je najviše stradao od grube sile i nepravde, koji je za svoje pravo slobodnog samoopredeljenja podneo najveće žrtve, prihvatio je sa oduševljenjem taj uzvišeni princip kao glavni cilj ove strašne borbe, u koju je gurnulo ceo svet nepoštovanje prava samoopredeljenja naroda.

I autorizovani predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca, konstatujući da je jedini i neodstupni zahtev našega naroda, zahtev koji on postavlja na osnovu načela slobodnog samoopredeljenja naroda da bude potpuno oslobodjen svakog tudjinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi, složili su se, da ta njihova zajednička država bude zasnovana na ovim modernim i demokratskim principima:

1. Država Srba, Hrvata i Slovenaca, poznatih i pod imenom Južnih Slovena ili Jugoslovena, biće slobodna, nezavisna Kraljevina s jedinstvenom teritorijom i jedinstvenim državljanstvom. Ona će biti ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija na čelu sa dinastijom Karagjorgjevića, koja je dala dokaza, da se s idejama i osećajima ne dvoji od naroda i da stavlja narodnu slobodu i volju vrh svega.

2. Država ova zvaće se: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a vladalac: Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca.

3. Ona će imati jedan državni grb, jednu državnu zastavu i jednu krunu. Ovi državni emblemi biće sastavljeni iz naših sadanjih, posebnih emblema. Državna celina obeležavaće se državnim grbom i državnom zastavom.

Državna zastava, kao simbol jedinstva, isticaće se na svima nadleštvima Kraljevine.

4. Posebne zastave, srpska, hrvatska i slovenačka, ravnopravne su i mogu se isticati i slobodno upotrebljavati u svima prilikama. I grbovi posebni mogu se isto tako upotrebljavati slobodno u svima prilikama.

5. Sva tri narodna imena: Srbi, Hrvati i Slovenci, potpuno su ravnopravna na celoj teritoriji Kraljevine, i svako ih može slobodno upotrebljavati u svima prilikama javnog života i kod svih vlasti.

6. Obe azbuke, ćirilica i latinica, takodje su potpuno ravnopravne i svako ih slobodno može upotrebljavati na celoj teritoriji Kraljevine. Sve državne i samoupravne Vlasti dužne su i u pravu upotrebljavati i jednu i drugu azbuku, saobražavajući se u tome želji gradjana.

7. Sve priznate veroispovesti vršiće se slobodno i javno. Pravoslavna, Rimokatolička i Muhamedanska veroispovest, koje

su po broju sledbenika najjače u našem narodu, biće jednake i ravnopravne prema državi.

Na osnovu ovih principa zakonodavac će se starati, da se čuva i održava konfesionalni mir, koji odgovara duhu i prošlosti celokupnog našeg naroda.

8. Kalendar treba što skorije izjednačiti.

9. Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa celine ne bi smela krnjiti.

Naš narod ne traži ništa tudje; on traži samo svoje i želi, da se sav, kao jedna celina, oslobodi i ujedini. I zato on, svesno i odlučno, isključuje svako delimično rešenje svoga narodnog oslobodjenja i ujedinjenja. Naš narod postavlja kao jednu nerazdvojnu celinu problem svoga oslobodjenja od Austro-Ugarske i njegovog ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu.

Po načelu slobodnog narodnog samoopredeljenja ni jedan deo ove celine ne može se pravilno odvojiti i prisajediniti drugoj kojoj državi bez pristanka samoga naroda.

10. Jadransko More, u interesu slobode i ravnopravnosti svih naroda, biće slobodno i otvoreno svima i svakome.

12. Svi gradjani (državljani) na celoj teritoriji jednaki su i ravnopravni prema državi i pred zakonom.

12. Izborno pravo za izbor narodnih poslanika za Narodno Predstavništvo, kao i izborno pravo za opštine i druge upravne jedinice, jednako je i opšte, i vršiće se neposrednim i tajnim glasanjem po opštinama.

13. Ustav, koji će posle zaključenja mira doneti Ustavotvorna Skupština, izabrana na osnovi opšteg i jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa, biće osnova celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se uredjivati celokupni državni život.

Ustav će dati narodu i mogućnost da razvija svoje posebne energije u samoupravnim jedinicama, obeleženim prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama.

Ustav se ima primiti, u celini, u Ustavotvornoj Skupštini brojno kvalifikovanom većinom.

I Ustav i drugi zakoni, koje bude donela Ustavotvorna Skupština, stupaju u život kada ih Kralj sankcioniše.

*
* *

Tako ujedinjeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca sastavljao bi državu, koja bi brojala oko 12 miliona državljana. Ona bi bila garantija narodne nezavisnosti i svestranog narodnog kul-

turnog napretka, jak bedem protiv germanskog nadiranja, nerazlučni saveznik svih onih kulturnih naroda i država, koje su istakle princip prava i slobode naroda i princip medjunarodne pravde, i dostojan član nove medjunarodne zajednice.

Dano na Krfu 7. (20.) jula 1917. godine.

Predsednik Jugoslavenskog Odbora:
Dr. **Ante Trumbić**, s. r.

Predsednik Ministarskog Saveta:
Nik. P. Pašić, s. r.
Ministar Inostr. Dela Kraljevine Srbije

III.

Rimski pakt od 7. marta (odn. 10. apr.) 1918.

Uvod.

Poslije oduljega usmenoga i pismenoga pregovaranja izmedju predsjednika Jugoslavenskoga odbora Dra. Ante Trumbića i talijanskoga narodnoga poslanika Andrije Torre-a, došlo je do izmjene dvaju tekstualno posve identičnih pisama, i to tako, da je Dr. Trumbić poslao Torre-u hrvatskim jezikom napisano pismo, a Torre Dr. Trumbiću talijanskim. Priopćujem dakako samo hrvatski tekst. Poslije je 10. aprila taj sporazum javno publikovan u Rimu na velikoj skupštini, na kojoj su se našli mnogobrojni zastupnici talijanskoga i jugoslavenskoga političkoga svijeta. Zbog toga je dobio ime „Rimski pakt".

Tekst sporazuma Trumbić—Torre.

London 7. marta 1918.

Poštovani Gospodine Poslaniče,

Razgovori što smo ih imali ovih dana, Vi u svojstvu izaslanika „talijanskog odbora za sporazum izmedju naroda podloženih Austro-Ugarskoj" (Comitato italiano per l'accordo fra i popoli soggetti all' Austria-Ungheria), a ja u svojstvu predsjednika Jugoslovenskog Odbora u Londonu, bijahu vodjeni sa zajedničkom težnjom da stvorimo iskren, dubok i trajan sporazum izmedju dva naroda, koji su neminovno upućeni na složan rad za odbranu i zaštitu svoje nezavisnosti i svoje slobode. Pošto se je na razgovorima, koji su ranije vodjeni sa predstavnicima drugih potlačenih naroda Habsburške Monarhije, dokazala potreba jednog općeg sporazuma i zajedničke akcije svih, mi smo stoga imali na umu ne samo zasebne odnose izmedju Italije i Jugoslovenskog Naroda, nego i cjelokupan položaj svih

tih naroda, koji ne će moći da raspolažu sobom kao nacije i kao države, nego samo onda, kad se oslobode od sistema i od vlasti, na kojima je osnovana njemačko madžarska hegemonija. Bez takova potpunog oslobodjenja svi oni narodi, koji su danas sastavni dijelovi Habsburške Monarhije kao i oni koji, i ako nisu u toj carevini, ipak su ugroženi njezinom silovitošću, spriječeni su u razvijanju svoga narodnog života i svoje gradjanske i političke djelatnosti i ne mogu da kao gospodari svoje sudbine obezbijede sebi miran napredak. Sporazum, komu danas postavljamo prve temelje, početak je suradnje izmedju ovih naroda. Ona ne smije da se ograniči samo na vrijeme rata, nego treba da se nastavi i poslije njega, i da posluži kao osnov svim našim odnosima i vezama u političkom i ekonomskom radu, kao i u radu na polju prosvjete i civilizacije.

Šteta je, što se do sporazuma i suradnje nije došlo ranije još u početku rata. Razvitak dogodjaja mogao je da bude drukčiji, a bilo bi bolje udovoljeno i očekivanju naroda, koji traže svoje oslobodjenje. I ako je danas teže na tome raditi, nema razloga da se ne pokuša, i to svom energijom, kojom raspolažemo, i sa najdubljim uvjerenjem, da udruženje narodnih duša i snaga u ovako uzvišenu cilju, komu se nas dvojica namijenismo, ne može da ostane bez ploda.

Ja Vam ovime pismeno potvrdjujem ono, što smo već utvrdili u našim razgovorima i što smo formulisali ovako:

„P r e d s t a v n i c i n a r o d a p o d l o ž e n i h p o s v e i l i d j e l i m i č n o A u s t r o - U g a r s k o j M o n a r h i j i u svrhu zajedničke akcije složno utvrdjuju ova načela:

1. Svaki narod, koji teži da postigne svoje nacijonalno i državno ujedinjenje ili da ga upotpuni, ima nezatomljivo pravo na potpunu političku i ekonomsku nezavisnost.

2. Svaki od ovih naroda priznaje, da je Monarhija austro-ugarska osnovna zapreka ostvarenju njegovih težnja i njegovih prava.

3. Ovi se narodi stoga zalažu, da će se medjusobno pomagati u borbi za svoje potpuno oslobodjenje od zajedničkog neprijatelja, e da uzmognu postići potpuno narodno ujedinjenje u svojoj slobodnoj državi.

P r e d s t a v n i c i t a l i j a n s k o g i j u g o s l o v e n s k o g n a r o d a z a s e b n o u t v r d j u j u o v o:

4. U pogledu odnosa izmedju talijanske nacije i nacije Srba, Hrvata i Slovenaca, poznatih i pod zajedničkim imenom jugoslovenskim, predstavnici ovih dvaju naroda priznaju, da je ujedinjenje i nezavisnost jugoslovenske nacije životan interes Italije, kao što je upotpunjenje narodnog jedinstva Italije životan interes jugoslovenske nacije. Stoga se predstavnici oba

naroda zalažu, da će uložiti svu svoju djelatnost u to, da za trajanja rata i u času mira budu potpuno oživotvoreni ovi vrhovni zahtjevi njihovih naroda.

5. Proglasuju, da je oslobodjenje Jadranskog mora i njegova odbrana od svakog sadašnjeg i budućeg neprijatelja životan interes njihovih naroda.

6. Obvezuju se riješiti prijateljski i u interesu budućih dobrih i iskrenih odnosa izmedju oba naroda pojedine teritorijalne sporove na osnovu načela narodnosti i prava narodnog samoodredjenja i na način, da se ne povrede životni interesi jednog i drugog naroda, koji će biti definisani u času mira.

7. Skupinama (nuclei) jednoga naroda, koje bi morale biti uključene u granice drugoga naroda, priznat će se i zajamčit će im se pravo na poštovanje njihova jezika, njihove kulture i njihovih moralnih i ekonomskih interesa.

Ostaje uglavljeno, da će se generalne tačke (1., 2., 3.) podnijeti predstavnicima drugih zanimanih naroda na odobrenje; ali Vi i ja već smo prihvatili cjelokupan tekst ovoga sporazuma i za nj se od ovoga časa založili. Zatražit ću od Jugoslovenskog Odbora u Londonu formalno odobrenje, o kojem imat ću čast da Vas izvijestim u najkraće vrijeme.

Složni smo i u tome, da će se tekst ovoga sporazuma, a eventualno i druga akta koja budu potrebna, obnarodovati domalo na sastanku u Rimu.

Dozvolite mi na rastanku, Poštovani Gospodine Poslaniče i Prijatelju, da uz iskreno divljenje prema Vama istaknem, kako sam sretan, što me je dopala zavidna čast, da suradjujem na jednom važnom djelu sa čovjekom, koga Italija ubraja u prve svoje umove i karaktere. Ovo će mi biti do života neizbrisiva uspomena i opravdan ponos.[1]

Dr. **Ante Trumbić** v. r.
predsjednik jugoslavenskoga odbora
sa sjedištem u Londonu.

Gospodin Andrea Torre, narodni poslanik
Rim.

[1] Ova stavka glasi u talijanskom tekstu pisma g. Torre-a dr. Trumbiću ovako: „Mi consenta infine, onorevole Signore ed amico, di rendere omaggio allo spirito di lealtà e di confidenza che ha animato il suo attegiamento nelle nostre discussioni, alla diretta conscienza con cui ha apprezzato i problemi da risolvere, e alla bontà e simpatia che Ella mi ha personalmente dimostrato: cose indimenticabili nella mia memoria e nel mio cuore. **Andrea Torre** m. p. Il comitato esecutivo è composto dei Senatori F. Ruffini e V. Scialoja, ex ministro, dell' on. Barzilai ex ministro, dell' on. Arca, dell' on. Torre e dei Signori Giovani Amendola del „Corriere della Sera" e Maurizio Maraviglia dell' „Idea Nazionale".

IV.

Ženevska deklaracija od 9. nov. 1918.

DEKLARACIJA.

„Zajedničkim naporom savezničkih naroda i Sjedinjenih Država Severne Amerike, snagom naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, slomljene su na bojnim poljima i na moru sve nasilne prepreke njegovom ujedinjenju. Predstavnici Vlade Kraljevine Srbije i skupštinskih političkih grupa, predstavnici Narodnog Veća u Zagrebu, predstavnici Jugoslovenskog Odbora u Londonu, skupljeni u Ženevi, varoši slobode, sretni su što mogu jednodušno svečano i pred celim svetom konstatovati svoje ujedinjenje u državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Narod Crne Gore, kome je otvoren naš bratski zagrljaj, nesumnjivo će pohitati da pozdravi i pridruži se ovom delu, koje je od uvek bilo njegov najviši ideal.

Današnjim danom i ovim aktom nova država se pojavljuje i prikazuje kao jedna nedeljiva državna celina i član društva slobodnih naroda. Nema više granica koje su nas razdvajale.

U svima spoljnim manifestacijama prava, snage i volje, tu državnu zajednicu predstavljaće zajedničko ministarstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, preko redovnih organa, za to stvoreno kao i ovaj akt u duhu istoga. Sastav te vlade objavljen je. Naknadno će se objaviti dalji delokrug njenog rada, jer su potpunim medjusobnim priznanjem svih nacionalnih faktora i organa, konstatovanom jednodušnošću u pogledu njihovih ciljeva i metoda rada, uravnati putovi kojima će se kretati javni, opšti, zajednički poslovi nove države.

Vlada Kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu produžiće otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorialnom delokrugu na redovan način kakav gde postoji, dok Velika Skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca (Konstituanta), izabrana opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih gradjana, ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. Taj ustav će biti osnova celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se, u demokratskom duhu, uredjivati ceo državni život.

Granice državne prema susednim državama povući će se po načelu prava narodnosti i prava samoopredeljenja svakog naroda. U nesalomljivom pouzdanju i veri našeg naroda u svoje pravo, u principima pravde proklamovanim od naših Saveznika, primljenim javnom savešću celog prosvećenog sveta — leži jamstvo to.

Srbi, Hrvati i Slovenci!

Naš vekovni san je java. Mi smo ujedinjeni u slobodi. Slavimo ove velike dane najviše narodne sreće i radosti, i održavajmo red. Bez reda nema snažne države. Samo snažna država može na vreme obezbediti blagostanje gradjana i ispuniti svoje socijalne dužnosti i svoju misiju, brinući se o opštem razvoju društva, o zaštiti slabih, o porodicama postradalih i invalidima.

Poštujmo uspomenu svih boraca, koji su pali za ostvarenje našeg narodnog i ljudskog ideala. Poklonimo se svi sa poštovanjem pred istorijskim podvizima naše vojske i prenosimo na buduće naraštaje naše srećne zahvalnosti, koje imamo za plemenite narode, s kojima smo izvojevali pobedu u svetu.

Jugosloveni!

Neka večito živi u časti i slavi medju narodima naša lepa, draga mlada Otačbina.

Ženeva, 9. novembra 1918.

Predsednik Ministarskog Saveta i
Ministar Inostranih Dela:
Nik. P. Pašić.

Predsednik Narodnog Veća u Zagrebu:
Dr. **Antun Korošec.**

Predsednik Jugoslovenskog Odbora u Londonu:
Dr. **Ante Trumbić**.

Predstavnici sporazumnih skupštinskih grupa:
M. Trifković, biv. min. predsednik,
M. Drašković, narodni poslanik,
Dr. **V. Marinković**, nar. poslanik

Dr. **Melko Čingrija,** član Narodnog
Veća u Zagrebu
Dr. **Gregor Žerjav,** novinar.

Članovi Jugoslovenskog Odbora u Londonu:
Dr. **Gustav Gregorin,** nar. poslanik,
Jovan Banjanin,
Dušan Vasiljević,
Dr. **Nikola Stojanović**, nar. poslanik.

V.

Odluka Podgoričke skupštine od 26. [13.] novembra 1918.*)

ODLUKA

Velike Narodne Skupštine Srpskog naroda u Crnoj Gori

donijeta na sjednici od 13. nov. 1918. g. u Podgorici.

Na osnovu istaknutog načela: samoodredjenja naroda, koje je prihvatio i proklamovao kao uslov budućeg svjetskog mira apostol čovječanstva, predsjednik Sjedinjenih Sjevero-Američkih Država g. Wilson, a usvojile ga naše velike saveznice i prijateljice Engleska, Francuska i Italija, Velika Narodna Skupština Srpskoga Naroda u Crnoj Gori, izabrana slobodnom voljom narodnom i okupljena u Podgorici 11. novembra tekuće godine, da se u pitanju svoje zemlje opredijeli, izjavljuje:

1. Srpski Narod u Crnoj Gori jedne je krvi, jednoga jezika i jednih težnji, jedne vjere i običaja s narodom koji živi u Srbiji i drugim srpskim krajevima; zajednička im je slavna prošlost, kojom se oduševljavaju, zajednički ideali, zajednički narodni junaci, zajednička patnja, zajedničko sve što jedan narod čini narodom.

Kad je u Srednjem Vijeku formirana srpska država pod dinastijom slavnih Nemanjića, odmah u početku njenog stvaranja srpski narod u granicama današnje Crne Gore ušao je u sastav njen i za sve vrijeme njenog trajanja (oko 200 godina) igrao u njoj važnu ulogu.

Pred najezdom turskom pala je ta naša država i srpski narod dopao ropstva. Za vrijeme robovanja činjeni su očajni pokušaji u narodu da se ropstva oslobodi, i dizati radi toga, više puta, narodni ustanci, koji su u krvi ugušivani. U tome je srpski narod u Crnoj Gori prednjačio i uspio, da u svojim krševima zasnuje gnijezdo slobode i oslobodi se turskoga ropstva. I od tada njegove težnje i njegovi ideali bili su: oslobodjenje i ujedinjenje cijelog srpskog plemena; to je bio njegov vjekovni san.

Početkom XIX. vijeka ustaju Srbi u Srbiji pod viteškim Karagjorgjem, oslobadjaju se turskog jarma i udaraju temelj današnjoj Srbiji. Od tada Srbi iz Srbije i Srbi iz Crne Gore rade uvijek zajednički na zajedničkom idealu: oslobodjenju i

*) Kopija iz originala.

ujedinjenju srpskog naroda. Vodjeni su radi toga ideala oslobodilački ratovi, proliveno more srpske krvi, uvijek zajednički. Ali uspjeh je svakada bio mali: Turska je još uvijek bila toliko moćna da sama osujeti naše oslobodjenje i ujedinjenje, a uz to je u tom poslu imala iskrenog pomagača, vjekovnog neprijatelja našeg naroda, podmuklu Austro-Ugarsku, koja je svagda gledala u našem uspjehu svoj neuspjeh, u našoj sreći svoju nesreću, u našem jedinstvu svoj raspad.

Na Berlinskom Kongresu, poslije krvavog rata, koji su vodile Srbija i Crna Gora, pomagane bratskom Rusijom, za oslobodjenje i ujedinjenje svojih saplemenika, Austro-Ugarska je uspjela, da nam osujeti i oduzme sve plodove te borbe, da prigrabi sebi dvije klasične srpske oblasti, Bosnu i Hercegovinu, u kojima je i pukla prva puška za oslobodjenje, i da izmedju Srbije i Crne Gore u Novopazarskom Sandžaku, naseljenom kompaktnom masom srpskog življa, ostane i dalje turska vlast, a uz nju austrijski garnizoni, te da Austrija i Turska zajednički čuvaju da se Srbija i Crna Gora ne ujedine, da i pokušaj za to onemoguće.

Balkanski Rat imao je takodje cilj: oslobodjenje i ujedinjenje Srpstva. Srbija i Crna Gora, kao dvije sestre ušle su zajednički u rat, prolile dosta krvi i postigle znatne rezultate: veliki dio našega naroda bio je oslobodjen turske vlasti i prisajedinjen Srbiji i Crnoj Gori. Nestalo je tada i onog pojasa koji ih je dotle razdvajao, i narod je živo nastao da ostvari svoju zavjetnu misao: ujedinjenje, ali tome su stali na put dinastički interesi i naš vjekovni neprijatelj, Austro-Ugarska, koja je bila riješena da čak i mačem spriječi naše ujedinjenje. S toga nas je napala i time izazvala svjetski rat, uzevši kao izgovor za taj rat ubijstvo austro-ugarskog prestolonašljednika u Sarajevu. Cio naš narod zna da bi nas Austro-Ugarska napala i da nije bilo toga ubijstva, i da se ona za taj napad, još prije toga ubijstva, žurno spremala.

2. Ekonomski interesi Crne Gore nerazdvojno su vezani za Srbiju i ostale srpske krajeve. Odvojena od njih, a pri tome po samoj prirodi zemljišta najsiromašniji kraj, možda u cijelom svijetu, ona ne bi imala nikakvih uslova za samostalni život, ona bi bila unaprijed osudjena na smrt. Nama je dobro poznato kako je i do ropstva austro-ugarskog bilo teško živjeti u Crnoj Gori, i da je veliki dio naše radne snage bio prinudjen da odlazi u Ameriku, da u teškim radovima tamo zaradjuje nasušni hljeb i šalje svojima na domu. Poslije ovoga rata u kome je neprijatelj oplačkao i oduzeo našem narodu sve do gole duše, ostavio ga bez igdje ičega, opstanak Crne Gore kao zasebne države postao je još više nemoguć.

Dakle i ekonomski interes srpskog naroda u Crnoj Gori imperativno traži ujedinjenje sa braćom u Srbiji i ostalim našim krajevima.

3. Politički interesi takodje iziskuju ujedinjenje. Pored velike ujedinjene Jugoslavije, kakav bi bijedan politički značaj imala malena, slaba, sirotna Crna Gora, mislimo nije potrebno naročito isticati.

Dakle svi navedeni razlozi rječito govore, da je jedini spas našeg naroda u ujedinjenju. Ujedinjenje ili smrt danas je opšti poklič, koji odjekuje širom naše zemlje: ujedinjenje traži cjelokupni srpski narod u Crnoj Gori. Ujedinjenje to ne želi i ne će jedino dosadašnja crnogorska dinastija. Ona smatra da je to ujedinjenje protivno njenim interesima, a oni su joj uvijek bili preči od interesa cijelog našeg naroda. Pokušavalo se, da se i ona skloni da u ovom velikom pitanju narodne budućnosti izadje na susret želji svoga naroda, predočivano joj je, da bi joj tu žrtvu narod obilato nagradio, — ali to nije pomoglo! Sadašnji predstavnik te dinastije, kralj Nikola, najizrazitiji je tip krutog apsolutizma. Za sve vrijeme njegove duge vladavine, za njega, kao i za Luja XIV., važila je dogma, od koje nikad odstupio nije, izražena u poznatoj rečenici: l'état — c'est moi! — država sam ja!

I kapitulacija Crne Gore, kojom je bačena ljaga na vijekovima slavom ovjenčano crnogorsko oružje, djelo je njegovo. Predao je svoj narod u ropstvo, protiv njegove volje, gore i sramnije nego što je bilo tursko, i sve učinio da, osim njega, niko ne umakne tome ropstvu! Ne znajući ko će biti pobjedilac u ovom velikom ratu, ostavio je u ropstvu i jednog svog sina, da pomoću njega održava veze s centralnim silama i time se osigura u slučaju njihove pobjede, a sam je pobjegao, napravio se mučenik, koga je — kako je to on sam izrično govorio — cio narod napustio, izdao i predao se neprijatelju, a on jedini vjeran saveznicima, uspio je da izbjegne! To bi mu valjalo u slučaju pobjede naših saveznika nad centralnim silama. Medjutim u nas je dobro poznato, da on ovaj rat nikad nije ni vodio iskreno, o čemu postoji dovoljno dokaza.

Kad je i poslije okupacije kod Crnogoraca, u zemlji i van nje, nastavljen pokret za oslobodjenje i ujedinjenje, austrougarske su vlasti odlučno ustale protivu toga, javno su agitovale za kralja Nikolu, širile i rasprostirale listove, koji su o njegovom trošku izlazili u Francuskoj i Švajcarskoj, dakle svim sredstvima radile su za separatizam Crne Gore i interese kralja Nikole.

Dok su Crnogorci patili i stradali u najstrašnijem ropstvu za koje istorija zna, dok su mučeni, ubijani, vješani i sramo-

ćeni na sve moguće načine kakve je jedna perfidna i pokvarena država mogla da izmisli, dotle je kralj ugodno živio u Parizu. On nikad ništa nije učinio da našem mučeničkom narodu olakša sudbinu. On nikad nije u javnosti podizao glasa i protestovao protiv nečovječnog postupanja i istrebljenja, koje je Austro-Ugarska vršila u našoj zemlji! Očevidno, on se čuvao da se ne bi zamjerio svojoj prijateljici Austro-Ugarskoj, da time ne bi lično što izgubio, dok o narodu nije ni mislio ni vodio računa.

Na osnovu svega izloženoga Srpska Velika Narodna Skupština u Crnoj Gori, kao vjeran tumač želja i volje cjelokupnog srpskog naroda u njoj, vjerna istorijskim predanjima i zavjetima svojih predaka, koji su se za njih vijekovima herojski borili, jednoglasno i poimeničnim glasanjem odlučuje:

1. Da se kralj Nikola I. Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci s crnogorskog prijestola;

2. Da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karagjorgjevića, te tako ujedinjena stupi u zajedničku Otadžbinu našeg troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca;

3. Da se izabere Izvršni Narodni Odbor od 5 lica, koji će rukovoditi poslovima, dok se ujedinjenje Srbije i Crne Gore ne privede kraju; i

4. Da se o ovoj skupštinskoj odluci izvijeste: bivši kralj Crne Gore Nikola Petrović, Vlada Kraljevine Srbije, prijateljske Sporazumne Sile i sve neutralne države.

Predsjednik: **Savo Cerović.**

Podpredsjednici: **Lazar Damjanović, Savo Fatić.**

Sekretari: **Ljubomir Vuksanović, Milan Bajić, Radovan Bošković, Luka Vukotić.**

Poslanici: Arso Petrović, Aleksandar Bojović, Aleksandar Popović, Aleksa Martinović, Aleksa Bajić, Božidar Tomović, Blagota Selić, Blažo Begović, Blažo Lekić, Blagota Radević, Bogdan Obradović, Bogdan Bojović, Vasilije Drakić, Vaso Novaković, Vaso Gjuranović, Velimir Jojić, Vukan Gjurović, Vuko Pulević, Vukajlo Dević, Vido Milošević, Veličko Lazarević, Gliša Lalović, Gavrilo Komnenović, Grujica Uskoković, Dušan Grupković, Dimitrije Grujić, Dažberni Musa, Danilo Radoičić, Dušan Matanović, Dušan Popović, Živko Pavičević, Živko Dragović, Zarija Vuković, Ivo Vukotić, Ilija Gvozdenović, Ivo Koprivica, Ilija Mandić, Jevto Popović, Jovan Hajduković, Jovo Lazarević, Jovan Stanković, Jagoš Vešović, Jovan Dapčević, Janko Spasojević, Jovo Radović, Jakov Zarubica, Jovan Četković, Jovo Pajović, Krsto Radulović, Krsto Jablan, Krsto Stanišić, Kirilo

Balšić, Krsto Raičković, Kosto Lješević, Kosto Pajović, Ljubo Glomazić, Ljubo Pavić, Ljubo Cerović, Ljubo Bakić, Ljubo Kujundžić, Ljubomir Popović, Milutin Lopičić, Mirko Vujisić, Miloje Miletić, Miraš Radonjić, Marko Daković, Mirčeta Golović, Marko Matanović, Miloš Brajović, Mihailo Božović, Miljko Bulajić, Miloš Radović, Mitropolit Dožić, Milo Delević, Mustafa Rašković, Marko Gjulafić, Miro Glomazić, Miloš Jovanović, Milenko Lazarević, Musa Seduna, Mišo Drašković, Mehmed-aga Batut, Mitar Vukčević, Milosav Raičević, Mile Dimitrijević, Marko Knežević, Muftija Šećerkadić, Mitar Obradović, Marko Rakočević, Milan Vukotić, Marko Simović, Marko Savićević, Milan Nenezić, Mahmud-beg Manović, Milić Labetić, Mitar Višnjić, Mitar Iličković, Milan Popović, Milan Terić, Miloš Popović, Neško Radović, Nikola Simović, Nikola Jovićević, Nikola Marković, Nikola Pejović, Nikola Bulatović, Novo Vugdelić, Nikodim Cemović, Nikola Kovačević, Novo Vučić, Nikola Mićović, Nazimbeg Mahmudbegović, Nika Ujkić, Novica Popović, Novak Kovačević, Nikola Klisić, Omer-beg Selmanović, Petar Mijanović, Pavle Žižić, Petar Popović, Pero Kalugjerović, Prokopije Šiljak, Petar Lukić, Prokopije Veković, Pero Brbica, Petar Hajduković, Radovan Tomić, Risto Čolaković, Radule Jauković, Risto Jojić, Risto Vujačić, Radoje Nikolić, Radoslav Joksimović, Stevo Vukotić, Stanko Radović, Stevan Gošović, Savo Paunović, Stanko Obradović, Stevo Jovićević, Savo Spasojević, Šuljo Petović, Savo Vukojičić, Serafim Žarić, Said Divanović, Stevan Nikolić, Spasoje Radulović, Spasoje Piletić, Sava Dragović, Tomica Ivanović, Toma Joksimović, Tomo Poleksić, Uroš Marić, Filip Pavičević, Filip Majić, Frater Daško Kreza, Hamidija Hasan Begović.

VI.

Ponuda arbitraže predsjedniku Wilsonu

a)

U Parizu 11. februara 1919.

Gospodine predsjedniče,

Zadahnuta potpunim povjerenjem u visoki duh pravde, što ste ga pokazali u svim pitanjima koja se tiču zaključenja mira, te željna da kontribuiše prijateljskom rješenju visećih teritori jalnih sporova izmedju kraljevine SHS i kraljevine Italije, Delegacija kraljevine SHS želi da Vam da na znanje, da je spremna

prepustiti rješenje tih sporova Vašoj arbitraži. U tom je cilju Delegacija dobila potpuno ovlaštenje od svoje Vlade.

Uvjeravajući Vas o našem dubokom poštovanju, mi ostajemo, gospodine predsjedniče

Vama odani
Pašić, Trumbić, Vesnić, Žolger.
Delegacija kraljevine SHS.

Njegovoj Ekscelenciji
Woodrowu Wilsonu
Predsjedniku Američkih Sjedinjenih Država,
Hotel Murat Pariz.

b)

U Parizu 11. februara 1919.

Gospodine predsjedniče,

Delegaciji kraljevine SHS na Konferenciji Mira čast je staviti do znanja Vašoj Ekscelenciji, da je, imajući potpuno povjerenje u visoki duh pravde g. Woodrowa Wilsona, predsjednika Udruženih Država, i snabdjevena u tu svrhu formalnim ovlaštenjem od strane svoje Kraljevske vlade, spremna podvrći arbitraži predsjednika Wilsona sporove u teritorijalnom razgraničenju izmedju kraljevine SHS i kraljevine Italije.

Ona moli Vašu Ekscelenciju, da bi dobrostivo ovo uzela do znanja i da bi to saopćila Konferenciji.

Ona je već upravila slično saopćenje Njegovoj Ekscelenciji, predsjedniku Udruženih Država.

Ona prihvaća i ovu priliku, da izrazi Vašoj Ekscelenciji uvjerenje svoga poštovanja.

Potpisani: **Pašić, Trumbić, Vesnić, Žolger.**

Njegovoj Ekscelenciji
Georgesu Clemenceau-u,
Predsjedniku Konferencije Mira
Pariz.

VII.

Ekspoze Dr. Trumbića pred Vijećem Desetorice dne 18. februara 1919.

Ograničit ću se da ukratko izložim u ime kraljevine SHS naše zahtjeve i da preciziram one osnove, s kojih polazimo, imajući pred očima njihovo ostvarenje.

Tude se radi o zemljama bivše Austro Ugarske monarhije, koje se budi nalaze na Jadranskom moru, budi gravitiraju k njemu, a nastavane su jugoslavenskim narodom.

Kao što su već u više navrata izjavili zvanični predstavnici našega naroda prigodom javnih manifestacija, mi temeljimo naše teritorijalne zahtjeve na principu narodnosti i na pravu slobodnoga narodnog samoopredjeljenja Eto, na ovoj bazi tražimo mi za našu državu sve one zemlje, kojih je pučanstvo jugoslavenske narodnosti i kojih žitelji hoće da udju u našu državu.

Prije svega nužno je u glavnom primijetiti, što se tiče jezika i osjećaja narodnoga, da je čitava jadranska obala bivše Austro-Ugarske monarhije, od Tržića do Spiča, nastavana u kompaktnoj i neprekidnoj masi Jugoslavenima. Sva mjesta i čitavo zaledje (l' hinterland) ove obale jesu jugoslavenski, osim pet talijanskih selâ sjeverno od Pule. Isto tako su i gradovi ponajviše napučeni slavenskim elementom, osim u nekoliko izoliranih mjesta, u kojima prevladava talijanski, kao što su Gorica, Trst, gradovi na zapadnoj obali Istre, Lošinj, Rijeka i Zadar. Talijanski elemenat stvara dakle tek nekoliko anklava ili oaza u slavenskoj sredini i ne graniči nikako s talijanskim poluotokom.

Jugoslavenska je većina tude vazda bila potiskivana. Takova joj je sudbina bila za puna četiri vijeka i više, u doba mletačkoga gospodstva. Slavenski elemenat, lišen svakoga narodnog prava, nije u to doba mogao dobiti ni jedne škole na svom jeziku, niti u gradovima niti po selima. Pa ipak nije mletačkom gospodstvu uspjelo, da potalijanči ma i jedan dio ove zemlje, pače ono nije poslije sebe ostavilo duž čitave jadranske obale ništa drugo, nego tek nekoliko porodica i nešto tragova svoga mletačkoga dijalekta, kako je to slučaj i kod Jonskih otoka i u Egejskom moru, gdje je republika mletačka takodjer imala svoga posjeda.

Austrija je u svojim pokrajinama nastavila s onim sistemom, kako ga je tude zatekla. Vladanje austrijsko bješe antidemokratsko. Ono je počivalo na oprjeci staležâ i narodnosti, kako s obzirom na gradjansko, tako i na javno pravo. I sada bješe jugoslavenski elemenat vazda potiskivan i sistematski zanemarivan, dok je talijanski elemenat bio favoriziran. Kad je 1907. uvedeno u austrijskim zemljama opće pravo glasa, već su prvi izbori pokazali, da je jugoslavenski elemenat mnogo snažniji, nego li se do onda držalo.

Nacionalni preporod jugoslavenskih masâ začeo je poslije uvedenja Ustava godine 1861. Tada je i začela borba izmedju našega i talijanskoga elementa. Naš je narod demokratski; on se bori za slobodu svoga jezika, za svoja politička i socijalna

prava. Sasvim je stoga i prirodno, da je on u toj borbi stalno pobjedjivao i napredovao u zahtjevima svojih prava, stječući novih pozicija.

Prelazeći na aplikaciju principa narodnosti i na pravo narodnoga samoopredjeljenja, obratit ću pažnju na one krajeve, o kojima se ovdje radi. Da se bolje uzmogne razumjeti ovo pitanje, ja ću najprije progovoriti o krajevima, koji leže na Jadranu od rta Promontura duž istočne istarske obale, pa ću preći na Rijeku i ostalu hrvatsku obalu, pa na dalmatinsku sve do Spiča (na južnoj dalmatinskoj granici) i na sve kvarnerske i dalmatinske otoke, koji sa bud kojega gledišta promatrani, čine sastavni dio ove obale. Primorje o kojem sam netom govorio nastavano je gotovo isključivo Jugoslavenima, i to sela, gradići i najveća čest gradova. Pučanstvo talijanskoga jezika živi tek sporadički po nekim gradovima, ali i onda u tako neznatnom broju, da nikako ne može da vrši ma kaki upliv na narodni karakter ovoga primorja i njegovih otoka.

Jugoslavensko pučanstvo, koje čini ogromnu većinu, nadahnuto je snažnim osjećajem svoga narodnoga jedinstva i prožeto krepkom voljom, da ostane u našoj već stvorenoj državi. Mi dakle tražimo u ime principa narodnosti, da čitavo ovo primorje zajedno s otocima bude sjedinjeno s našom državom.

Treba još da naglasim, da su svi ovi krajevi siromašni, tako da se mogu ekonomski razviti samo u nezavisnoj državi i u zajednici s njihovim zaledjem. Upravo k ovom primorju gravitira čitav ekonomički i trgovački narodni život poglavitoga dijela pokrajinâ naše države, naime Hrvatska, Slavonija, Bačka, Banat, sjeverna Srbija, Bosna, Hercegovina, Dalmacija i Crna Gora, kojih svi putovi i sve željeznice vode k moru. Otoci opet od svoje strane prodaju sve svoje eksportne produkte primorskim gradovima. Ekonomska politika austrijska nije htjela da izgradi transversalnih komunikacionih putova, kao što su to tražili interesi ovih krajeva. Baš obratno, Austrija je izgradila longitudinalne komunikacione putove od sjevera k jugu, imajući pred očima samo prodiranje na Balkan. Ali naša će država potpuno izmijeniti ovu politiku izgradnjom transversalnih željezničkih pruga, da time podigne trgovački prekomorski saobraćaj, a u prvom redu s Italijom.

Jedina trgovačka željeznička pruga je ona, koja vodi s Rijeke u Hrvatsku, Slavoniju, Srbiju, Bosnu i Ugarsku. Ugarska je vlada izgradila ovu željeznicu novčanim sredstvima bivše ugarsko-hrvatske državne zajednice još onda, kad joj je uspjelo da na osnovu falsifikacije zakona od 1868. otme Hrvatima Rijeku. Tako je ova luka danas jedino trgovačko pomorsko izlazište za sve ove krajeve. Bez Rijeke oni se nikako ne mogu

normalno razviti. Danas, kad se Konferencija Mira bavi zadatkom, da osigura pomorska trgovačka izlazišta čak i onim narodima, koji inače nemaju direktni prilaz k moru, bilo bi upravo neponjatno, kad bi se pokušalo našem narodu oduzeti takove luke, koje se nalaze na njegovom teritoriju i na njegovom vlastitom primorju. Iz toga razloga mi dakle tražimo, da se našoj državi preda čitavo primorje, ubrojivši amo i sve otoke.

U gornjo-jadranskoj kotlini nalaze se pokrajine Gorica—Gradiška, Trst s okolišem i dio istočne Istre.

Kod goričko-gradiške pokrajine treba razlikovati s obzirom na etničko i ekonomsko gledište dva dijela. Jedan zapadni, koji se proteže do crte Kormin—Gradiška—Tržić i koji živi svojim životom čineći vas jednu ekonomsku cjelinu. S obzirom na jezik što se govori u tom kraju, ima 72.000 Talijana i oko 6.000 Slovenaca; s gledišta geografskoga pak, ovaj je dio zapravo produženje mletačke ravnice. Taj kraj, zvan obično Furlanska (Frioul), pripada dakle prema principu narodnosti talijanskom narodu, pa ga zato i ne tražimo. Preostali dio ove pokrajine, istočno i sjeverno od crte Kormin—Gradiška—Tržić, a koji obuhvata poglavito gorovite predjele, nastava 148.500 Slovenaca i 17.000 Talijana, od kojih njih 14.000 živi u samom gradu Gorici, gdje oni čine polovicu žiteljstva. Ekonomsko i intelektualno središte ovoga je kraja grad Gorica

Slovenci su civilizovan narod, veoma napredan i osobito svijestan svojega narodnog pripadništva s ostalim Jugoslavenima. Mi dakle tražimo, da ovaj kraj bude pripojen našoj državi.

Grad Trst i njegov okoliš jesu geografski uzevši sastavna cjelina inače čisto slavenskoga teritorija. Većina je žiteljstva u ovom gradu doduše talijanska, po statistici iznosi ona dvije trećine, dok je tek jedna trećina slavenska. No slavenski elemenat igra ipak u samom Trstu važnu ekonomsku i trgovačku ulogu. Uostalom kad bi Trst bio u neposrednom etničkom dodiru s Italijom, mi bismo s obzirom na princip narodnosti priznali pravo većine. Ali ovako čitavo zaledje Trsta čisto je slavensko, a pored toga Trst je odvojen od talijanskoga zemljišta čisto slavenskom obalom u duljini od 20 kilometara. Medjutim važnost Trsta treba prosuditi u prvom redu s trgovačkog i pomorskog gledišta. Trst je svjetska trgovačka luka. Kao takova ona je izražaj (expression) svoga zaledja, koje se doduše proteže sve do Češke, ali u prvom redu Trst je ipak upućen na svoje slovenačko zaledje, koje je angažovano u cjelokupnoj tršćanskoj trgovini s jednom trećinom. Stoga Trst i zavisi od svoga zaledja, kao što je i ono upućeno na Trst. Dodje li dakle Trst pod suverenitet Italije, on će biti politički odijeljen od svoga trgovačkog zaledja. Ovo će odruženje i nužno nanijeti štete njegovoj trgovini. Stoga je po-

slije propasti Austrije kao države, jedino prirodno rješenje tršćanskoga problema njegovo sjedinjenje s našom državom, a to eto mi i tražimo.

Istra je napučena Slavenima i Talijanima. Prema posljednjoj statistici bilo je tuđe 223.318 Jugoslavena i 147.417 Talijana. Slaveni nastavaju u kompaktnim masama srednju i istočnu Istru, medju kojima ima raštrkano po varošicama i nekoliko grupâ Talijana. Tako je srednja i istočna Istra većinom svojih žitelja slavenska.

Talijansko pučanstvo nastava u povećem broju tek zapadnu obalu Istre, poglavito gradove i samo pet sela na sjeveru Pule. To su jedina sela talijanskoga jezika duž čitave obale Jadranskoga mora od Tržića do Spiča, dok Slaveni nastavaju i primorska mjesta i ostale varošice. Stoga Talijani nemaju nikakova teritorijalnog jedinstva. Iz ovih razlogâ, kao i stoga, što je istarski poluotok teritorijalno vezan s Kranjskom i Hrvatskom, dok ga od Italije rastavlja Jadran, treba doći do zaključka, da je on zapravo sastavni dio naše države. A to mi i tražimo.

U glavnom treba naglasiti, da nijedan kraj jadranskoga primorja (od Tržića do Spiča) nije nikakim vitalnim interesima vezan uz talijanski poluotok. Upravo je obratno: svi su oni upućeni isključivo na naše krajeve, s kojima su i jedna geografska cjelina. Ovaj snažni razlog (raison majeure) treba uvažiti u času, kad se pristupa rješenju ovoga problema.

Što se konačno tiče austrijske statistike, treba primijetiti, da je ona bila u smislu austrijskih zakona na brizi pojedinim austrijskim općinama. U gradovima u kojima stanuju Jugoslaveni zajedno s Talijanima, kao što su Gorica, Trst, Pula, Rijeka i Zadar, općine bijahu u rukama Talijana. Prema tomu su i talijanske općinske vlasti udešavale statističke podatke, pa ih se stoga nikako ne može smatrati sumnjivima, kao da bi bili izradjeni na štetu Talijana.

VIII.

Clemenceau odbija arbitražu, 3. marta 1919.

Gospodo,

Vi ste me Vašim pismom od 11. februara dobrostivo ubavijestili, e je kraljevina SHS voljna, da predade svoje sporove u pitanju teritorijalnoga razgraničenja, što ga ima s Italijom, arbitraži g. predsjednika Wilsona.

U skladu s Vašom željom, što je izraziste, ja sam Vašu

molbu saopćio Vrhovnom Savjetu Saveznika u sjednici od 17. februara.

Tada je talijanska delegacija izjavila, da ona ne može da prihvati ove propozicije.

Izvolite gospodo primiti i t. d.

Predsjednik
Konferencije Mira:
G. Clemenceau v. r.

Gospoda Pašić,
Trumbić,
Vesnić,
Žolger
Delegati na Konferenciji Mira.

IX.

Delegacija SHS nudi u rješenju jadranskoga pitanja plebiscit, dne 16. aprila 1919.

U Parizu 16. aprila 1919.

Gospodine predsjedniče,

Naša je Delegacija imala čast da primi pismo Vaše Ekscelencije s datumom 3. marta, u kojem joj je dojavila, da kraljevska delegacija Italije ne prihvaća naše ponude, da bi se prepustilo arbitraži g. predsjednika Wilsona rješenje problema budućih naših medjusobnih granica.

Žaleći ovu odluku, koja po našem mišljenju isključuje najbolje sredstvo, da se dodje do rješenja u ovim delikatnim sporovima, i prožeti vazda željom da nadjemo prijateljski put, koji će nam u budućnosti zajamčiti dobre odnose (s Italijom), mi smo tako slobodni da Vas zamolimo, g. predsjedniče, da biste ubavijestili Konferenciju Mira, da smo mi za slučaj, ako ona prihvati ovaj način uredjenja, spremni privoljeti, da se problem naših granica s Italijom riješi putem direktne konzultacije interesiranoga pučanstva. Mi držimo da možemo u ovom načinu uredjenja gledati najzgodnije sredstvo, navlaš kod prosudjenja sporova izmedju zemaljâ i prijateljskih vladâ, kako smo to već izjavili u sjednici Konferencije dne 31. januara prigodom razgraničenja s Rumunskom u Banatu.

Mi se nadamo, gospodine predsjedniče, da će ova ponuda s naše strane naići na dobrohotan prihvat Vrhovnoga Savjeta,

kojem Vi predsjedate s tolikom vrsnoćom (tant de distinction), podobnom zajamčiti sklad izmedju Saveznikâ pred svijetom, ovu dragocjenu garanciju naših medjusobnih odnosa u budućnosti. Isto se tako nadamo, da će kraljevska talijanska vlada prihvatiti taj način uredjenja, i to samo s tim radije, što je on nastavak njezinih vlastitih političkih tradicija.

Izvolite primiti, gospodine predsjedniče, itd.

Nikola P. Pašić v. r.

Njegovoj Ekscelenciji gospodinu Georgesu Clemenceau-u, predsjedniku Konferencije Mira.

X.

Izjava predsjednika Wilsona od 24. aprila 1919.

Uvod.

Dne 24. aprila 1919. razaslao je novinarski ured sjeveroameričkih Sjedinjenih Država ovu notu predsjednika Wilsona svim delegacijama i novinstvu. U diplomatskim krugovima govorilo se, da je ona posljedica glasinâ, prema kojima se Italija spremala, da u najskorije vrijeme (oko 1. maja) proglasi aneksiju Rijeke Italiji. Kad je nota objavljena, zaključila je talijanska delegacija (dašto u sporazumu sa svojom vladom), da će ostaviti Konferenciju Mira i vratiti se u Rim. To se faktički i zbilo još istoga dana 24. aprila uveče. Uvjerivši se medjutim, da je Konferencija mogla nesmetano i dalje raditi, talijanska se delegacija potom opet vrati u Pariz 6. maja.

Za naše stanovište bješe Wilsonova izjava od 24. aprila od goleme važnosti i posljedica: kolikogod nam je ona ojačala poziciju spram Italije, koju su kroz cijelo vrijeme podupirale Engleska i navlaš Francuska, toliko nam je nametnula i tešku žrtvu. „Linija Wilson" naime predala je Italiji oko 400.000 duša našega naroda u zapadnoj i srednjoj Istri, u Trstu i na Primorskomu (Gorica).

TEKST.

S obzirom na kapitalnu važnost pitanjâ što su na dnevnom redu, i da bi se što je moguće bolje rasvijetlilo sve ono, što je u vezi s njihovim rješenjem, nadam se, da će niže saopćena izjava (declaration) doprinijeti konačnom formiranju mišljenja i donošenju zadovoljavajuće odluke.

Kad je Italija ušla u rat, ušla je na osnovu jednog odredjenog ali tajnog sporazuma s Velikom Britanijom i Francuskom, poznatim danas pod imenom „Londonskoga pakta". Od toga

vremena prilike su se potpunoma promijenile. Mnoge druge države, velike i male, ušle su u borbu i ne znajući za taj povjerljivi pakt. Austro-ugarsko carstvo, tada neprijatelj Evrope, a na čiji je trošak Londonski pakt trebao da se za slučaj pobjede ostvari, raspalo se i ne postoji više. I još više. Razni dijelovi ovoga carstva — Italija i njezini saveznici sada to uvidjaju — treba da se formiraju kao nezavisne države i da udju u jednu Ligu Naroda, ne samo s državama, koje su još nedavno bile naši neprijatelji, već i sa samom Italijom i sa Silama, koje su bile na strani Italije u ovom velikom ratu za slobodu.

Mi treba da učvrstimo njihovu slobodu isto onako kao i našu. One će biti u broju najmanjih država, čije će interese biti potrebno odsada čuvati isto onako skrupulozno, kao i interese najmoćnijih.

Rat je bio završen, potrebno je to kazati, s time, da je Njemačkoj predloženo primirje i mir, a ti su trebali da se temelje na izvjesnim jasno definiranim principima, podobnima da utvrde jedan nov poredak prava i pravde. I na tim principima mir je s Njemačkom ne samo zamišljen, nego i formuliran. I na tim će principima mir biti i zaključen. Mi ne možemo zahtijevati od ovoga velikog zbora Silâ u trenutku, kad bude s Austrijom zaključivao mir, da utvrdjuje na drugovrsnim principima neku novu osnovu po nezavisnost i pravo onih državâ, koje su ranije bile dijelovi Austro-Ugarskog carstva i koje su u grupi Balkanskih država.

Mi smo dužni, da i u organizaciji Evrope u tim predjelima primijenimo ista načela, koja smo primijenili u miru s Njemačkom. Baš na osnovu izričnog priznanja tih principa i jeste uzeta inicijativa za stvaranje mira.

Kad već treba poštivati ove principe, onda Rijeka treba da služi kao trgovačko izvozno i uvozno izlazište ne Italiji, nego teritorijama na istoku i sjeveroistoku ove luke: Ugarskoj, Češkoj, Rumuniji i državama nove jugoslavenske skupine.

Dodijeliti Rijeku Italiji, značilo bi stvoriti osjećanje kao da smo mi smjelo dali ovu luku, od koje kao od izlazišta u Sredozemno more zavise sve one pomenute države, u ruke jedne Sile, kojoj te države nikako ne pripadaju i čiji bi suverenitet, utvrdjen na Rijeci, izgledao neminovno tudj a nipošto ne domaći i svojstven trgovačkom i industrijalnom životu krajeva, koji treba da se služe ovom lukom. Bez sumnje baš s ovoga razloga nije Rijeka ni bila unesena u Londonski pakt, već je njime definitivno dodijeljena Hrvatima.

Razlog zbog kojega je linija, označena Londonskim paktom, sasvim nepravilno obuhvatila oveći broj otoka na istočnoj obali Jadrana, a tako i onaj dio dalmatinske obale, koji je većma iz-

ložen moru, nije bio u tome, što se na tim otocima ili na toj obali ovdje ondje nalazi po koja skupina talijanskoga naroda ili talijanskih privrženika, već poglavito taj, što se mislilo, da je potrebno da Italija ima neko uporište posred kanalâ istočnoga Jadrana, da bi na taj način mogla obezbijediti svoju vlastitu obalu ispred austro-ugarskoga pomorskoga napadaja.

Ali Austro-Ugarska više ne postoji. Pače postoji predlog, da se zbrišu i definitivno razruše sve utvrde, što ih je izgradila austrijska vlada u tim krajevima. Novi plan, namijenjen izgradnji reda u Evropi, a kojem je jezgra Liga Narodâ sadržava odredbu, da nove države, koje će nastati u tom kraju, privole na ograničenje naoružanja, a to će onda onemogućiti svaki napadaj. Prema tome ne može da bude mjesta ikakovoj bojazni o kakom nepravednom postupanju s talijanskim pučanstvom u tim krajevima, jer će medjunarodna sankcija dati adekvatne garancije svim rasnim i narodnim manjinama u uživanju podjednakog i pravičnog postupka. Prema svemu tome, svako pitanje koje je u vezi s tim uredjenjem, dobiva sasvim nov izgled, koji joj daje sama pobjeda prava, za koju je Italija pridonijela golemih žrtava u krvi i novcu. Italija je uz ostale četiri Sile postala jedan od glavnih čuvara novoga poretka, kod čijega je osnivanja imala tako časna udjela.

Na sjeveru i sjeveroistoku postavljene su joj potpuno prirodne granice, kao i na cijelom prostranstvu Alpa, od sjeverozapada do jugoistoka i do krajnje točke istarskoga poluotoka, obuhvatajući cijelu veliku padinu, na kojoj se nalaze Trst i Pula i ostale krasne zemlje, koje je sama priroda okrenula velikom poluotoku, na kojem je latinski narod izgradio svoj historijski individualitet kroz duge vijekove od onoga dana, kad bješe osnovan Rim na Sedam Brežuljaka. Njegovo staro jedinstvo tako je ponovo zasnovano, njegove stare granice pružaju se do velikih zidova, koji obezbjedjuju njegovu prirodnu obranu. Na njoj je sada da odluči, hoće li biti okružena prijateljima, ushtije li pokazati novooslobodjenim narodima na drugoj obali Jadranskoga mora najplemenitiju od svih vrlina: veličinu duše, velikodušnost, prijateljsku širokogrudnost i predpostavljanje pravde interesima.

Narodi udruženi s njome — narodi koji ništa ne znaju o Londonskom paktu ili o kakovom drugom naročitom ugovoru iz početka ovoga rata, a koji su takodjer doprinijeli od svoje strane teških žrtava i ne misleći na interese svoje narodne koristi ili zaštite, već na interese trajnog svjetskog mira — ti narodi udruženi su sada s onima, koji su im bili prvi saveznici i eto joj nude [Italiji], da se stavi na čelo pokretu, koji ne će dovoditi u pitanje novi poredak Evrope.

Amerika je prijatelj Italije. Talijanski je narod dolazio u nju milijonima iz divnih svojih zemalja. Takove veze ne daju se nikako raskinuti. Amerika je imala, zahvaljujući mandatu što su joj ga veledušno ponudili njezini ratni drugovi, tu sreću, da preuzme inicijativu za mir, koji sada završavamo – dovršavamo na osnovama, koje je ona sama objavila i čiji sam predstavnik bio ja. Ona ima obavezu, da sva rješenja, u kojima učestvuje, dovede u sklad s ovim principima. Ona drugojačije i ne može da radi. Ona ima povjerenja u Italiju, i u tom se svom povjerenju nada, da Italija od nje ne će zatražiti ništa, što ne bi bilo potpuno u saglasnosti s tim svetim obavezama. Nijesu sada u pitanju interesi, nego prava narodâ, mladih ili starih država, oslobodjenih naroda i naroda za koje su njihovi upravljači držali, da nikad ne će biti dostojni režima prava; i vrh svega toga još je u pitanju i pravo svijeta na mir i taki poredak interesâ, koji će mir učiniti apsolutno sigurnim.

Takovi i samo takovi su principi, za koje se Amerika borila. Na takovim i samo na takovim principima može ona privoljeti, da se zaključi mir. Ona se nada i vjeruje, da će i talijanski narod od nje zahtijevati, da samo na takovim principima utanači mir.

Woodrow Wilson.

XI.

„Prvi majski kompromis".

Londonski list „The Times" donosi u broju od 28. januara 1920. pod tim natpisom ovaj podatak o nekakim pregovorima, o kojima ni ja, ni najkompetentniji naši faktori na Konferenciji Mira ne znadu ništa. Tu se kaže:

„Dne 14. maja 1919. pregovarali su Talijani i Jugoslaveni nezvanično o mogućnosti kompromisa. Prema ovom kompromisu, imala bi Rijeka pripasti Italiji, a Sušak Jugoslaviji. Onaj dio Riječkoga pristaništa, što leži izmedju Rječine i željezničke stanice,[1] imao je biti iznajmljen Jugoslaviji na 99 godina, a imalo bi njime upravljati vijeće složeno od Talijana i Jugoslavena".

XII.

„Drugi majski kompromis".

I o tom kompromisu, što ga donosi isti broj lista „The Times", nije nikomu od naših u Parizu ništa poznato. On glasi ovako:

„Dne 29. maja bješe javljeno, da je predsjednik Wilson odobrio neko rješenje, što ga je prihvatio i g. Orlando u ime

[1] To je u stvari čitava luka.

Italije. Prema ovom predlogu imala bi Rijeka bez Sušaka, a s teritorijem, koji leži na zapadu i doseže sve do talijanske granice, postati slobodnom državom pod Ligom Naroda. Istodobno se Italija odrekla svojih pretenzija na dalmatinsko zaledje (the Dalmatian hinterland), ali bi imala dobiti Zadar i Šibenik u vlasništvo, a tako i otoke: Cres, Lošinj, Vis i Palagružu. Isto je tako imala Italija dobiti i mandat nad Albanijom. No ovaj se kompromis nije Jugoslavenima učinio prihvatljiv, pa je onda donesen nov predlog."

XIII.

„Washingtonsko rješenje".

Ni taj akt, što ga donosi isti broj „The Times-a", nije inače poznat.

„Dne 25. augusta 1919. bješe publikovan memorandum s jednim projektom, koji su tada proučavali u Washingtonu. Prema ovom planu imalo je riječko pristanište, zajedno sa sušačkim pristaništem „Baross", postati slobodna luka pod administracijom Lige Naroda na 99 godina. Italija imala je dobiti grad Rijeku u vlasništvo, ali bi željeznice, koje završavaju u gradu, bile pod administracijom Lige Naroda. Ovo je rješenje palo kao neprihvatljivo, premda — kažu — bijahu Talijani spremni, da ga odobre".

XIV.

D'Annunzio.

Pariski pregovori biše iznenada stavljeni pred nov fakat, kad je 12. sept. 1919. Gabriele d'Annunzio[1] okupirao Rijeku vojničkom silom i proglasio njezinu aneksiju s Italijom. Službena se Italija doduše odriče „pjesnika" i „rebela", no ipak ga tajno podupire. Tim je dogadjajem riječko pitanje došlo u novu fazu, a sam položaj kraljevstva SHS u njemu stavljen je pred nove poteškoće.

XV.

„Tittonijev plan".

Već pomenuti broj „The Timesa" iznosi ovaj izvadak nekog Tittonijeva memoranduma, koji inače nije poznat.

„Dne 13. oktobra predao je g. Tittoni Konferenciji Mira u Parizu memorandum s predlogom, da se osnuje nezavisna dr-

[1] Pravo mu je ime Gaetano Rapagnetta.

žava dosta velikog opsega, a sastavljena od Rijeke, Postojne i Idrije. To je imala da bude t. zv. jastuk-država (état-tampon) izmedju Jugoslavije i Italije. Volosko i dijelovi istočne Istre imali bi biti dodijeljeni Italiji, da se na taj način zajamči kontinuitet talijanskoga teritorija sve do vrata grada Rijeke. Zadar je imao postati slobodan grad s talijanskim spoljnim predstavništvom. Od otoka imala su Italiji pripasti: Cres, Lošinj, Vis, Palagruža i Lastovo".

XVI.

Memorandum od 1. decembra 1919. predan g. Clemenceau-u

od strane parlamentarne deputacije iz jugoslavenskih krajeva, okupiranih od Talijana.

Gospodine predsjedniče,

Mi potpisani zastupnici jugoslavenskih krajeva još uvijek okupiranih u ime antante i Sjedinjenih Država Američkih po talijanskim četama, vodjeni voljom našega naroda i izazvani pothvatima i namjerama d'Annunzija, koji su ne samo porušili autoritet i odluke Konferencije Mira, nego su podjedno i pogibao po evropski mir, uzimamo sebi slobodu, predložiti Vam slijedeći memorandum:

Naš je narod imao povjerenja u opetovana obećanja antante i Vrhovnoga Savjeta, da nipošto ne će trpjeti nikakova nasilja; on je vjerovao, da će Wilsonovi principi, prihvaćeni od antante, biti i provedeni. On je stoga strpljivo čekao na pravedno rješenje jadranskoga pitanja i da bude pridružen svojoj braći u kraljevini SHS. Ali baš onda, kad je trebalo da se njegove nade ostvare, nahrupi d'Annunzio na čelu onih istih redovitih talijanskih četâ, kojima je antanta povjerila mandat, da podržavaju red i mir u okupiranim krajevima; on je došao na Rijeku s namjerom, da protiv svakoga prava uzme u posjed našu zemlju i da izazove na Jadranu krvavih sukoba, podobnih baciti u plamen svu Evropu.

D'Annunzijeva okupacija Rijeke.

Sramote, što su se zgadjale na Rijeci sve do nekažnjena pokolja francuskih vojnika, nijesu prestale dolaskom d'Annunzijevim, pače one prelaze svaku mjeru. Drevni slugani madžarskoga imperializma deru se sada na sva usta: „Italia o morte", ali ne iz patriotskoga uvjerenja, već jedino da izbjegnu odgovornosti za one zločine, kojih je cilj bio egoizam. D'Annunzio igra ludjačku i zločinačku tragikomediju izjavljujući i kunući se javno, da će dići u zrak grad, pristanište i sva sredstva života i rada, ako Rijeka ne bude anektirana Italiji.

Posljednji riječki izbori provedeni su pod vladom d'Annunzijevom, a uz upotrebu izbornih listina, iz kojih bijahu ispušteni svi gradjani riječki, koji su Jugoslaveni, dok se dopustilo glasati strancima, vojnicima i ženama.

Što više, ovi su izbori izvršeni pod opsadnim stanjem i pod prijetnjom smrtne kazne svima onima, koji bi bili protiv aneksije Italiji. G. Clayton, dopisnik pariške Chicago Tribune bješe uostalom svjedok-očevidac počinjenih nepravda prigodom ovih izbora.

Na oči i znanjem svega svijeta, čete su d'Annunzijeve obilno i bez zapreke opskrbljivane živežom i municijom iz Italije i iz okupiranih krajeva. Ohrabren time i ne nailazeći ni na kakove zapreke, d'Annunzio je zamislio nove djavolske osnove, pregnuvši da okupira čitavo naše primorje i Dalmaciju i ostale naše krajeve. Vojnički i gradjanski upravitelj Dalmacije, vice-admiral Millo, prima s počastima d'Annunzija, kad je došao u Zadar, obriče mu pomoć za nove pothvate, sve i ne vodeći o tome računa, da je on u Dalmaciji ne samo predstavnik Italije, nego i antante i Sjedinjenih Država.

D'Annunzio i njegovi generali javno tvrde, da rade u sporazumu s talijanskom vladom, koja da im je obećala svoju potporu.

Pored toga, čete kraljevine Italije, razvrstane po okupiranim krajevima, ne daju više nikakova jamstva za izvršenje definitivnih odluka Konferencije Mira, jer prijeti veoma vjerojatna opasnost, da će se i one pridružiti u zgodnom času „buntovnim četama" d'Annunzijevim.

Iz svega toga slijedi, da su talijanske čete, koje bi, prema instrukcijama antante i Sjedinjenih Država sjeverne Amerike, imale da podržavaju red i mir — koji uostalom nije nigdje bio narušen do njihova dolaska — postale razlog nereda i smutnja.

Konačno slijedi iz nepobitnih činjenica, koje ćemo nešto niže navesti, da su okupacione talijanske oblasti teško povrijedile mandat, što su ga dobile u našim okupiranim krajevima.

Postupak Talijana u okupiranim krajevima uopće, a s obzirom na internirane i na ratne zarobljenike napose.

Prema primirju utanačenom s bivšom Austro-Ugarskom, Italija je primila mandat u ime antante i Sjedinjenih Država američkih, da okupira naše krajeve i da njima upravlja u smislu propisa medjunarodnoga prava sve do rješenja pitanja njihove konačne pripadnosti.

Mi konstatujemo, da Italija nije radila u smislu propisa medjunarodnoga prava, već da je postupala kao Sila u velike interesovana u pitanju buduće pripadnosti ovih krajeva, pa je tako pretvorila provizornu okupaciju u faktičnu aneksiju. Naš je narod u okupiranim krajevima izložen političkim mukama i progonima, mnogo težim, nego li je to bio u doba Austro-Ugarske, kojoj bješe on sumnjiv. Nevjerojatna je ali ipak istinita činjenica, da su u okupiranim krajevima u prvom redu favorizirani oni, koji su u vrijeme rata vršili službu denuncijanata u korist Austro-Ugarske i da su gonjeni svi oni, koje je bivša monarhija proganjala kao izdajnike.

Italija nije respektovala onih administrativnih državnih institucija i autonomnih oblasti, što ih je zatekla u okupiranim krajevima, već ih je samovoljno, protiv želje i interesa naroda, zamijenila svojim vlastitim ljudima.

Talijanske su oblasti potpunoma ukinule ili u najvećoj mjeri ograničile upotrebu našega jezika u upravnim poslovima i u javnom životu; one su zabranile upotrebu naših zastava i grbova, uopće svako vidljivo obilježje naših narodnih osjećaja, namećući našem puku talijanska obilježja, koja vrijedjaju njegovo čuvstvo.

U težnji da iskrive istinitu narodnu fizionomiju ovih krajeva, one su iznudile prigodom dijeljenja živežnih namirnica od izgladnjela naroda izjave u korist aneksije Italiji, uskraćujući onima, koji bi se oprli, i ono što je najpotrebnije za život.

Pored toga talijanske su oblasti zatvorile velik broj naših škola i ukinule mnogo naših kulturnih institucija. Na hiljade naše djece lišeno je danas svake školske obuke. Talijanska okupacija znači s ovoga gledišta za naš narod ozbiljan nazadak.

S moralnoga gledišta pak ponašanje je talijanske okupacijone vojske prava sablazan. Imovina, zdravlje i život naših ljudi ugroženi su od talijanskih vojnika, koji ih često izazivlju narodnim osjećajima.

Držanje talijanskih oblasti prema našim ekonomskim poduzećima takovo je, da će više njih morati potpuno obustaviti

rad, u koliko ga već nijesu, što će nužno za sobom povući materijalnu propast našega puka.

Ali nada sve je tužna sudbina naših interniraca; na stotine i stotine intelektualaca i drugih uplivnih ljudi deportirano je, ponajviše u lancima, u Italiju, gdje su mnogi od njih utamničeni sa zločincima ili su konfinirani u močvarne i kukavno hranom opskrbljene krajeve.

Italija nije još oslobodila i vratila njihovim kućama na hiljade ratnih zarobljenika jugoslavenske narodnosti, s kojima i rdjavo postupa, dok je nasuprot oslobodila sve zarobljenike njemačke ili madžarske narodnosti.

Razgraničenje izmedju Jugoslavije i Italije.

Neporeciva je činjenica, da Goričko, Trst s okolicom, Kranjska, poluotok Istra, Hrvatsko primorje s Rijekom, konačno i Dalmacija sa svim otocima rasijanim duž njezine obale i s onima u Kvarneru, čini s Jugoslavijom jednu geografsku i ekonomsku cjelinu, a izuzevši Furlansku ravnicu, jedan dio grada Trsta i nekoliko malih varošica i sela na zapadnoj obali Istre, još i etnografsku cjelinu.

Ovaj dio našega naroda — mi to možemo s ponosom konstatovati — prihvatio je pravedne principe Wilsonove i mnogo je pridonio propasti Austro-Ugarske monarhije svojom otpornošću protiv nekadanje austrijske vlade a tako i prisutnošću svojih sinova u vojskama antante. Ova nastojanja bjehu olakšana zaključkom Rimskoga pakta od 1918. i priznanjem prava na slobodu, učinjenim našem narodu od strane Amerike i antante u Versaillesu mjeseca juna 1918.

Uslijed talijanske okupacije naš narod u okupiranim krajevima nazaduje s gledišta ekonomskoga i intelektualnoga, a time je onemogućen i normalni napredak čitave Jugoslavije.

Stoga diže 835.000 Slovenaca i Hrvata svoj glas pred forumom civilizovana svijeta i traži, da se učini kraj talijanskoj okupaciji i da se dopusti onom dijelu našega naroda, da se ujedini sa svojom braćom u kraljevini SHS.

Nepravedno rješenje jadranskoga pitanja postalo bi ozbiljnom pogibli po svjetski mir, jer naš narod ne bi nikad mogao na nj privoljeti.

Zaštita manjina.

Za sve članove jedne ili druge narodnosti, koji bi ostali, kad se jednom svrši definitivno razgraničenje, unutar granica jedne ili druge države, treba priznati i zagarantovati pravo

respektovanja njihova jezika, zasebne im kulture, a tako isto i njihovih moralnih i ekonomskih interesa, pravo, koje danas Italija ne priznaje u krajevima podvrgnutim njihovoj upravi.

*
* *

Iz gore navedenih razloga i imajući pred očima sadašnje teške dogadjaje, koji bi mogli prouzročiti neproračunivih posljedica, mi dižemo u ime pravde i čovječnosti naš glas i protestujemo najenergičnije:

1. protiv osnova d'Annunzijevih i okupacije naših krajeva; mi apeliramo na duh pravednosti i dalekovidnosti državnika, u čijoj je vlasti odluka, da se učini kraj ovim teškim i opasnim dogadjajima, koji se nekažnjeno zbivaju pred očima Velikih Sila, e bi se tako zaštitio ugroženi evropski mir;

2. protiv postupaka Italije u pomenutim krajevima, kojima ona zlorabi mandat i ovlaštenje, što su joj ga povjerile antanta i Sjedinjene Države američke.

Mi tražimo u ime prava i čovječnosti:

1. da se jugoslavenski ratni zarobljenici i internirci bezodvlačno puste na slobodu i vrate njihovim kućama;

2. da talijanske čete budu odstranjene iz naših sada okupiranih krajeva, a ovi da u tom slučaju budu okupirani sve do konačnoga rješenja jadranskoga pitanja od četa onih Sila, koje u njemu nijesu interesovane;

3. da se prava volja naroda ovih krajeva ustanovi plebiscitom, to jest činom, koji je u skladu s opće prihvaćenim principom svih Sila antante, računajući amo i Italiju, i da ovaj plebiscit bude izvršen pod kontrolom jedne neutralne države na čitavom području okupiranih teritorija.

U Parizu dne 1. decembra 1920.

Cezar Akačić, s Rijeke—Sušaka, član hrvatskoga sabora i zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. B. G. Angjelinović, publicista s otoka Hvara u Dalmaciji, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Juraj Biankini, publicista iz Zadra, zastupnik u parlamentu u Beogradu, bivši zastupnik u parlamentu u Beču i na dalmatinskom saboru.

Dr. Ivan Marija Čok, odvjetnik u Trstu, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. Mate Drinković, liječnik u Šibeniku, bivši zastupnik na dalmatinskom saboru, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Josip Fon, bivši zastupnik u parlamentu u Beču i na goričkom saboru, zastupnik u parlamentu u Beogradu, savjetnik kod prizivnoga sudišta.

Dr. Gustav Gregorin, odvjetnik u Trstu, član jugoslavenskoga odbora u Londonu, bivši član općinskoga vijeća i sabora tršćanskoga, bivši zastupnik u parlamentu u Beču i na goričkom saboru.

Don Ante Jagić, profesor u Zadru, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Josip Kopač, publicista u Trstu, član egzekutivnoga odbora jugoslavenske socialističke demokratske stranke, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. Josip Lovrenčić, profesor u Gorici, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Ivan Meštrović, kipar, bivši zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. Ivo Milić, sudac kod suda u Buzetu u Istri, bivši zastupnik na istarskom saboru.

Dr. Ivan Poščić, odvjetnik u Voloskom - Opatiji, bivši zastupnik na istarskom saboru i zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. Dinko Puc, odvjetnik u Gorici, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Josip Ribarić, profesor u Kastvu u Istri, bivši zastupnik na istarskom saboru.

Ivo Sancin, posjednik u Buzetu u Istri, bivši zastupnik na istarskom saboru.

Dr. Ivan Shvegel, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Vjekoslav Spinčić, profesor, bivši zastupnik u parlamentu u Beču i na istarskom saboru, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. Nikola Subotić, odvjetnik u Šibeniku, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. Dinko Trinajstić, odvjetnik u Pazinu, predsjednik jugoslavenskoga odbora u Londonu, bivši zamjenik načelnika općine pazinske, bivši zastupnik na istarskom saboru, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

Dr. Roko Vuković, profesor, član franjevačkoga reda Sv. Otkupitelja u Dalmaciji, zastupnik u parlamentu u Beogradu.

XVII.

Earl Curzon Siru Eyre-u Crowe-u.

(Telegram) Foreign Office, 8. decembra 1919.

Danas poslije podne imao sam dug razgovor sa g. Scialojom i sa talijanskim poslanikom. Rekao sam, da mi je poznato, da je g. Clemenceau već donekle izvijestio g. Scialoju o sadržini

memoranduma, koji savezničke sile namjeravaju predati talijanskoj Vladi, u pogledu jadranskoga pitanja. Gospodin Scialoja mi je kazao, da je bio izviješten u generalnim linijama, ali da mu nije bilo objašnjeno, da će takva nota biti definitivno predana. Ja sam mu na to dao generalan opis sadržine memoranduma bez citiranja teksta. Rekao sam mu, da je Vlada Njegova Veličanstva sporazumna sa prihvaćenim stanovištem i da se mi ozbiljno nadamo, da će talijanska Vlada moći da u njemu nadje rješenje postojećih teškoća. Ministar je učinio dvije glavne primjedbe:

1. da je nota naprosto ponavljanje Wilsonova stanovišta i da ne čini nikakvih koncesija talijanskom stanovištu u pogledu Rijeke; i

2. da dok se time štiti talijanski strategijski položaj u sjevernom Jadranu, ostavlja se medjutim Šibenik i Kotor u rukama Jugoslavenske države, čime se izlaže opasnosti napadaja cijela centralna i južna obala Italije. Italija ne traži za sebe nijednu od ovih luka, ali traži, da obadvije, ili bar Šibenik, budu demilitarizovane.

U pogledu dostavljanja note, rekao sam mu, da savezne Sile još duguju odgovor na predloge g. Tittonija, i da je ovo jedan od potrebnih stepena u pregovaranju, jer kad savezne Sile ne bi izjavile svoje stanovište, nikada se ne bi došlo do rješenja. Nejasno mi je, kako bi se to rješenje moglo postići, ako g. Scialoja posjeti najprije jednu prijestolnicu, pa onda drugu, čineći predloge, koji mogu biti prihvaćeni na jednom mjestu, a odbačeni ili modificirani na drugom. Uvjeren sam, da bi stvar trebalo privesti kraju definiranjem zaključaka. Gospodin se Scialoja nije protivio ovim razlozima, ali je pledirao:

1. da nota, ako bude uručena, ne bude ni najavljena ni publikovana zbog toga, što bi ju javno mnijenje u Italiji odmah smatralo kao ultimatum, te bi tražilo, da mu se saopći njen sadržaj, a rezultat toga mogao bi biti dezastrozan;

2. da se njegovoj Vladi dade pravo da odgovori;

3. da se stoga ta nota ne smije smatrati kao posljednja riječ u pregovaranju.

Obećao sam mu, da ću poslati ovo njegovo mišljenje u Pariz.

Stoga Vas ovlašćujem, da notu uz ove uslove potpišete i da se pridružite, kad bude predata.

Ako se Vaše kolege ne slažu, ne učestvujte.

XVIII.

Sir Eyre Crowe Earl-u Curzon-u.

(Telegram) Pariz 9. decembra 1919.

Rijeka.

Vaš telegram od 8. decembra.

Gospoda Clemenceau i Polk pristali su bez otezanja na tri uslova g. Scialoje. Prema tome nota je potpisana i nosi današnji datum. Bit će predana g. Scialoji, čim se povrati u Pariz.

Objasnio sam g. Clemenceau-u važnost, da se spriječi svako objavljivanje kroz štampu ili drugačije. On je odmah dao stroga upustva u tom smislu gg. Dutasti i Berthelot-u.[1]

XIX.

Memorandum od 9. decembra 1919.

U času, kad Konferencija Mira pristupa, nadati se je, k zadnjoj fazi svog posla za zaključenje mira s Njemačkom, s Austrijom i s Ugarskom, teritorijalno rješenje još nije potpuno u pogledu krajeva, gdje produženje neizvjesna stanja može imati kobnih posljedica za vitalne interese direktno zainteresovanih zemalja i može lako dovesti u opasnost mir Evrope i svijeta.

Uvjereni, da bi ova opasnost mogla postati još intenzivnija, kad bi se Konferencija Mira zaključila prije, nego li se dodje do sporazuma izmedju glavnih saveznih i udruženih Sila u pogledu Jadranskog pitanja, predstavnici Amerike, Velike Britanije i Francuske na Konferenciji Mira žele da svrate pažnju svomu talijanskom drugu na hitnu potrebu, da se nadje rješenje. Oni su potpuno svijesni teškoća, pred kojima se nalazi talijanska Vlada tretirajući ovo pitanje, pa baš stoga smatraju oni, da bi bilo nepravedno prema svim strankama kojih se tiče, a u prvom redu prema samoj Italiji, kad bi oni i dalje odugovlačili, da iznesu pred talijansku Vladu iskrenu izjavu o položaju, kako ga oni vide poslije mnogomjesečnog ispitivanja i razmišljanja. Stoga se oni, kao prijatelji Italije, osjećaju prisiljeni da učine još jedan pokušaj, da se dodje do rješenja, koje bi izmirilo ostvaranje njenih opravdanih ciljeva i aspiracija s pravednim traženjem susjednih država, kao i s vrhovnim interesima svjetskoga mira.

[1] Tajnicima u Vrhovnom Savjetu.

Tri se predstavnika prema tomu usudjuju pozvati talijansku Vladu, da uzme ponovno u pretres to pitanje u svijetlu slijedeće izjave, koju imaju čast da joj ovdje dostave.

Britanski i francuski predstavnici pratili su s ozbiljnom i prijatnom pažnjom pregovore izmedju talijanske Vlade i predsjednika Sjedinjenih Država. Ako su se oni do sada uzdržali od davanja direktnog savjeta talijanskoj Vladi u ovom pitanju, bilo je to zbog toga, što su se nadali, da će talijanska Vlada doći sa predsjednikom Wilsonom do sporazuma, koji bi britanska i francuska Vlada bile gotove da potpišu. Treba podsjetiti, da su britanska i francuska Vlada učinile najbolje pokušaje, e bi unaprijedili takav sporazum, naročito svojom notom od 10. septembra na predsjednika Wilsona,[1] čiji je odgovor opravdavao nadu, da se do takvog sporazuma može doći. Iako još do njega nije došlo, ipak su se razlike toliko smanjile, da se opravdano očekuje, da će se sada na posljetku postići potpun sporazum.

Potrebno je da se najprije istaknu one točke, u kojima je sporazum već postignut. Ovo je stim poželjnije, što prema nedavnim zvaničnim talijanskim izjavama izgleda, da bi mogle postojati nesuglasnosti u pogledu stvari, koje je lako objasniti, kao n. pr. koji je točan opis tako zvane Wilsonove linije. Točke, u kojima se je došlo do sporazuma, sadržane su u glavnom američkom Memorandumu, saopćenom talijanskoj Delegaciji u Parizu 27. oktobra:

1. U pogledu Istre predsjednik je Wilson još od početka pristao na granicu, koja ide od rijeke Raše na Karavanske Alpe i koja u velike prelazi priznatu etnografsku granicu izmedju Italije i Jugoslavije, te čiji bi rezultat bio izručenje Italiji više od 300.000 Jugoslavena. Smatralo se je da geografski položaj Italije, kao i njene ekonomske potrebe opravdavaju ovo ozbiljno vrijedjanje etnografskog principa. U želji da podade što veću važnost ovim razlozima, predsjednik je Wilson pošao još i dalje, i pristao je, da se ta granica još proširi prema istoku, tako da se Italiji dade i Labinski kraj, pored svega toga, što i time opet još jedan znatan broj Jugoslavena biva uključen u Italiju.

Što više, da se ojača strategijska bezbijednost Italije, predsjednik je Wilson, u sporazumu s talijanskom Vladom, pristao na stvaranje jastuk-države izmedju talijanske teritorije u Istri i kraljevine SHS, i u kojoj oko 200.000 Jugoslovena napram manje od 40.000 Talijana biva stavljeno pod kontrolu Lige Naroda. U želji da ukloni svaku moguću strategijsku prijetnju, koje bi se Italija mogla bojati od države SHS, predsjednik je Wilson pristao, a britanska i francuska Vlada su sretne što se

[1] Meni nepoznat.

tom pristanku mogu pridružiti, da tako zvani Jesenički kraj bude stalno demilitarizovan. Tri će predstavnika biti sretna da čuju od talijanske Vlade, jesu li male promjene u demilitarizovanoj zoni izmedju rta Promontora i rijeke Raše smatrane kao potrebne, da se zaštiti bezbijednost odbrane na talijanskom teritoriju.

2. Postoji potpun sporazum u tome, da se ima u interesu Italije stvoriti jastuk-država, koja će biti poznata pod imenom „Slobodne Riječke Države" i da ova država bude pod kontrolom Lige Naroda. Etnografski bi razlozi zahtijevali, da se ovoj državi, koja broji 200.000 Jugoslavena, dade prilika, da plebiscitom odluči o svojoj sudbini. Ali iz poštovanja prema talijanskoj primjedbi, da bi prisajedinjenje ovog teritorija državi SHS slobodnim aktom njenih stanovnika moglo stvoriti jednu stvarnu opasnost, sada se pristaje, da se odluka o konačnoj budućnosti te države prepusti Ligi Naroda, koja ne će propustiti, da u skladu s talijanskim traženjem poda gradu Rijeci onu autonomiju, koju je uživala pod austro-ugarskom vlašću.

3. Tri predstavnika rado naglasuju, kako oni znaju da cijene mudrost i umjerenost, kojom je talijanska Vlada obilježila svoje držanje u pogledu teškog dalmatinskog pitanja. Oni osjećaju, da je talijanska Vlada postupila s ispravnim shvatanjem svojih viših interesa, kad je zvanično odustala od teritorijalnih traženja na dalmatinski teritorij, gdje bi primjena tih traženja značila stalno neprijateljstvo sa stanovnicima države SHS, onemogućujući joj prijateljske odnose s njima. Ali u cilju da se zaštiti svaki plemenski i sentimentalni talijanski interes, riješilo se, da će grad Zadar uživati naročit režim. Geografski položaj Zadra označuje ga da bude dio jugoslavenske države. Ali pored toga dat će se gradu Zadru potpun suverenitet pod Ligom Naroda i sloboda, da rukovodi svoje vlastite poslove, uz uslov da ostane u jugoslavenskoj carinskoj liniji.

4. Jednaka mudrost i umjerenost, koju obilježava držanje talijanske Vlade prema dalmatinskom pitanju, karakteriše i njeno držanje u pogledu jadranskih otoka. Izgleda da se talijanska Vlada potpuno slaže s predsjednikom Wilsonom i da je svijesna plemenskih, geografskih i političkih veza dalmatinskih otoka, koji leže uz obalu, s jugoslovenskom državom. S druge strane opet, budući talijanska Vlada opravdano smatra, da je posjed izvjesnih vanjskih ostrva, iako su po etnografiji a i ekonomski vezani uz Jugoslaviju, potreban talijanskoj strategijskoj kontroli Jadrana, bješe stoga razboritost ovih zahtjeva prihvaćena. Stoga slijedeća ostrva bivaju dodijeljena Italiji pod uslovom demilitarizacije:

a) Grupa Palagruže;

b) Vis i ostrvca zapadno od njega;
c) Lošinj i Unije.
Ova će ostrva pasti pod puni suverenitet Italije, koja će se od svoje strane sporazumjeti sa slavenskim stanovništvom otoka Visa, dajući mu potpunu lokalnu autonomiju.

5. Italija dobit će mandat za administraciju slobodne albanske države pod Ligom Naroda. Ovomu je Memorandumu priložen nacrt o formi, koja bi se, po mišljenju triju predstavnika, imala dati tom mandatu. Granice Albanije na sjeveru i istoku ostat će zasada one, koje su bile utvrdjene na Londonskoj Konferenciji 1913. g. O južnoj se granici još pregovara. Ali u cilju, da se zbog tih pregovora ne odugovlači s općim rješenjem, mogao bi se provizorno primiti ovaj aranžman:

Grčka će zauzeti teritorij, koji ide zapadno i južno od demarkacijone linije i koji teče ovako (vidi austrijsku generalštapsku mapu 1 : 1,200.000):

Od brda Tumba na sjevernoj grčkoj granici prema sjeverozapadu uzduž gorskog lanca Nemercha sve do rijeke Vojuše;

Odatle niz tu rijeku na Tepeleni, Mirica, do kote 98;

Odatle na jug prolazeći izmedju sela Kopsi-Martolozit i Zemblan;

Odatle preko kotâ 1840 i 1225 do jedne točke oko dvije milje na jugoistoku od 1225;

Odatle prema zapadu, prolazeći malo na sjeveru od Poljane;

Odale na jugoistok dó kote 1669;

Odatle zapadno i sjeverozapadno do kote 2025;

Odatle jugozapadno do obale malo na jugu od Aspri-Ruga.

O trokutu zemlje od kote 98 na Vojuši (izmedju Babe i Sinaja) prema sjeveroistoku do jezera Malik i južno do grčke granice i gorepomenute demarkacijone linije, pregovarat će se docnije izmedju tri saveznička predstavnika, koji će zastupati Albaniju, s jedne, a Italije i Grčke s druge strane.

6. Grad Valona zajedno s onoliko zaledja, koliko će biti smatrano za potrebno na njegovu obranu i za njegov ekonomski razvitak, bit će dodijeljen Italiji u potpuni suverenitet.

Gornjih šest točaka jesu one, u kojima se je u općim crtama talijanska Vlada sretno sporazumjela s predsjednikom Sjedinjenih Država nakon mnogomjesečnog pregovaranja. Izgleda da ove točke potpuno zadovoljavaju talijanske historičke i nacionalne aspiracije, osnovane na želji, da se ujedini talijanska rasa; one joj daju apsolutnu strategijsku kontrolu na Jadranu: one joj daju potpunu garanciju protiv svakom mogućem napadaju, kojega bi se ona mogla u budućnosti bojati od strane svojih jugoslavenskih susjeda — napadaj koji tri

predstavnika sa svoje strane smatraju posve nevjerovatnim, ako se utvrde i ostvare linije pravednog i trajnog rješenja. U svojoj brizi za talijansku bezbijednost oni su išli sve do neutralizacije dalmatinskih ostrva i obližnjih voda od sjeverne granice dubrovačkog kraja do Rijeke. Tri predstavnika usudjuju se s toga da vrlo ozbiljno i u najprijateljskijem duhu zamole talijansku Vladu, da razmisli o velikim koristima, koje bi joj dalo gornje rješenje, nakon što je Italija već postigla rješenje, koje joj je dalo Alpe za granicu, i da razmisli o velikom moralnom i materijalnom triumfu što bi sada postigla, kad bi se došlo do uspješnog zaključka.

Ali pošto žele da namijene najsimpatičniju pažnju svakom talijanskom interesu ili osjećaju, tri su predstavnika pažljivo proučila u čitavom njihovom značenju izvjesna potraživanja, koja im je talijanska Vlada podnijela, i koja su sadržana u ove četiri točke:

a) Talijanska kontrola nad diplomatskim odnosima Zadra;

b) Aranžman, po kojem bi se grad Rijeka, tako zvani corpus separatum, imao odvojiti od slobodne Riječke države te postati potpuno nezavisan, iako bi njegovo pristanište i željeznice ostali slobodnoj državi;

c) Direktna veza izmedju grada Rijeke i talijanske pokrajine Istre, anektirajući Italiji jedan dugačak uzak komad zemlje uzduž obale od Rijeke do Voloskog, izmedju željeznice i mora, pomaknuvši talijansku granicu u Istri prema istoku, tako da bi talijanska granica zahvatila cijelo poluostrvo;

d) Talijanska aneksija otoka Lastova.

Što se tiče prve točke, glede predstavništva Zadra, ne bi smjelo biti teškoća zadovoljenju talijanskog narodnog traženja, da ovaj mali historijski talijanski grad sačuva svoj talijanski karakter u svojoj unutarnjoj upravi, kao i u svom spoljnjem predstavništvu. Osim veza, koje će Zadar imati sa Jugoslavijom, uslijed njegovog uključenja u carinsku liniju SHS, već se je pristalo, da će grad biti potpuno nezavisan pod Ligom Naroda, Grad će stoga biti posve slobodan da odluči, ako to odobri Liga Naroda, kako će biti diplomatski predstavljen u inostranstvu. Ako je, kako se tvrdi, grad čisto talijanski, njegov će izbor naravno biti u skladu s talijanskim zahtjevom, i stoga ima nade, da će se na ovaj način potpuno zadovoljiti želji talijanske vlade.

Talijanski predlog, da se grad Rijeka, osim njegova pristaništa, odvoji od Slobodne Države, mora da svakoga ozbiljno zapanji. Glavna svrha obrazovanja jastuk-države izmedju Italije i Jugoslavije bila je baš ta, da se zagarantuje s jedne strane talijanska strategijska bezbijednost, a s druge blagostanje i raz-

vitak Rijeke. Nije jasno, kako bi tako zvana jastuk-država mogla živjeti bez Rijeke, a još je manje pojmljivo, kako bi Rijeka mogla živjeti, kad ne bi bila uključena u tu državu. Rijeka i jastuk-država apsolutno zavise jedna od druge, pa svaki aranžman, koji bi isključio Rijeku iz jastuk-države, učinio bi kraj podjednako blagostanju samoga grada i njegova zaledja. Imajući na umu sentimentalne osjećaje, koje je pobudilo u Italiji pitanje Rijeke, tri su predstavnika uvijek mislila, da bi se mogao pronaći ostvariv plan, po kojem bi Rijeka u jastuk-državi uživala privilegovan položaj. U tom cilju oni predlažu, da se Rijeci dade posve jednaka autonomija, koju je taj grad uživao pod austro-ugarskom vlašću. Vjeruje se, da bi ova odredba, kao i budan i simpatičan interes Lige Naroda, garantovali Italiji potpunu zaštitu talijanskih etničkih i kulturnih elemenata na Rijeci. S apsolutnim suverenitetom, povjererenim Ligi Naroda, i s Italijom, predstavljenom u Vijeću Lige, svaki će talijanski interes biti potpuno zaštićen. Nadalje, odvajanje grada Rijeke od jastuk-države neizbježno bi izazvalo protest protiv samog obrazovanja te države, u kojoj bi, u takim prilikama, ostali gotovo isključivo samo Jugoslaveni.

Što se tiče novog talijanskog predloga, da se anektira Italiji jedan dugačak uzan komad obale od Plomina do vrata grada Rijeke, nailazi se na teškoće praktične prirode. Razlog, zbog kojeg je talijanska Vlada postavila ovaj zahtjev, kaže se da je čisto sentimentalne prirode, naime želja, da grad Rijeka ne bude odvojen od Italije tudjim teritorijem. Bez sumnje takav sentimentalan razlog može biti od velike važnosti u očima talijanske Vlade, ali izgleda da počiva na nesporazumu u pogledu pravog položaja Rijeke. Obrazovanjem jastuk-države, koja bi bila potpuno nezavisna od Jugoslavije, namjeravalo se je, osim ostalih razloga, baš i to, da se sačuva položaj Rijeke; a slobodna država, čiji esencijalni dio mora biti Rijeka, kako je to izloženo u predjašnjem paragrafu, već je u direktnom dodiru s Italijom, ne samo morem, nego i kopnenom granicom, dugačkom po prilici sto milja. Time je već data efektivna zadovoljština sentimentalnim razlozima, kojima talijanska vlada daje tako veliku važnost. A u istinu talijanskim se planom ne bi tako dobro postigao ovaj cilj, jer, bojati se, da bi se on u praksi pokazao neprovedivim. Talijanska vlada ne predlaže da se dira u željeznicu koja veže Rijeku sa sjeverom, a koja, što i ona priznaje, ima da ostane u Slobodnoj Državi. Ova željeznica ide dosta dugo uz obalu, pa stoga talijanski predlog znači, u koliko se tiče ovog kraja, da se otkine od Slobodne Države i prisajedini Italiji pjeskovita i gola obala, koja se nalazi izmedju željeznice i mora. Dok je šteta, što bi se nanijela Slo-

bodnoj Državi, koja bi na ovaj ekscentričan način bila sasvim odsječena od svoje obale, očigledna i neizmjerna, nije lako razumjeti, kakvu bi korist imala od toga Italija, ako se ne uzme, da bi za nju bilo korisno, da Slobodna Država bude osakaćena. Nije ni potrebno zadržavati se na neizmjernim zamršajima, koji bi nastali u pogledu carinske kontrole, obalne službe i srodnih pitanja na jednom teritoriju od tako neobične konfiguracije. Taj plan izgleda da se kosi sa svim poznatim razlozima geografskim, ekonomskim i teritorijalnim, pa se može valjda pomisliti, da ako su ovi razlozi izmakli pažnji talijanske vlade, to je bilo stoga, što je ona vezala taj plan, u svojoj misli, s pitanjem aneksije Italiji svega, što ostaje od jugoslavenskog dijela istarskog poluotoka.

Ovo pitanje dâljê aneksije jugoslavenske zemlje podignuto je izvan svake sumnje zato, da se traži cijela Istra i aneksija otoka Lastova. Ni u jednom od ovih slučajeva nema strategijskih razloga, jer je strategijska prevlast nad cijelim Jadranom već potpuno obezbijedjena Italiji posjedom Trsta, Pule, otokâ sučelice Rijeke, Palagruže i Valone. Dalja joj se bezbijednost daje predloženom demilitarizacijom cijele Riječke Slobodne Države zajedno s jednom širokom zonom, koja leži na sjeveru od nje i onog malog komadića Istre, koji ostaje u Riječkoj Slobodnoj Državi.

Budući da su ekonomski razlozi podjednako isključeni, ne ostaje ništa drugo, nego čežnja za još više zemlje. Ali željeni teritorij neosporno je nastanjen Jugoslavenima, i u njem zapravo nema talijanskog elementa. Pošto je to tako, potrebno je podsjetiti na način, kojim je predsjednik Wilson, uz svesrdno odobravanje Velike Britanije i Francuske, odbio svako novo talijansko traženje za dalje pripojenje zemalja Italiji, u kojima stanuje netalijanski narod, i koji ne će da bude od nje apsorbiran. U tom cilju može se navesti slijedeći stav iz telegrama adresovana 12. novembra g. Tittoniju od strane državnog sekretara u Washingtonu:

„Vaša Ekscelencija ne može ne priznati, da je držanje američke Vlade kroz sve vrijeme pregovaranja bilo zadojeno iskrenom simpatijom prema Italiji i ozbiljnom željom, da se udovolji njenim zahtjevima. Italija je tražila granicu na Brennerskom klancu i tomu je zahtjevu udovoljeno u cilju, da se obezbijedi Italiji što veća zaštita na njenoj sjevernoj granici, iako je to značilo pripojiti Italiji dosta znatan kraj naseljen stranim stanovništvom. Italija je nadalje tražila jaku geografsku istočnu granicu, i ovom je njenom zahtjevu udovoljeno, da joj se obezbijedi obilata zaštita, iako je to opet značilo inkorporiranje u Italiju daljeg teritorija naseljena stranim narodom.

Italija je tražila oslobodjenje svoje braće pod tudjim suverenitetom, i sve je učinjeno, da se toj želji udovolji, pa čak i u izvjesnim slučajevima, gdje je time veći broj stranog svijeta bio stavljen pod talijanski suverenitet. Italija je tražila potpunu navalnu kontrolu Jadrana, i tomu je udovoljeno dajući joj tri ključa Jadranskoga mora, Polu, Valonu i jednu centralnu otočnu bazu. Kad sve ovo nije moglo da zadovolji talijanske zahtjeve, dodavala se je koncesija za koncesijom u dolini Sekstena, kod Trbiža, kod Labina, na Lošinjskim ostrvima, u uslovima o Slobodnoj Riječkoj državi i drugdje. U našoj želji, da postupamo velikodušno, čak i više nego velikodušno, mi smo popustili talijanskom zahtjevu na talijanski mandat nad Albanijom, nadajući se neprestano, da će nam talijanski državnici velikodušno odgovoriti u našim nastojanjima za izmirenjem".

Ovim posmatranjima, koja je izložio g. Lansing, tri predstavnika žele dodati još jedan argumenat. Čineći to, oni se nadaju, da im talijanska vlada ne će zamjeriti, kao da joj se nameću za savjetnike u pitanju njene visoke politike, o kojoj je talijanska Vlada neosporno najbolji sudac. Ali apel na jedan historijski argumenat može se dozvoliti predstavnicima triju zemalja, kojima je oslobodjenje talijanskih zemalja od tudje dominacije, pod cijenu plemenitih i često strašnih borbi kroz generacije, bilo predmet neprestane brige i simpatije. Moderna Italija osvojila je mjesto, koje nije nikad izgubila u srcima svih naroda koji ljube slobodu, čistim duhom njena patriotizma, koji je stavio pred njen narod plemeniti cilj ujedinjenja pod talijanskom zastavom prostranih zemalja, koje su nekoć bile u starim talijanskim granicama, a koje su bile i ostale u bitnosti talijanske zemlje zbog njihova kompaktnog talijanskog stanovništva. Simpatije svijeta pratile su Italiju u njenom napredovanju do krajnih granica „Italie irredente" i u njenom slijedjenju svetih principa narodnog samoodredjenja. Ali na ovaj se princip sada pozivaju drugi narodi. Zbog komplikovane prepletenosti plemenskih, geografskih, ekonomskih i strategijskih faktora, nije moguće biti potpuno pravedan prema etničkom principu. Male, usamljene općine, zaokružene i brojno nadjačane življem druge rase, ne mogu u najviše slučajeva da budu prisajedinjene teritoriju njihova naroda, od kojega su efektivno odcijepljene; ali u glavnom mora ostati princip, po kojem nije ni pravo ni prikladno anektirati kao ratni plijen zemlje naseljene tudjim narodom, koji je željan i sposoban da održi svoju zasebnu narodnu državu.

S ovoga gledišta, uključenje čisto jugoslavenskih zemalja u Italiju, kad ni bezbijednost, ni ekonomski ni geografski razlozi ne zahtijevaju tu aneksiju, nije već samo po sebi politika, koju

bi se moglo preporučiti. Time bi se neizbježivo stvorilo u talijanskim granicama jedno kompaktno iredentističko tijelo, upravo onakovo, kakvo je opravdavalo zahtjev „Italia Irredenta" na ujedinjenje s talijanskom državom.

Tri predstavnika usudjuju se stoga sa svim poštovanjem izraziti mišljenje, da odričući svoj pristanak na daljnje inkorporiranje jugoslavenske zemlje, oni to rade u najvišem interesu same talijanske narodnosti.

Tri predstavnika čine ozbiljan apel na talijansku Vladu, da iskoristi sadašnju najpovoljniju priliku i da dodje s njima do prijateljskog sporazuma, u cilju, da se odmah zaključi i stalno utvrdi takovo definitivno rješenje, koje, po njihovom mišljenju, potpuno ostvaruje sve legitimne talijanske narodne aspiracije i potpuno zaštićuje njen nadmoćni položaj na Jadranu. Rješenje, osnovano na temelju, što bi ga Italija skupa sa svojim Saveznicima tako utvrdila, služilo bi izmirenju interesa, koji su za sada divergentni i koje bi dalo Italiji priliku, da učini srdačnijim i solidnijim svoje odnose s novim narodima, njenim susjedima, kojima bi ona imala pružiti važnu pomoć i ekonomsku potporu, kakovu im može po svojim izvorima i po svojem iskustvu ponuditi.

Duh umjerenosti, koji je karakterisao nedavno držanje talijanske Vlade, daje trima predstavnicima nade, da ovaj apel američkih, francuskih i britanskih saveznika na Italiju ne će ostati neuvažen i da će talijanska Vlada, utvrdivši definitivan sporazum sa svojim saveznicima, postaviti na čvrste temelje velike moralne i materijalne triumfe, na koje joj s mnogo razloga daju pravo talijanski napori i žrtve, doprinesene tečajem cijeloga rata.

U Parizu dne 9. decembra 1919.

G. Clemenceau,
Frank Polk,
Eyre A. Crowe.

Dodatak.

MEMORANDUM.

Vlade Sjedinjenih Država, Velike Britanije i Francuske žele priznati nezavisnost albanske države. One smatraju, da će albanskoj državi trebati, u smislu paragrafa 4. članka 22. Pakta Lige Naroda, administrativni savjet i pomoć jedne Velike Sile. Za ovu je zadaću u prvom redu opredijeljena Italija, zbog svog geografskog položaja i ekonomske sposobnosti.

Vlade Sjedinjenih Država, Velike Britanije i Francuske stoga žele, da povjere Italiji mandat nad albanskom državom

pod uslovima, koji su sadržani u Paktu Lige Naroda. One drže, da bi ovi uslovi mogli služiti kao baza, na kojoj bi Italija imala da primi taj mandat, te da bi morali biti sadržani u konvenciji, koju bi trebalo zaključiti izmedju talijanske Vlade i Vladâ glavnih saveznih i udruženih Silâ. Glavni uslovi te konvencije bili bi slijedeći:

1. Albanija se priznaje kao nezavisna država u granicama označenim u tekstu gornjeg Memoranduma.

Ali u ovim stipulacijama ništa ne će sprečavati albansku državu, da direktno pregovara s državom SHS o regijonalnim rektifikacijama, koje bi bile u skladu s lokalnim etnografskim i ekonomskim potrebama.

2. Vlada SHS imat će pravo, da gradi željeznice kroz sjevernu Albaniju, sjeverno od 41°15' paralele i da njima upravlja, te da povrh toga uživa sve privilegije internacijonalnog prometa preko sjeverne Albanije.

3. Savjet Lige Naroda imat će pravo, da kontrolira razvitak rijeke Bojane i bit će u njegovoj vlasti, da taj posao putem delegacije povjeri budi Italiji budi državi SHS pod shodnim restrinkcijama. U tom se cilju predmnijeva, da će Crnagora biti sastavni dio države SHS.

4. Obrazovat će se odmah Komisija, koja će se sastojati od jednog predstavnika talijanske Vlade, jednog predstavnika Lige Naroda i jednog predstavnika albanske države, koga će imenovati glavne savezne i udružene Sile, u cilju da izradi:

a) uslove mandata, koji će se povjeriti Italiji nad Albanijom i

b) organski statut buduće albanske države.

Ova će Komisija završiti svoj posao u roku od pet mjeseci, od dana kad bude potpisana ova Konvencija. te će izvještaj o tome s potrebnim preporukama dostaviti Savjetu Lige Naroda. Konačnu odluku o uslovima mandata i o organskom statutu donijet će Savjet Lige Naroda većinom glasova.

5. Komisija, pomenuta u gornjem paragrafu, donijet će svoje odluke, ne samo na osnovu gore izloženih razloga, nego i na slijedećim principima:

a) Sloboda savjesti i slobodno spoljno vršenje svih oblika kulta, potpuna sloboda u vaspitavanju i u jezičnom pitanju svih stanovnika albanske države.

b) Organizacija, u koliko može biti kompatibilna s tradicijama zemlje i s vršenjem uspješne administracije, legislativnih i administrativnih tijela, koja će predstavljati sve dijelove naroda.

c) Bit će zabranjena eksploatacija ili kolonizacija zemlje na način, koji bi bio u sukobu s interesima urodjenih stanovnika. Pod ovu bi se glavu uključile sve preporuke, koje bi Ko-

misija mogla učiniti u pogledu poboljšanja postojećeg sistema obradjivanja zemlje.

d) Eventualno obrazovanje lokalne žandarmerije, čiji bi stariji oficiri mogli da budu gradjani mandatorne Sile. Mandatorna Sila imat će pravo, da u roku od dvije godine, od dana kad joj se mandat povjeri i dok se ne organizuje domaća žandarmerija, podržava vojne snage u zemlji. Poslije toga roka albanska će država biti permanentno demilitarizovana i nijednoj Sili ne će biti dopušteno, da drži regularnih trupa u zemlji bez sankcije Savjeta Lige Naroda.

U Parizu 9. decembra 1919.

G. Clemenceau,
Frank Polk,
Eyre A. Crowe.

XIX.

Signor Nitti Lloyd George-u.

(Primljeno 6. januara 1920).

Lično i povjerljivo. London, 6. januara 1920.

Dragi moj ministre predsjedniče,

Pozivljući se na naš jutrošnji razgovor, čast mi je poslati Vam u prilogu Memorandum, koji sadržaje moje sugestije, koje bi, uz moju preporuku, mogle dovesti do zadovoljavajućeg rješenja jadranske kontroverzije.

Primite, itd.

F. Nitti.

Prilog.

MEMORANDUM.

Italija traži izvršenje Londonskog Pakta.

U svrhu da se riješe teškoće što su docnije nastale i da se dodje bez daljeg odvlačenja do općeg sporazuma, talijanska je Vlada spremna da pristane na slijedeći kompromis:

1. Riječka Slobodna Država ostaje prema Wilsonovom planu, ali s granicom Londonskog Pakta prema Italiji u svom jugozapadnom dijelu.

2. Gradu Rijeci s kotararom (corpus separatum)

mora se u Slobodnoj Državi zagarantovati statut, koji će potpuno zaštititi njenu „italianità", koja bi, zbog velike slavenske većine u Slobodnoj Državi, bila u većoj opasnosti, nego je bila pod Ugarskom.

3. U riječki corpus separatum u Slobodnoj Državi, mora se uključiti i cesta prema zapadu s okolišnim komadom zemlje sve do talijanske granice.

4. Osim otoka, koje je Wilson već ranije dodijelio Italiji, imadu joj pripasti još i Cres i Lastovo.

5. Zadar će biti slobodan grad s pravom da bira svoje diplomatsko predstavništvo. Garancije za odnose izmedju zadarskih gradjana i ostalog dalmatinskog teritorija bit će utvrdjene.

6. Svi otoci, kao i cijela obala i pristaništa na istočnoj strani Jadrana, od riječke obale do ušća Vojuše, bit će efektivno neutralizovani.

7. Talijani Rijeke i dalmatinskih gradova imat će pravo da izaberu talijansko državljanstvo bez potrebe napuštanja teritorija.

8. Utvrdit će se garancije za postojeće ekonomske pothvate u Dalmaciji.

XX.

Stanovište delegacije SHS s obzirom na memorandum od 9. decembra 1919.; predano 8. januara 1920.

Stanovište delegacije kraljevine SHS u Jadranskom pitanju.

Evropski mir.

Najmjerodavnije ličnosti Velikih Sila izjavile su nedavno da budući evropski mir zavisi od rješenja Jadranskog pitanja. Time je odista važnost ovoga pitanja dobro definirana. Od ovoga rješenja odvisi naročito i stabilizacija Srednje Evrope, koju ona do ovoga časa još nema.

Naša je delegacija za rješenje, koje će uistinu garantovati mir izmedju Italije i Jugoslavije, a kroz to i evropski mir uopće. Ona je spremna, kao vazda, da kod toga suradjuje, pa makar morala podnijeti i žrtava za ovaj najviši interes savezničkih naroda.

Iz toga razloga mi ćemo sasvim otvoreno obrazložiti u velikim potezima naše stanovište u tom pitanju.

Memorandum.

Prema informacijama, koje su ovih dana objelodanjene, dalo bi se zaključiti, da se memorandum, predan prigodom Londonske Konferencije talijanskom ministru izvanjskih posala, bavi ovim momentima: Italija imala bi dobiti novu granicu na istoku, koja bi polazila od rijeke Raše u Istri prema Julskim Alpama, slijedeći tako zvanu „liniju Wilson"; — pored toga ona bi imala da dobije demilitarizovane otoke Lošinj, Vis i Palagružu; onda Valonu sa zaledjem (avec un hinterland) i konačno mandat na čitavu Albaniju, izuzevši njezin južni okrajak.

Suviše još trebalo bi stvoriti novu Slobodnu Riječku Državu, uključivši amo i teritorij duž nove talijanske granice od Jadranskoga mora na jugu pa sve do Jesenica na sjeveru. Teritorij nove ove države i Jesenički kraj, koji se nalazi unutar naših granica, trebali bi da budu demilitarizovani.

Ova Slobodna Država imala bi da bude podvrgnuta vrhovništvu (sous l'autorité) Lige naroda.

Grad Zadar imao bi postati neke ruke zasebna država pod protektoratom Lige Naroda.

Svi Kvarnerski i Dalmatinski otoci imali bi da budu demilitarizovani.

Naše primjedbe ovom projektu.

Temeljna ideja ovoga projekta ima pred očima strategijsku sigurnost istočne talijanske granice i obale. Ova je ideja jednostrana, jer ne vodi računa ni o strategičkoj sigurnosti naše države, ni o činjenici, da je Italija jedna Velika Sila, koja posjeduje odgovarajuću vojsku i mornaricu, dok je naša država, tek u stadiju obrazovanja, neprispodobivo slabija od Italije, a osim toga broji i četiri puta manje žitelja.

Prema tome pogibao što postoji za našu granicu i koja joj prijeti od strane Italije, mnogo je veća od one, koja bi mogla zaprijetiti talijanskim granicama od strane naše države. Odatle slijedi, da bi trebalo u prvom redu pomišljati na to, kako da se pruži dovoljna sigurnost našim granicama u interesu mira.

Naše je duboko uvjerenje, da se na zamišljenom osnovu ne može učvrstiti mir: baš protivno tome, taj bi osnov mogao da postane stalnim izvorom konflikata i trvenja. Takovo bi rješenje stvorilo za nas situaciju odvisnosti (une situation de dépendence); ono ne bi moglo postati trajnim, već bi postalo nepodnošljivim.

Nadovežimo na to samo neke primjedbe.

Sa strategijskoga gledišta.

Spustivši se niz Julske Alpe, talijanska bi vojska mogla svakim časom provaliti, slijedeći doline Save i Drave, kroz

Ljubljanu i Zagreb u srce naše zemlje. Ovoj bi invanziji išla na ruke i pomagala bi je demilitarizacija Jeseničkog kraja.

Za slučaj rata svi bi naši otoci bili bez obrane i bili bi izvrgnuti bezodvlačnoj okupaciji od strane neprijateljskih četa; ta bi se okupacija dala s tim lakše i s tim brže provesti, jer bi Italija posjedovala o n e otoke (Lošinj, Vis i Palagružu), koji vladaju pristupom k našim vlastitim otocima. Tako bi i talijanske vojne sile lasno mogle biti transportirane s naših otoka na našu obalu.

U Albaniji čitava bi naša granica bila dominirana albanskim pozicijama, zaposjednutima talijanskom vojskom, koja bi brzo mogla da stvori i drugih baza.

Na taj način, počevši od austrijske granice na sjeveru i polazeći dalje Jadranskim morem sve do krajnje točke naše južne granice u Albaniji, naša bi zemlja bila potpuno otvorena invaziji talijanske vojske. Takova situacija, koja stvara s jedne strane toliko moćnu vojničku superiornost, a s druge toliku tešku inferiornost, ne bi nikad mogla osigurati mir, nego bi većma bila poticaj na ratne podvige. Iskustvo s pustolovinom Rijeke, gdje vidjamo, kako buntovničke čete drže okupiranim ovaj grad već četiri mjeseca, sve uz prkos Konferencije Mira i talijanske vlade, a na odobrenje velikoga dijela talijanskih vojničkih i gradjanskih krugova, sili nas da ozbiljno povedemo računa o tome, kako bi se slična pustolovina, pored svih lojalnih intencija Vlade, mogla i u buduće obnoviti; naročito ako uzmemo na um, da bi slični pustolovi mogli lako i nekažnjeno provaliti u naše demilitarizovane krajeve. Ta bi pogibao mogla postati s tim pogibeljnija, što bi takova situacija mogla ohrabriti naše pobijedjene neprijatelje, koji se nalaze duž naših granica i kod kojih je ideja osvete (révanche) veoma raširena, a tako i želja, da unište novi poredak stvari, kako ga je stvorila Konferencija Mira.

S nacijonalnoga gledišta opet, slovenački dio našega naroda bio bi raskomadan, kao što nije još nikad bio u historiji. Oko 400.000 Slovenaca, živeći na zapadu „linije Wilson", ostalo bi unutar granica Italije. Oko 200.000 njih, a možda i više, ostalo bi u „jastuk državi", izvrgnuti svim udarcima nesigurne budućnosti, dok bi preostali dio, jedva polovica slovenačkoga elementa, ostao u našoj državi. I tako bi ovaj elemenat našega naroda, koji je na tako visokom stupnju civilizacije, i koji je tako svijestan i vrijedan, znajući se do naših dana s uspjehom oduprijeti najezdi germanskoj sa sjevera prema Jadranu, zadesila tragična sudbina, učinivši ga otvorenom ranom u ovom toliko važnom dijelu srednje Evrope.

Rijeka.

Rijeka, to jedino trgovačko izlazište naše države na more, imala bi da udje u jednu malu vještački stvorenu državu. Sjeverni dio ove države ne bi imao ni nužnih komunikacijonih sredstava, da opći sa središtem smještenim na Rijeci. Ta država ne bi imala ni dosta ekonomskih izvora; s političkoga gledišta ona bi dobrza postala poprištem borbâ i ognjištem agitacije, koja bi trovala naše odnose s Italijom, a vršila bi i rdjav utjecaj na unutarnje prilike naše države. Pored toga Rijeka bi bila odrezana i od svoga pravoga zaledja, što ga čine Hrvatska-Slavonija i Vojvodina, i bila bi utjelovljena u jednu „jastuk-državu", koja je tek u drugom redu njezino, i to sasvim nedostatno zaledje.

Zadar.

Grad Zadar sa svojih 12.000 stanovnika bio bi mikroskopska država, opkoljena našim teritorijem, i bila bi zapravo jedno strano tijelo posred naše države. S ekonomskoga gledišta, ona bi zavisila od svoga kotara i inače još od čitave Dalmacije. Zadar bješe administrativno središte Dalmacije i samo je kao takovo mogao da živi. Blagodareći svojem geografskom položaju, on je igrao ovu ulogu u doba stare hrvatske države, kao i u doba mletačkoga i austrijskoga gospodstva. On je sjedište provincijalne dalmatinske vlade, njezine sudbene, školske, financijalne, vojničke i crkvene administracije. Tude je bilo i sjedište provincijalnoga sabora i vrhovnih autonomnih oblasti čitave Dalmacije. Ovdje se nalazi i sjedište pokrajinske vjeresijske banke, čijim je predujmovima izgradjen najveći dio zadarskih modernih kuća. Administrativni personal, koji stanuje u Zadru, bješe i glavni izvor ekonomskoga života zadarskoga. Ako se hoće spasti ovaj grad od propasti, bezuvjetno je potrebno, da ostane u našoj državi, kao što to traže i njegove najbitnije ekonomske potrebe. Zadar kao država bio bi vještačka tvorevina, koja se ne bi mogla održati.

Otoci.

One tri skupine otoka, koje bi se htjelo predati Italiji, sastavni su dio naše obale s gledišta etničkoga, geografskoga i ekonomskoga.

Albanija.

Mandat u Albaniji sve i nehotice navodi čovjeka na uporedjenje s mandatom, koji je dobila Austro-Ugarska u Bosni i Hercegovini na Berlinskom Kongresu.

Pored svih i najplemenitijih intencija, kojima bijahu manje

ili više prožete izvjesne Sile na Berlinskom Kongresu, ovaj je mandat rodio kobnim posljedicama, koje su samo logički zaglavak činjenice, kad udje jedna strana Velika Sila na Balkanski poluotok. Upravo naš je narod imao da izravno osjeti posljedice mandata Austro-Ugarskoj u Bosni i Hercegovini, pa baš stoga se i bojimo, da će mandat Italije u Albaniji, u zemlji punoj varnicâ i u kojoj ima i naša država vitalnih interesa, sve pored i najboljih intencija državnikâ, postati uzrokom nesporazumaka, koji bi mogli, po prirodi same stvari, izazvati od svoje strane i s istih razloga, kobnih učinaka.

Gore pomenuti aranžman stvorio bi u korist Italije ofenzivnu granicu protiv naše države, koja bi bila lišena sredstava da se brani. On bi značio u jednu ruku ofenzivnu premoć, a u drugu savršenu strategijsku podložnost. Ovako rješenje ne bi moglo učvrstiti trajan mir, za čim idu naša nastojanja, baš kao i ona Velikih Sila.

Po našem mišljenju dakle treba da se napusti takova baza za rješenje jadranskoga problema i u tu svrhu potraži druga, vrsna da u budućnosti definitivno zajamči dobre odnose izmedju Jugoslavije i Italije, a kroz to i pravu garanciju za opći mir.

Baza, koju mi predlažemo za rješenje jadranskoga pitanja

Narodna je volja neporušiva baza mira. Narodna konzultacija odgovara principu prava narodnoga samoodredjenja, a taj je princip Konferencija Mira već u više mahova prihvatila. Kao što smo već ranije razložili, naša Delegacija drži, da bi trebalo princip plebiscita upotrebiti u svim zemljama bivše Austro-Ugarske istočno od bivše talijansko-austrijske granice, a koje su predmet raspre izmedju naše države i Italije. Svi su ti krajevi nastavani civilizovanim narodom, svijesnim svoje narodnosti i svojih interesa. On je dakle u položaju, da sam može da odluči svojom sudbinom. Mi isto tako tražimo rezultat takova plebiscita za sve prijeporne krajeve. Posljedica takova rješenja bila bi, da ne bi ni na jednoj strani granice preostalo nacijonalnoga iredentizma.

Ako pak princip narodne konzultacije ne bi bio prihvaćen, naša Delegacija drži, da se ne bi moglo tražiti od našega naroda još težih žrtava, nego li su one, što bi izvirale iz prihvata linije, koja bi se imala u glavnom ovako odrediti: polazeći od Karavanka i spuštajući se od sjevera k jugu, ona bi podijelila Jadransko more na taj način, da bi ostavljala Tršćanski basen Italiji; čineći ju time gospodaricom u sjevernom dijelu Jadrana, imala bi se istočna obala i otoci dodijeliti našoj državi. Kroz to bi se medju obim državama stvorila čista situacija, bez dvoličnosti: Italija na sjeveru i na zapadu Jadrana, a Jugoslavija na istoku.

Granica Italije tekla bi tako duž „linije Wilson" počevši od Julskih Alpa sve do rijeke Raše, a onda njome do Jadranskoga mora. Preostalo bi dakle unutar talijanskih granica oko 400.000 žitelja naše rase i našega jezika, koji su po nepromjenljivom prirodnom pravu sastavni dio narodnoga jugoslavenskoga teritorija. Nijedan saveznički narod nije podnio takove žrtve. U ostalom bit će nuždno, da bude ekonomski i nacijonaln' razvitak ovoga naroda zagarantovan. Ova garancija dopuštila bi našem narodu, da lojalno primi talijansku vlast.

Talijanski suverenitet ne bi mogao preći ove pogranične linije.

Budući da situacija traži, da treba napose još povesti riječ o gradovima Zadru i Rijeci, koji se nalaze na istočnoj obali Jadranskoga mora, naša je Delegacija spremna da raspravi pitanje o statutu, što bi ga trebala da dobiju ova dva grada.

Što se tiče Zadra, treba svrnuti pažnju na ove činjenice:

a) Zadar, separiran od naše države, nema uvjeta vlastite ekonomske egzistencije. On crpa najbitniji dio svojih vrela od činovništva, koje se tamo nalazi. Aprovizijonira ga susjedstvo i čitava ostala Dalmacija. Bez toga morao bi Zadar propasti.

b) S jezičnoga gledišta Zadar je dvojezičan grad. Čitav mu je okoliš slavenski. Veoma je značajno, da je i pod talijanskom okupacijom broj učenika rodjenih u gradu, a koji polazi slavenske škole, veći od broja učenika talijanskih škola; pa i u ovima ima slavenske djece.

c) S geografskoga gledišta Zadar očito pripada našoj zemlji.

Što se tiče Rijeke, obraćamo pažnju na ove momente:

a) S geografskoga gledišta Rijeka je sastavni dio našega teritorija.

b) Od nezapamćenih vremena Rijeka je politički pripadala Hrvatskoj, odnosno kruni Sv. Stjepana.

U političkoj borbi izmedju Ugarske i Hrvatske pod Habsburškom dinastijom, koja je nosila krunu Sv. Stjepana, Ugarska je pregla da podvrgne svojoj vlasti ovo važno pomorsko trgovačko središte; Rijeka postade „corpus separatum" s administrativnom autonomijom, ali nikad nije bila politički nezavisna. Pomoću dobro poznate falsifikacije paragrafa 66. ustavnoga hrvatsko-ugarskoga zakona (nagodba od 1868.), Ugarska je faktično podvrgla svojoj vlasti Rijeku, koja nikad nije uživala više od municipalne autonomije. Italija nikad nije potraživala Rijeke, baš protivno, ona je na početku rata priznala, da taj grad treba da pripane Hrvatskoj. Ona je na tome stanovištu ostala i za vrijeme Konferencije Mira. Tek ovih posljednjih mjeseci, a pod presijom situacije stvorene ponajprije u vrijeme talijanske okupacije, a onda po talijanskim buntovnim četama,

formulirana je lozinka: „Italija ne traži Rijeke, nego Rijeka traži Italiju".

c) S jezičnoga gledišta Rijeka je mješovit grad. Za madžarskoga gospodstva pomnožao se elemenat talijanskoga jezika, pogodovan madžarskim političkim i administrativnim ciljevima, budući da je madžarski jezik bio sasvim stran na Rijeci. No s vremenom su se uzeli na Rijeku pomalo uvlačiti madžarski i njemački jezik. Njemački medju trgovačke krugove, a madžarski medju zvanične. Slavenski je elemenat autohton i ne predstavlja samo puk, nego i najveći dio pomorskih krugova. Još godine 1900. utvrdiše rezultati municipalne statistike, koju su izvršile talijansko-madžarske oblasti, da je većina žitelja bila slavenska.

d) Rijeka je jedino trgovačko izlazište naše države. Ako se Rijeka od nje otkine, nastala bi otale golema šteta, ne samo po našu državu, nego i po sam grad.

Prema tome, rješenje zadarskoga i riječkoga pitanja trebalo bi da bude ovo:

1. Pod našim suverenitetom uživat će grad Zadar administrativnu autonomiju za sve svoje lokalne potrebe; talijanski elemenat naći će u njoj potpunu garanciju za svoj razvitak, a vrh toga njegovu će autonomiju faktično uzeti u zaštitu Liga Naroda.

2. Naša će država garantovati gradu Rijeci, računajući amo i njegov kotar, a izuzevši pristanište i željeznice, onu autonomiju, koju je uživao sve dosada, a koju će nadzirati Liga Naroda. Pristanište i željeznica bit će u izravnoj administraciji naše države, a time će biti podjedno zagarantovane i trgovačke pogodnosti medjunarodnom saobraćaju. Grad Sušak, koji nije dio Riječke općine, a komu pripada pristanište „Baross", separirano od Riječke luke velikim molom, a izgradjeno za trgovinu drvom naše zemlje, ostaje u današnjem svom položaju.

Albanija.

Što se tiče Albanije, bit će potrebno iz ekonomskih i sigurnosnih razloga, da se ispravi ona granica, kako ju je odredila Londonska Konferencija god. 1913. Na mnogim točkama naime ova je granica s geografskoga gledišta nemoguća, pa i nepravedna po nas, jer je bila povučena pod presijom Austrije i Njemačke. Trebat će je ispraviti tako, da desna obala rijeke Crni Drim postane zapadnom granicom naše države, a plemena Klimenta i Kastrata da budu sjedinjena s Crnom Gorom, i konačno da gornji dio desne obale rijeke Bojane, čija desna obala u srednjem i donjem toku već sada pripada Crnoj Gori, ostane isto tako unutar naših granica.

Izuzevši ovu korekciju, naša Delegacija drži, kao što je to već izjavila u svom Memorandumu i u svojim bilješkama o Albaniji (Notes sur l'Albanie), da je najbolje rješenje, ako se Albanija učini u svojim granicama od 1913. nezavisnom državom s autonomnom administracijom. Mi smatramo, da Albanija ima dovoljno uvjeta, da se može sama upravljati i da će ona i znati da sobom upravlja s ekonomskoga i političkoga gledišta na mnogo zgodniji način, nego ako bi bila podvrgnuta ma bud kojoj stranoj administraciji.

U slučaju, da to rješenje ne bi bilo prihvaćeno, ili za slučaj, kad bi se južni dio Albanije dopitao drugim državama, naša Delegacija traži njezin sjeverni dio do Drima, što bi bilo i u skladu s ranijim intencijama Velikih Sila, koje su nekoć imale u vidu, da sjedine ovaj dio Albanije s obim srpskim državama, sa Srbijom i Crnom Gorom. Naša država ima starih prava na ove krajeve; Skadar je bivša prijestolnica srpskih vladara; naš je narod prolio potoke krvi za Skadar, a naročito za rata godine 1913., koji je stajao Srbiju više hiljada njezinih vojnika, a Crnu Goru jednu trećinu njezine vojske. Da udovolje željama Velikih Sila, srpske i crnogorske čete ispraznile su 1913. Skadar i sjevernu Albaniju. Austrija, mobiliziravši svoje čete, zaprijetila je ratom. Tako su se dakle naše čete u interesu općega mira povukle. Tada je Skadar mogao pripasti Crnoj Gori, da je ova pristala da odstupi Austriji Lovćen, ili da bude bar neutraliziran. Ali Crna Gora je odbila da odstupi Austriji ovu važnu strategijsku poziciju.

Drimska dolina sa Skadrom čini geografsku i ekonomsku cjelinu s Crnom Gorom i s pograničnim krajevima Srbije. Za srednju Srbiju i za Crnu Goru Drimska je dolina jedini izravni i najkraći prirodni put na Jadran. Zato smo mi i interesovani u najvećem stepenu na izgradnji važne željeznice Dunav—Jadran, koja treba da slijedi Drimsku dolinu.

Poslanička Konferencija u Londonu od 1913. priznala je Srbiji pravo pristupa k moru. Skadar je vezan i s pitanjem rijeke Bojane, koja otvara prirodni put crnogorskoj trgovini na more. Crna Gora uživa prema zaključcima Berlinskoga Ugovora pravo slobodne plovidbe na Bojani. Skadarsko jezero najvećim dijelom pripada Crnoj Gori, koja i leži uz Bojanu. Nemarnost turska je skrivila, da su najbolje crnogorske zemlje potopljene vodom Skadarskoga jezera. Stoga i interesuje našu državu u najvećem stepenu regulacija vodâ Bojane i Drima, ne samo zbog plovidbe na Bojani, nego i stoga, što bi se na taj način isušilo 12 do 20.000 hektara najplodnije zemlje, i gotovo isto toliko bilo bi amelijorirano. Gotovo dvije trećine ovih zemalja pripada Crnoj Gori.

Bude li sjeverna Albanija dodijeljena našoj zemlji, naša će Delegacija privoljeti, da Skadar dobije autonomiju, sličnu onoj, što smo je predlagali za Rijeku i Zadar.

Da zaključimo.

Na bazi ovih glavnih poteza bio bi utvrdjen trajan mir na Jadranu, a nacijonalni bi problemi našli svoje pravedno rješenje.

1. Italija obuhvatila bi gotovo sve krajeve nastanjene Talijanima i suviše još primila bi oko 400.000 Slavena. Izvan talijanskih granica ne bi preostalo ni toliko Talijana, koliko ima Slavena u samom Trstu, gdje ih ima oko 60.000. Oni Talijani, što bi se našli izvan talijanskih granica, bili bi potpunoma zaštićeni s nacionalnoga gledišta. Na Rijeci (25 000) i u Zadru (9.000) uživali bi potpunu slobodu, dok bi drugi, kojih broj doseže otprilike 26.000, a koji su rasijani po jugoslavenskom teritoriju, uživali sve blagodati prava manjinâ.

2. Oba naroda na obalama Jadranskoga mora bili bi u dobrim odnosima, a to bi bila najbolja garancija za održanje mira i poretka, stvorena po Konferenciji. Ovi bi se odnosi naglo dalje razvijali. Talijansko-jugoslavenski sporazum postao bi osovinom, oko koje bi se mogli grupisati srednja Evropa i Balkan, baš onako kao što bješe na Kongresu u Rimu 1918. talijansko-jugoslavenski sporazum onaj stožer, oko kojeg su se sabrali svi potlačeni narodi Austro-Ugarske.

XXI.

Jadranska situacija.

Zajednički Memorandum gg. Clemenceau-a i Lloyd George-a od 9. januara 1920.

Britanska i francuska Vlada stalno su izjavljivale svoju spremnost, da se drže Londonskog Pakta. One ne mogu zaboraviti, da je Italija dragovoljno došla u pomoć saveznicima u kritičnom i opasnom času rata, te da su hrvatski i slovenački narodi — i ako se srpski narod junački i slavno borio — zadobili svoju slobodu i nezavisnost, koju sad uživaju, ispod njemačke i madžarske dominacije, zahvaljujući u glavnom hrabrosti i samopregaranju i izdržljivosti talijanskog naroda i njegove vojske. Saveznici su spremni da održe pogodbe Pakta, koji su potpisali, ako bi to talijanska Vlada tražila. Ali ako se talijanska Vlada slaže u mišljenju, da zbog razorenja Habsburške monarhije i ostvarenja narodnih država na njenom mjestu, onda

zbog uzbudjenja talijanskog osjećaja na Rijeci, kao i zbog drugih velikih dogadjaja, koji su se desili od 1915. dalje, Londonski Pakt ne predstavlja više zadovoljavajuće rješenje Jadranskog pitanja, oni su voljni, da nakon niže označenih izmjena prihvate kao bazu rješenja Memorandum predat g. Scialoji od strane predstavnika Francuske, Velike Britanije i Američkih Sjedinjenih Država dne 9. decembra 1919. i modifikovan uslijed predloga, koji im je g. Nitti učinio 6. januara 1920.[1] One predlažu izmjene u Memorandumu g. Nitti-a u uvjerenju, da se ove potpuno slažu s talijanskim vitalnim interesima, da su neophodno potrebne trajnom miru i dobrim odnosima izmedju Italije i njenih susjeda, a to britanska i francuska Vlada imaju na srcu i smatraju, da je njihova dužnost da to unapredjuju. Stoga britanska i francuska Vlada predlažu Konferenciji slijedeće rješenje jadranskog problema:

1. Osnovat će se Slobodna Riječka Država prema planu predsjednika Wilsona, ali zapadna medja te predložene države pomaknut će se na jugu prema istoku. Pošto je od vitalne važnosti, da željeznica, koja ide od Rijeke prema sjeveru, bude potpuno uključena u Slobodnoj Državi, predlaže se, da granica bude povučena ovako:

Granična linija ostavila bi obalu kod Punta Kolova i išla bi preko kota 642, 1095 i 1142 do brda Planik, a odatle bi prema sjeveru slijedila crvenu liniju, označenu na karti.

2. Grad Rijeka sa kotarom (Corpus Separatum) dobit će statut, koji će efektivno štititi njegovu „italianità". Ova će se garancija postići, ako se Corpus Separatum-u dadne ona autonomija u Slobodnoj Državi, koju je imao pod Austro-Ugarskom. Privilegije Rijeke (Corpus Separatum-a) kao i Slobodna Država, bit će stavljeni pod garanciju Lige Naroda. Internacijonalni karakter pristaništa, sa svim olakšicama za njegov razvitak u interesu svih zainteresovanih država, a napose Jugoslavije, Madžarske i Rumunije, bit će osiguran pod garancijom Lige Naroda.

3. Pošto je većina stanovništva na otoku Cresu slavenske narodnosti, postoji ozbiljan razlog, da se taj otok ne isključi iz Slobodne Države, čiji je sastavni dio (i da ga se ne da Italiji). Otok Lastovo ustupit će se Italiji, ako talijanska Vlada smatra, da joj treba iz strategijskih razloga.

4. Slobodnom državom Zadra upravljat će Vrhovni Komesar, uz koga će sjediti Savjet predstavnika stanovništva. Grad će birati svoje vlastito diplomatsko predstavništvo. Načinit će se sporazum glede ekonomskih odnosa Zadra s onim

[1] Gl. gore br. XIX.

dijelom Dalmacije, koji će pripasti jugoslavenskoj državi. Zadar će stoga biti u carinskoj uniji SHS.

5. Talijanski predlog za efektivnu neutralizaciju otoka u Jadranu može da bude primljen, ali prijedlog da se takodjer neutralizira cijelo dalmatinsko kopno, što bi značilo zabraniti jednoj nezavisnoj državi preduzimanje svih samoobrambenih mjera, takove je prirode, da ga je nemoguće nametnuti prijateljskom savezniku. Stoga Konferencija mora da upozori talijansku Vladu, da se zadovolji sa neutralizacijom svih otoka. Ovo s ostalim važnim sigurnostima, sadržanim u ovom prijedlogu, daje toliku apsolutnu bezbijednost Italiji, kakva se samo može razumno tražiti.

6. Talijani Dalmacije imat će pravo da izaberu talijansko podanstvo, a da ne trebaju ostaviti taj teritorij. S obzirom na činjenicu, da se Rijeka nalazi kao Corpus Separatum unutar Slobodne Države pod garancijom Lige Naroda, nije moguće proširiti tu ustanovu još i na gradjane Rijeke.

7. Internacijonalnom konvencijom bit će zaštićena postojeća ekonomska poduzeća u Dalmaciji.

Konačno žele britanska i francuska Vlada da naglase, da ovaj prijedlog, koji pretpostavlja odcjepljenje Slobodne Države s ogromnom jugoslavenskom većinom (200.000) od matere zemlje, onda modifikaciju zapadne granice u korist Italije, pak ustupanje otoka sa slavenskim većinama, kao i mnoge druge točke, znači velike koncesije, što se traže od države, koja je sada prijateljska saveznica. Vlade britanska i francuska pripravne su da traže od države SHS, da pristane na ove koncesije za ljubav prijateljskog i brzog rješenja pitanja, koje ugrožava mir i napredak južne Evrope. Ali one ne mogu da podju još dalje i ozbiljno se uzdaju, da će ih Konferencija i talijanska Vlada prihvatiti.

U Parizu 9. januara 1920.

XXII.

Talijanski memorandum od 10. januara 1920.

Svojim memorandumom od 9. decembra pr. g., predstavnici Sjedinjenih Država, Francuske i Velike Britanije pozvali su talijansku Vladu, da uzme ponovo u ispitivanje Jadransko pitanje. Talijanska Vlada pristaje drage volje na tu želju, čiji prijateljski cilj proizlazi iz pomirljive forme, u kojoj je Memo-

randum sastavljen, kao i iz izražaja, kojim su sproveli predaju toga dokumenta talijanskom predstavniku.

Memorandum, o kojem je riječ, ne sadrži zahtjev, da se na nj pismeno odgovori; ali talijanska Delegacija smatra korisnim, da u slijedećem Memorandumu replicira na posmatranja, koja su joj bila predana.

Prilikom posljednjeg sastanka u Londonu diskusija o osnovnom pitanju rješenja jadranskog problema bila je odgodjena za kasnije. Ali talijanska Delegacija drži do toga, da ovdje istakne nekoje stvarne i pravne elemente, koji mogu da korisno služe kao polazna točka u nastajnoj diskusiji.

Prije svega talijanska Delegacija hoće da primijeti, da još nije postignut nikakav sporazum izmedju kraljevske Vlade i drugih saveznih i udruženih Vlada, čak ni djelomično, u pogledu Jadranskog pitanja.

Pregovori su bili više puta započeti, pa onda prekinuti, u vidu da se dodje do transakcijonog rješenja. Ali kad se radi o pregovorima za transakciju, sporazum mora biti savršen o čitavoj stvari, jer inače ne postoji ni u jednom dijelu.

Što se tiče obrazovanja Slobodne Države, talijanska Delegacija želi da istakne, da ona nikad nije postavila takav prijedlog. Talijanska Delegacija naprotiv smatra, da bi Slobodna Država, onako kako je predložena, bila složena od dva elementa, koji nemaju veze izmedju sebe, to jest od talijanskog grada Rijeke (sa Corpus Seperatum-om) i od Slavena, koji stanuju na ostalom teritoriju. Nije se nikad moglo da dodje do sporazuma u pogledu Slobodne Države baš stoga, što se talijanska Delegacija morala neprestano da brine, kako da očuva talijanski grad Rijeku od opasnosti, koja bi mu prijetila baš zbog modaliteta, koji bi imali regulirati obrazovanje Slobodne Države. Američka je Vlada bila uvijek protivna garancijama, koje je talijanska Delegacija tražila u tom cilju. Kad bi se statut, što je grad Rijeka uživao u Ugarskoj državi, pridržao u Slobodnoj Državi bez ikakvih modifikacija i novih garancija, rezultat bi toga bio, da bi se znatno smanjile garancije, koje bi se tobož imale da održe. I zaista, u vrijeme bivše Austro-Ugarske monarhije narodnost Rijeke nije ugrožavala Ugarska država, nego ju je ugrožavao slavenski elemenat, koji se nalazio u Ugarskoj. Ovaj je elemenat uživao neizmjerno manji utjecaj od onoga, koji bi mu pripao uslijed obrazovanja predložene Slobodne Države. Tako, na primjer, stari statut Rijeke odredjuje, da državni činovnici, premješteni u grad, dobivaju u njemu svoj zakoniti domicil; ali u istinu ugarski činovnici nijesu nikakvog interesa imali, da održe to pravo nakon završetka svoje službe. A oni izmedju njih, koji su ostajali u gradu, r;pns apidsestaon ali s talijanskim žitelj-

stvom i nijesu ni najmanje ugrožavali njegov nacijonalni karakter. U predloženoj Slobodnoj Državi naprotiv nastala bi trajna infiltracija, i pomoću prava domicila došlo bi do rapidne invazije slavenskih elemenata.

Treba primijetiti, u koliko se tiče zapadne granice, predložene za Slobodnu Riječku Državu, da bi tako zvana „američka" linija, čak i u slučaju da se u svom najjužnijem dijelu pomakne prema istoku, na način da uključi u talijanski teritorij Labinski kraj, bila apsolutno nedovoljna, da garantuje vojnu obranu Trsta, Istre i Pule od dosega moderne artiljerije.

I zaista, ta je linija sasvim nedovoljna s vojničkog gledišta. Dosta je napomenuti, da je ta linija udaljena samo 18 km. od Trsta i po prilici 22 km. od vanjskih obraništa Pule; a ti razmaci nemaju nikakve vrijednosti protiv moderne artiljerije.

U tim prilikama Italija bi bila u nemogućnosti da obezbijedi vojnu obranu Trsta, Istre i Pule; Senosečki kraj je od kapitalne važnosti za obranu Trsta, kao što je Učka za obranu Pule.

Interpretacija teksta Londonskog Pakta dala je povoda javnoj diskusiji u vezi sa Riječkim pitanjem. Stoga će biti shodno citirati u cjelini onaj članak toga Pakta, koji se odnosi na Rijeku:

Članak 5.

„Italija dobit će takodjer provinciju Dalmaciju u njenim današnjim administrativnim granicama, uključivši amo na sjeveru Lisarıcu i Tribanj, a na jugu do linije, koja će polazeći od obale kod rta Planke slijediti prema istoku vrhuncima visova, koji čine vodomedju, na način, da u talijanskom teritoriju ostaju sve doline i vode, koje teku prema Šibeniku, kao što su Čikola, Krka, Butišnica i njihovi pritoci. Italija će takodjer dobiti sve otoke na sjeveru i zapadu Dalmacije od Premude, Silbe, Oliba, Skarde, Mauna, Paga i Vira na sjeveru, a do Mljeta na jugu, uključujući amo Svetac, Biševo, Vis, Hvar, Šćedro, Korčulu, Sušac i Lastovo, kao i grebene i ostrvca oko njih te Palagružu, izuzev jedino otoke Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šoltu i Brač.

Neutralizovat će se:

1. Čitava obala od rta Planke na sjeveru, do južnog korijena poluotoka Pelješca na jugu, tako da bude zahvaćen čitav ovaj poluotok.

2. Dio obale, što počinje na sjeveru deset kilometara od prilike južno od rta Cavtata silazeći prema jugu do rijeke Vojuše, tako da će biti amo uključeni zaliv i pristaništa Kotora, Bara, Ucinja, Sv. Ivana Medovanskoga i Drača, ali da ne budu time prejudicirana prava Crne Gore, kako proizlaze iz izjavâ izmijenjenih izmedju Sila u aprilu i maju 1909. Budući da se ova prava odnose samo na sadanji crnogorski teritorij, ne će se ona moći protegnuti još i na teritorij i na ona pristaništa,

koja bi mogla biti dodijeljena Crnoj Gori. Prema tome nijedan dio onih obala, što sada pripadaju Crnoj Gori, ne će moći biti neutralizovan. Ostat će na snazi restrinkcije u pogledu pristaništa Bara, na koje je Crna Gora sama pristala g. 1909.

3. I konačno svi otoci, koji nijesu dodijeljeni Italiji.

Primjedba. Četiri savezne Sile dodijelit će niže nabrojene jadranske zemlje Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori.

U sjevernom Jadranu svu obalu od Voloskog zaliva na istarskoj granici do sjeverne dalmatinske granice, uključujući amo današnje ugarsko primorje i čitavu hrvatsku obalu s pristaništem Rijekom i manjim pristaništima Novi i Karlobag, kao i otoke Krk, Prvić, Sv. Grgur, Goli i Rab. A u donjem Jadranu (u krajevima, koji interesuju Srbiju i Crnu Goru) svu obalu od rta Planke do rijeke Drima s važnim pristaništima Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ucinj, Sv. Ivan Med., i otoke Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šoltu, Brač, Jakljan i Koločep.

Pristanište Drač bit će dodijeljeno nezavisnoj muslimanskoj državi Albaniji".

Iz ovoga teksta jasno proizlazi, da baza ovih stipulacija, koje smo imali pred očima, sastoji u hipotezi, da će se obrazovati tri različite države: Crna Gora, Srbija i Hrvatska. Dovoljno je pozvati se na projekte, koji su u času sklapanja Pakta bili u toku odnosno budućnosti Austro Ugarske. Sav politički sistem istočne obale Jadrana, koji životno interesuje Italiju, kakav je bio predvidjen od Sila potpisnica Londonskog Pakta g. 1915., bio je docnije porušen uslijed toga, što se osnovala velika Jugoslavenska država, koja čak prijeti da apsorbuje i Crnu Goru. Po ovome je jasno, da pogodba, koja dodjeljuje pristanište Rijeku Hrvatskoj, pada sama po sebi.

Osim toga treba primijetiti, da tekst Pakta govori o Riječkom pristaništu, kao i o pristaništima drugih gradova na istočnoj obali Jadrana. Ova terminologija, zbog namjerne upotrebe riječi „pristanište" (port), jasno označuje duh one odredbe, koja se odnosi na Rijeku. To znači, da ekonomska prava i interesi zaledja, u koliko se tiče trgovačkog izlaza, moraju biti zaštićeni, ali ne može da se nanese nikakva povreda narodnosti grada.

Uslijed ratnih dogadjaja ugarska je država pretrpjela radikalnu transformaciju. Ugarska država, onakva kakva je bila u početku rata, više ne postoji. Važni dijelovi, od kojih je bila složena, (Transilvanija, Hrvatska itd.) grupisali su se na razne načine po pravu narodnog samoopredjeljenja, koje je jedan od glavnih principa, što su ih Saveznici i Udruženici proklamovali za vrijeme rata. Bila bi flagrantna nepravda poricati to isto pravo samoopredjeljenja Riječkom Corpus Separatumu, čija odvojena individualnost proizlazi: 1. iz njegova neospornog

etničkog karaktera; 2. iz njegove višestoljetne drevnosti; i 3. iz očite volje njegovih stanovnika.

Talijanska Vlada nije mogla da izbjegne svojoj dužnosti, da pred Saveznicima bude tumač volje talijanskog grada Rijeke. Vršenje te dužnosti nema veze s pogodbama Londonskog Pakta, i ne bi bilo pravedno zbog toga optužiti Italiju, da je njeno držanje protuslovno. Ali u cilju' da se olakša rješenje, Italija je predložila nekoliko puta, i toga se drži i danas, transakciju na bazi kompenzacija u prilog Jugoslavena.

Argumenti, sadržani u Memorandumu od 9. decembra protiv teze teritorijalnog kontinuiteta izmedju Corpus Separatum-a i teritorija kraljevine Italije, ne izgledaju dovoljni, da ponište stvarni zahtjev, a taj je, da, pošto je Corpus Separatum s gradom Rijekom okružen sa svih strana slavenskim življem, mora da dobije kontakt s Italijom, s tim više, što će Rijeka na istočnoj strani ostati u direktnom kontaktu sa Sušakom, koji je potpuno slavenski. Razlozi sentimentalne prirode, čiju specijalnu važnost priznaje Memorandum Saveznih i Udruženih Sila, stoje na stvarnom temelju.

Uostalom Londonski Pakt u članku 4. točno utvrdjuje teritorijalni kontinuitet izmedju kraljevine i Corpus Separatuma. Čini nam se, da je ovdje shodno navesti tekst toga članka:

Članak 4.

„U Ugovoru o Miru Italija će dobiti Trentino, cisalpinski Tirol s njegovom geografskom i prirodnom granicom (to je granica Brennera), kao i Trst, grofoviju Goricu—Gradišku, čitavu Istru do Kvarnera, uključivši amo Volosko i istarske otoke Cres i Lošinj, kao i male otoke Plavnik, Unije, Srakane, Palazzuoli, Sv. Petar Ilovik, Asinello (?), Gruica (misli se Susak) i obližnja ostrvca.

Primjedba. Da se obezbijedi izvršenje članka 4., bit će granica povučena kako slijedi:

Od Piz Umbraila do sjeverno od Stelvija slijedit će kosu Retskih Alpa sve do izvora Adiža i Eisacka, prolazeći potom preko brda Reschen-a i Brenner-a i visova Oetz-a i Ziller-a. Odatle će granica zakrenuti prema jugu i prolazeći preko brda Toblacha doći će do sadašnje granice Karničkih Alpa. Ona će slijediti ovu granicu do planine Trbiža, a poslije Trbiža vodomedju Julskih Alpa preko brda Predila, Mangarta i Triglava i vodomedju glavicâ Podbrdo, Podlasnica i Idrija. Od te točke granica će ići k jugoistoku prema Snježniku, ostavljajući izvan talijanskog teritorija čitavu kotlinu Save i njezinih pritoka. Od Snježnika spustit će se granica na obalu na način, da će zahvatiti u talijanski teritorij Kastav, Matulje i Volosko".

Budući da Voloski kotar, komu pripada Kastav, graniči

s riječkim Corpus Separatumom, Londonski je Pakt dakle garantovao teritorijalni kontinuitet tog Corpus Separatum-a s Italijom. Ali, prema svom zadnjem prijedlogu, talijanska je Delegacija ograničila svoj zahtjev na komad zemlje izmedju željeznice i mora, to jest na mnogo manje, nego što joj je bilo garantovano Londonskim Paktom, jer se ona odrekla velikog dijela teritorija, koji se nalazi na sjeveru od ovog komada zemlje. Talijanska delegacija smatra, da tako smanjeni zahtjev ne bi mogao da bude odbijen.

Što se tiče nezgodnosti, koje rečeni Memorandum ističe u jugoslavenskom interesu, kao da se radi o nesavladivim objekcijama, očito je, da se radi samo o modalitetima, o kojima zasebni aranžmani mogu potpuno voditi računa.

Prema Memorandumu od 9. decembra izgleda, kao da se je kraljevska Vlada službeno odrekla teritorijalnih zahtjeva u Dalmaciji, koje joj Londonski Pakt od 26. aprila 1915. zajamčuje. Talijanska Delegacija želi istaknuti, da takvih odricanja na uslove Londonskog Pakta nije bilo. Mnogobrojni pokušaji bili su učinjeni u najpomirljivijem duhu, da se transakcijom dodje do sporazuma. Ali, kako se reklo, pošto nije došlo do transakcije, Italija se prije svega sa svim pravima vraća na položaj, koji je Paktom osiguran, držeći se uza sve to pomirljivosti, o kojoj je ona dala dokaza u prošlosti. Razumije se samo po sebi, da bi talijanske manjine, koje će eventualno biti uključene u jugoslavensku državu, morale dobiti sve potrebne garancije za potpunu zaštitu njihove narodnosti i njihovih ekonomskih interesa.

Pitanje narodnosti Dalmacije bilo je predmet dugih rasprava. Izgleda da je uputno ovom prilikom upozoriti, onako općenito, da ne bi bilo u skladu s naučnim principima posmatrati jednu narodnost jedino s jezičnog gledišta. Dalmatinsko je pučanstvo sastavljeno velikim dijelom od Iliro-Dalmatinaca, koji nijesu slavenske rase, a koji su naprotiv prava jezgra domaćeg žiteljstva, premda govore slavenski. To je baš glavni razlog te objašnjava lakoću, koju ovaj dio dalmatinskog stanovništva jasno pokazuje, da se fuzionira i da podržaje simpatične odnose s Talijanima.

Pitanje dalmatinskih otoka vezano je s pitanjem strategijske sigurnosti Jadrana. Polazna točka svakog rješenja mora da bude činjenica, da postoji bitna razlika s vojničkoga gledišta izmedju istočne i zapadne obale Jadrana. Prva je bogato snabdjevena svakovrsnim navalnim bazama, druga ih uopće nema. S ovog gledišta mora se posmatrati dodjeljenje otoka.

Memorandum od 9. decembra izgleda da pripisuje Italiji želju za apsolutnim gospodstvom na Jadranu.

Takav je plan daleko od misli kraljevske Vlade. Talijanski su zahtjevi proželi jedino razlozima legitimne obrane.

Rješenje, koje su Saveznici i Udruženici predložili talijanskoj Delegaciji, poboljšalo bi strategijski položaj samo u sjevernom Jadranu, zamjenjujući Veneciju Pulom, ali u srednjem i južnom Jadranu položaj bi ostao isto tako nepovoljan kao i prije rata, jer posjed Valone, koja je dobar oslonac za kontrolu ulaza u Jadran, ne može nikad da bude od pomoći odbrani talijanske obale.

Kontrola nad Jadranom pripadat će efektivno državi, koja bude držala Kotor i Šibenik. Iz učinjenih tehničkih studija proizlazi, da bi neprijateljska flota mogla izići iz Šibenika, bombardovati po miloj volji koji grad na suprotnoj talijanskoj obali i povratiti se u svoju bazu, još prije nego bi talijanska flota, koja bi se nalazila u Veneciji ili u Puli, mogla pravovremeno intervenirati, čak i u slučaju (vrlo nevjerovatnom), da bude izviještena u samom času polaska neprijateljske flote.

Treba uopće istaći, da jadranske otoke valja posmatrati s gledišta njihove veze s obalom u pogledu njihovih vojnih prednosti.

Pa i sam g. Lansing izrazio je mišljenje, da Italija mora posjedovati jednu navalnu bazu u srednjem Jadranu, ali je jasno, da takvu navalnu bazu ne može pružiti Vis, čak i kad bi ovaj otok bio isključen iz demilitarizacije, koju g. Lansing naprotiv traži.

Navalna baza u Puli izgubila bi svoju vojnu važnost uslijed rješenja, koje predlažu Saveznici i Udruženici, jer Učka i otok Cres ne bi ostali u talijanskom posjedu, i jer bi otok Lošinj bio podvrgnut demilitarizaciji. Cres i Lošinj sačinjavaju jednu jedinicu, koja je bitni dio obrambenog sistema Pule. Modifikovanje odredbe za demilitarizaciju obale od Raše do rta Promontura ne bi bilo nikako dovoljno, da osigura Puli njenu vojničku važnost.

Što se tiče otoka Cresa, treba primijetiti, da ga članak 4. Londonskog Pakta izričito dodjeljuje Italiji u svom tekstu, a ne samo u dodanoj primjedbi; to pokazuje važnost, koju su mu potpisnici Londonskog Pakta pripisivali.

Posljednja nota američke Vlade predlaže „demilitarizaciju" otoka i njihovih voda do pristaništa Zatona i do otoka Koločepa. Memorandum, na koji talijanska Delegacija ima čast odgovoriti, upotrebljuje isto tako ovu riječ, izuzev u tački 6., gdje je riječ „demilitarizacija" zamijenjena riječju „neutralizacija"; iz toga bi imalo proizlaziti, da je mišljenje sastavljača Memoranduma, e su ova dva izraza ekvivalentna.

Talijanska Delegacija želi istaći, da postoji velika razlika

izmedju ova dva izraza. Neutralizacija je prosto skup odredaba i garancija, a demilitarizacija je samo jedan dio toga skupa.

Osim toga demilitarizacija mora i otokâ, a ne obale, ne daje nikakih garancija za odbranu, jer bi Jugoslavija mogla spremiti po miloj volji svoje obale i svoje izvrsne baze za napadaj. Svako vojno utvrdjenje na kopnu, u svrhu spremanja navalne ofenzive, bilo bi dopušteno s izrazom: demilitarizacija mora.

Konačno demilitarizacija, koja bi bila ograničena do sjeverno od Dubrovnika, ostavila bi u rukama Jugoslavena vanrednu Kotorsku bazu, kao stalnu prijetnju talijanskim obalama.

Svi gore izloženi razlozi zadržavaju svoju važnost i onda, kad bi „neutralizacija" zamijenila „demilitarizaciju". Ali se razumije samo po sebi, da, u koliko se tiče talijanske Delegacije, ne može biti govora nego samo o neutralizaciji u smislu, koji se obično daje ovom izražaju, te da će naročite odredbe morati osigurati njenu efektivnu aplikaciju.

Paragrafi 5. i 6. Memoranduma od 9. decembra tiču se Albanije.

Slijedeće je gledište talijanske Delegacije u ovom predmetu:

Italija će dobiti od Lige Naroda mandat, da administrira nezavisnu albansku državu. Projekt o formi, koju bi trebalo, po mišljenju talijanske Delegacije, dati takvom mandatu, priložen je ovom Memorandumu.

Albanske granice na sjeveru i na istoku bit će one, koje su bile utvrdjene na Konferenciji u Londonu 1913. g. Južna granica bit će predmet ispitivanja na bazi rezultata, do kojih je došla Komisija, koja je proučavala teritorijalna pitanja tičuća se Grčke i Albanije.

Granica, označena u Memorandumu od 9. decembra 1919., od Tepelena k moru, znači ustupanje teritorija Grčkoj, koji ona ne revendicira, i sadrži nezgodnosti, koje se ne bi mogle zanemariti ni s topografskog ni s etničkog gledišta.

Vodeći računa o savezničkoj želji, da se udovolji grčkim zahtjevima, talijanska Delegacija misli, da bi jedno opće rješenje putem pregovaranja o ovom predmetu bilo olakšano već stečenim stvarnim elementima, kao što su izjave g. Venizelosa i dokumenti, koje je on predložio gore označenoj Komisiji (gledaj: zapisnik br. 7 od 26. februara 1919., prilog br. 1 i grčku etnografsku kartu).

U pogledu medje od Vojuše do jezera Malik izgleda da je takodjer bolje uzeti kao bazu pregovora liniju, koju je označio g. Venizelos na karti, što ju je predložio Komisiji (od Vojuše u okolici Premeti do jezera Malik).

Uostalom moglo bi se dozvoliti, da po jedan predstavnik

Grčke i Albanije izlože svoje argumente pred predstavnicima Sjedinjenih Država, Velike Britanije, Francuske i Italije, koji će onda odlučiti, bilo da se smjesta dodijele prijeporni teritoriji, bilo da se pozovu na plebiscit čitav prijeporni teritorij, ili jedan njegov dio.

U svakom slučaju teritoriji i obale, koje bi bile ustupljene Grčkoj, u koliko se to odnosi na albanski teritorij, bit će neutralizovane.

Što se tiče grada Valone, on će biti dodijeljen Italiji u potpuni suverenitet, sa zaledjem potrebnim za njegovu obranu i za njegov ekonomski razvitak, suglasno indikacijama sadržanim u članu 6. Londonskog Pakta od 1915.

Predlažući pažnji savezničkih i udruženih Delegacija gornja posmatranja, talijanska Delegacija naročito mnogo drži do toga, da otvoreno izjavi, da kraljevska Vlada, prilikom raznih prijedloga, što ih je postavila, i pregovora, koji su se vodili, nije nikad bila zadahnuta, niti je sada, niti će biti u budućnosti, agresivnim planovima prema slavenskom stanovništvu. Kraljevska Vlada naprotiv s uvjerenjem, da ima za sobom cio talijanski narod, polaže veliku važnost na osiguranje pouzdanog prijateljstva s Jugoslavenima i na iskrenu suradnju s njima oko ekonomskog razvitka i što većeg blagostanja obiju država.

U Parizu 3. januara 1920.

Prilog.

MEMORANDUM U POGLEDU FORME, KOJU BI TREBALO DATI MANDATU U ALBANIJI.

Sjedinjene Države kao i Vlade Velike Britanije i Francuske žele priznati nezavisnost albanske države. One smatraju, da će toj državi trebati, u okviru označenom u članku 22, paragrafu 4. Pakta Lige Naroda, „savjeta i pomoći jedne velike Sile za vodjenje njene administracije".

Za taj je posao Italija u prvom redu zvana zbog svoje geografske situacije i zbog svojih ekonomskih izvora.

Stoga Sjedinjene Države, Vlade Velike Britanije i Francuske vruće žele, da povjere Italiji mandat nad albanskom državom, uz uslove, koje sadržaje Pakt Lige Naroda. One smatraju, da bi ovi uslovi mogli služiti kao baza, da Italija prihvati taj mandat, te da bi mogli biti uvršteni u Konvenciju, koja bi se zaključila izmedju talijanske Vlade i Vladâ glavnih saveznih i udruženih Sila.

Glavni potezi ove Konvencije bili bi slijedeći:

1. Albanija se priznaje kao nezavisna država unutar sli-

jedećih granica . . . . (one će biti povučene u skladu s odlukama, do kojih će se doći u ovom pitanju).

U izradjivanju osnovnih zakona, o kojima se govori u točki 4, koja slijedi, vodit će se računa o potrebi, da se očuva integritet teritorija označena u tim granicama.

2. Komunikacije izmedju države SHS i Jadranskoga mora bit će osigurane željezničkom linijom, koja će slijediti dolinu Drima. Država SHS od svoje strane morat će se pobrinuti za izgradnju željeznice Kumanovo-Ćustendil (do bugarske granice), tako da linija Dunav-Jadran bude kompletirana.

Država SHS i albanska država uživat će recipročno na ovoj liniji (u prolazu kroz odnosne teritorije) jednake pogodnosti i uslove, naročito u svemu što se tiče slobode tranzita.

3. Pravo kontrole na rijeci Bojani i njena eksploatacija bit će povjereni državama uz rijeku (Bojanu), te će biti predmet Konvencije izmedju tih istih država.

4. Talijanska Vlada, u sporazumu s albanskim vlastima, izradit će u roku od šest mjeseci, od dana potpisa Konvencije, plan o prirodi i uslovima, pod kojima će se mandat u Albaniji povjeriti Italiji, kao i osnovni zakon buduće albanske države. Izvještaj i njegovi zaključci bit će predani nakon toga roka Savjetu Lige Naroda, koji će biti vlastan da rješava većinom glasova u pogledu mandata i osnovnog zakona. Glas talijanskog predstavnika treba da bude u svakom slučaju uključen u većinu, o kojoj se govori.

5, Pored uslova, označenih u predjašnjem paragrafu, morat će se uzeti za bazu slijedeći principi:

a) Zaštita manjinâ po rasi, jeziku i vjeri, u skladu s odredbama Konferencije Mira u sličnim slučajevima, osiguravajući naročito slobodu mišljenja, slobodno vršenje kulta u svim njegovim spoljnim formama, potpunu slobodu u pogledu nastave i jezika za sve stanovnike albanske države.

b) Organizacija u okviru kompatibilnom s tradicijama zemlje i s funkcijoniranjem faktične Vlade, onda legislativnih i administrativnih tijela, u kojima će biti zastupani svi elementi pučanstva.

c) Eventualno uredjenje oružane snage (žandarmerije i policije), čiji bi viši oficiri mogli pripadati narodnosti mandatara.

Mandatar imat će pravo, da u roku od pet godina, od dana kad mu se dodijeli mandat, drži oružane trupe u zemlji. Po svršetku toga roka albanska će država prestati da bude na stalan način militarizovana. U svakom slučaju moći će biti predvidjeno formiranje lokalne milice, ako se zemlja nadje u nemogućnosti, da se brine o svojoj unutarnoj sigurnosti dobrovoljnim novačenjem žandarmerije.

U Parizu 3. januara 1920.

XXIV.

Ekspoze dra. Trumbića na sjednici savezničkih ministara predsjednika dne 10. i 12. januara.*

Dne 10. januara 1920. bila je Delegacija SHS sasvim neočekivano pozvana za 16 i po sati u kabinet g. ministra Pichona na Quai d' Orsay, gdje su se našli gg. Clemenceau, Lloyd George i Nitti s tajnicima Vrhovnoga Savjeta, a od naše delegacije bili su prisutni gg. Pašić, Trumbić, Žolger i Radović. Otvorivši sjednicu g. Clemenceau pozvao je potom g. Trumbića, da Vrhovnom Savjetu objasni jugoslavensko stanovište u jadranskom i albanskom pitanju.

G. Trumbić (služeći se francuskim jezikom) započeo je svoj ekspoze općenitom primjedbom naglasivši izrijèkom, kako se uredjenjem Jadranskoga pitanja ide za tim, da se nadje stalna i sigurna osnovka trajnom miru izmedju naše države i Italije, a tu on vidi naročito u medjusobnom ekonomskom sporazumu, tom „najjačem osloncu mira". Baš zato, da se dodje do trajnoga sporazuma, delegacija SHS pripravna je na goleme teritorijalne žrtve, koje u sebi sadržaju napuštanje, ne izoliranih elemenata slavenskoga pučanstva, nego upravo čitavih kompaktnih masâ naših sunarodnjaka. „Mi smo spremni, reče dr. Trumbić, da potpišemo aranžman, koji daje Italiji Tršćanski zaliv s njegovim zaledjem, a tako i najveći dio Istre". Linija, silazeći s Julskih Alpa i polazeći tokom Raše, bila bi granicom s geografskoga i strateškoga gledišta. Ona bi ostavljala unutar talijanskih granica kompaktnu masu od 400.000 Slavena, jer izuzmemo li Goricu, Trst i neka obalna istarska mjesta, u kojima je većina pučanstva talijanska, sva ostala zemlja od Trsta do Trbiža, kao i čitava centralna Istra, isključivo su slavenske. Uza sve to, da bi se zajamčio trajan mir, Delegacija SHS spremna je da prihvati i ovaj aranžman, ma da joj nameće teških žrtava. No ovom tolikobrojnom slavenskom pučanstvu, a koje bi na taj način bilo predano Italiji, treba da se dadne i garancijâ, koje će mu zajamčiti nacionalnu egzistenciju i ekonomski razvitak u onom opsegu, kako ih ono bude tražilo. Ma bili i još kako dobri i čestiti državljani Italije, Slaveni ovih krajeva imadu zaista i pravo, da se uzmognu razvijati kulturno i ekonomski, a u skladu sa svojim etničkim aspiracijama.

„A zašto smo pristali na tako goleme žrtve?", zapita g. Trumbić. „U prvom redu zbog toga, reče, da osiguramo

* Ovaj dvodnevni ekspoze objelodanjen je ovdje u izvatku.

mir, ali i možda u još uzvišenijoj težnji. Za nas je nužno da živimo s Italijom u sporazumu, ne bi li u zajednici s njome podigli bedem protiv zajedničke pogibli što nam prijeti. To je germanska najezda sa sjevera. Divna otpornost Slovenaca, ove veoma razvijene i veoma napredne rase, protiv germanizacije, priječila je sve dosada sama, da se nije mogao ostvariti plan Nijemaca, koji je išao za tim, da proširi germanstvo do Trsta i do Jadrana. Ali germanstvo nije još razoružano, i ako se jednoga dana domogne Trsta, onda ne bi više bili gospodari Jadrana ni Talijani ni Slaveni, nego Nijemci. Nijemac je onaj strašni neprijatelj, protiv kojega treba da u zajedničkom interesu izgrade složnu frontu Slaveni i Talijani. Prijateljska granica medju nama i Italijom, a koja bi tekla Julskim Alpama, odista bi stvorila s Karavankama snažan bedem protiv germanske najezde. Lanac Karavanka, koji dijeli Korušku od Kranjske, čini protiv germanstva moćnu utvrdu, a tu bismo lako mogli braniti, budu li Italija i Jugoslavija složne protiv zajedničke pogibli sa sjevera. Eto, da postignemo ovu prevažnu svrhu, mi smo spremni da učinimo Italiji one goleme ustupke, o kojima sam govorio".

Potom naglasi dr. Trumbić, da poslije ovih teških žrtava Delegaciju SHS više ništa ne može da skloni na nove. Ići još dalje, ne bi značilo poslužiti dobrim odnosima izmedju Jugoslavije i Italije, nego bi nasuprot značilo stvoriti konstantnu pogibao konflikatâ izmedju Italije i Jugoslavije i posijati na jadranskoj obali sjeme razdora umjesto prijateljstva. Što se tiče Istre, ima tamošnja malena rječica Raša čitavu historiju, a ta datira još od rimskih vremena i mletačkoga doba; kroz punih osamnaest vijekova naime bila je ona granicom Istre, koju nikad nije prešla. To je veoma zanimljiva historijska činjenica, jer ova rijeka sa svojim ušćem, koje poput zaliva ulazi u more i koje je močvarno, jedina je prirodna granica Istre. Pored toga još je važno i to, da ova rijeka razdvaja dvije padine: Pulsku na zapadu i Riječku na istoku. Zapadna gravitira spram tršćanskoga zaliva, a istočna spram riječkoga. Ova geografska osebujnost oduvijek je u historiji utjecala na administrativnu granicu Istre. Inače još pripadaju istočna i zapadna jadranska obala dvjema sasvim različitim ekonomskim i nacionalnim padinama; istočna obala sa svim svojim otocima čini jednu geografsku i etničku cjelinu, pa je u neku ruku zapadna granica Balkanskoga poluotoka. To je primorje čitave današnje Jugoslavije, nacionalne i političke. Otoci nikako se ne mogu odvojiti od obale; svako odvojenje, ma bud kojeg otoka, bilo bi protiv prirode i protiv političkih interesa ne samo Jugoslavije, nego i same Italije. S etničkoga gledišta opet, na istočnoj obali, od Raše sve do najjužnije točke, nema talijanskoga žiteljstva, izuzev nekih sku-

pina. Najvažnije su one na Rijeci i u Zadru, a uz njih još kakih 25.000 Talijana, rasijanih na obali i po otočju. Budući da su talijanska naselja na Rijeci i u Zadru najjača, potrebno je, da se nešto podrobnije zabavimo s ova dva grada.

„Vodeći računa o etničkim prilikama, mi tražimo čitavu obalu, zajedno s otocima, od Raše niže, ali smo spremni da pregovaramo o statutu, kakav bi se mogao dati Rijeci i Zadru, budući da u tim gradovima ima Talijana, i to na Rijeci polovina pučanstva, naime 25.000 od 50.000 — prema predratnoj statistici — a u Zadru 9.000 od 12.000. Ovi brojevi nijesu nepovoljni po Talijane, jer su općine izradile statistiku, to jest na Rijeci Talijani i Madžari, koji su bili na vlasti, a u Zadru Talijani, koji su takodjer ondje bili na čelu općine. Nema dakle razloga, u koliko se tiče Talijana, posumnjati u pouzdanost ove statistike. Mislim, da mogu s mnogo razloga ustvrditi, da već sama činjenica, što na Rijeci i u Zadru ima Talijana, nikako još ne daje prava većini pučanstva ovih dvaju gradova, da smije raspolagati suverenitetom one zemlje, koja ih opkružuje; pače, to pučanstvo treba da slijedi sudbinu kraja, u kojem se nalaze oba grada, o čijim smo statutima pripravni, kako već rekoh, da raspravljamo. Kod Rijeke može se uzeti u obzir sve ono, što zanima grad s municipalnim statutom. To isto moglo bi se kazati i o Zadru; ali suverenitet jednoga i drugoga grada, ja to ponavljam, ne može biti odijeljen od suvereniteta zemlje, kojoj pripadaju. S ekonomskoga gledišta Rijeka je jedino pomorsko trgovačko izlazište što ga danas imamo. Svi oni, koji poznadu sastav istočne obale Jadrana, znadu, da tamo ima golemih tehničkih poteškoća kod izgradnje trgovačke željeznice, koja bi spajala zaledje s kojim drugim pristaništem. Rijeka je prije svega trgovačko izlazište Hrvatske i Slavonije, Vojvodine i onih slovenačkih strana, koje ostaju unutar naših granica. To je dakle s ekonomskoga gledišta razlog prvoga reda, a taj vojuje za to, da Rijeka pripadne Jugoslaviji".

Uostalom s etničkoga gledišta treba primijetiti, da je prema municipalnoj statistici sve do 1900. bila većina riječkoga pučanstva slavenska, a tek statistika od 1910. daje Talijanima malu većinu. Potom prikazuje dr. Trumbić, kako su Madžari potalijančili Rijeku, ne mogući je pomadžariti, i kako su je na nelojalan način oteli Hrvatima g. 1868., kojima je ona sve dotad pripadala. Nikad nije izraz „corpus separatum" imao političkog znamenovanja s državopravnoga gledišta, nego samo administrativno. „Mnogo se govorilo o pravu samoopredjeljenja Rijeke, reče dr. Trumbić. Mi smo već imali čast i priliku da izložimo Vrhovnom Savjetu naše shvaćanje o principu samoopredjeljenja, i preporučili smo ga kao najzgodnije i najpraved-

nije sredstvo, kako da se riješe sporovi izmedju Italije i nas, pa ga mi i danas predlažemo; razložili smo ga i u jednom Memorandumu, koji smo imali čast predložiti Konferenciji, a toga se mi i sada držimo. Mi vjerujemo, da je volja kraja, o kojem se radi, najsigurnija osnovka za utvrdjenje najboljih granica i najboljih odnosa izmedju obih zemalja, ili drugim riječima, trebalo bi podvrći narodnoj konzultaciji sve prijeporne krajeve, koje traže obje države, a rezultat ove konzultacije bit će najsrećnije rješenje. Tude se zaista ne radi o nesvijesnom pučanstvu, koje još nema političke svijesti i koje još nije doseglo potrebni stepen razvitka, već se radi o veoma razvijenom talijanskom i slavenskom pučanstvu, koje je doseglo visok stepen civilizacije, koje razumije, što je to pravo samoopredjeljenja, i koje će dobro umjeti da dade glas u smislu svojih težnja. Ali dopusti li se, da dodje do izražaja princip samoopredjeljenja, onda treba da mu se udovolji bez ogradâ. Ne može se naime u isti mah uskratiti plebiscit stotinama hiljadama ljudi, a dopustiti ga maloj naseobini, koja se razlikuje od cjeline jezikom i narodnošću. Šta više, treba uskratiti pučanstvu Rijeke pravo samoopredjeljenja s toga važnog razloga, što je taj grad, koji ne obuhvata samo varoš, nego još i pristanište sa željeznicom, čija je on krajnja točka, trgovačko izlazište pravo reći za bar 20 milijuna pučanstva. Pored toga pristanište i željeznicu nijesu izgradili Riječani, niti današnji, niti prijašnji, koji su ponajviše noviji doseljenici, kako to dokazuje statistika. Stoga riječko žiteljstvo, koje nije izgradilo luke, niti je u tu svrhu nosilo potrebne troškove, nema prava da raspolaže s „plućima" od 20 milijuna ljudi s trgovačkoga gledišta. Moderna luka, ja to ponavljam, izgradjena je troškom zemalja krune sv. Stjepana, a to su današnja Ugarska, Hrvatska-Slavonija, Vojvodina i svi oni krajevi, danas odruženi od Ugarske, a sjedinjeni s Čehoslovačkom, Rumunjskom i Jugoslavijom. Luka dakle pripada o v i m žiteljima, a ne Riječanima. Stoga se tomu pučanstvu može priznati samo pravo na samoupravu. Mi smo i spremni da damo Rijeci lokalnu autonomiju, koja će udovoljiti njezinim legitimnim željama. Što se pak tiče medjunarodnoga prometa, treba prije svega pružiti garancijâ onima, koji gravitiraju prema Rijeci, ili drugim riječima: Ugarskoj, Erdelju i Rumunjskoj. Ošim Rijeke nema na hrvatskoj obali pristaništa, koje bi se moglo uzeti u obzir za trgovinu, jer je gotovo nemoguće, ili bar veoma tegotno, izgraditi željeznicu, zgodnu da zaigra ulogu jedne trgovačke pruge. Željeznice na dalmatinskoj obali, a koje se priključuju Bosni i Hercegovini, lokalna su značaja i nikad se ne će dovinuti do veće trgovačke važnosti, koja bi interesirala čitavu zemlju. One će vazda ostati samo lokalne pruge, tako ona što svršava kod Šibenika, djelomično izgradjena uskotračno, ili ona, koja se od Mostara spušta

niz Neretvu i čiji jedan odvajak skreće na Gruž i Kotor. To je uskotračna pruga, izgradjena iz strateških razloga i koja služi isključivo lokalnoj trgovini. Treba dakle zaključiti, da je Rijeka danas, a možda i zauvijek, jedino izlazište naše države na hrvatskoj i dalmatinskoj obali“.

Potom je dr. Trumbić prešao na Zadar, o kojem se govori, da će postati slobodnim gradom, dakle zasebnom političkom organizacijom, tako da bi izišao iz sklopa naše države. Ali na takova se šta ne može pristati, jer bi to prije svega bila propast po sam Zadar, a onda i velika šteta po našu državu. Ocrtavši Zadar s etničkoga i ekonomskoga gledišta, dr. Trumbić izrijekom je naglasio njegov činovnički značaj, pa stoga ne bude li Zadar u Jugoslaviji, on će neminovno morati propasti, jer će opustjeti. Na to zapita g. Lloyd George: „Ima li u Dalmaciji koji drugi grad, koji bi mogao postati administrativno sjedište, za slučaj, kad bi Zadar otpao od Dalmacije?“ Dr. Trumbić odgovorio je: „Ima, i to grad mnogo povoljnijega položaja od Zadra; ja to kažem otvoreno, jer hoću da vam podam objektivnu istinu. To je Split. On je u središtu Dalmacije i u srcu ove zemlje, kako s geografskoga, tako i s ekonomskoga gledišta“. G. Lloyd George: „Na taj bi način Split, ako bi Zadar prestao da bude dijelom Dalmacije, postao po prirodi same stvari glavnim gradom Dalmacije?“ Dr. Trumbić: „Tako je“. Onda nastavi: „Ja sam odgovorio na pitanje g. Lloyd George-a samo s geografskoga gledišta; ali s tehničko administrativnoga bila bi grdna šteta premjestiti glavni grad, jer se u Zadru već nalaze sve potrebne zgrade, svi su uredi dobro smješteni, i konačno to je i historijski glavni grad, dok bi u Splitu tek trebalo sagraditi sve potrebne zgrade. A za to se hoće vremena i novaca, i konačno stvar bi ipak svršila upropašćenjem jednoga grada, a natovarenjem izlišnih troškova našoj državi. Drugi razlog, da se Zadar ostavi kao glavni grad, jeste, što mu je pučanstvo veoma tiho, sastojeći se gotovo od samih činovnika i namještenika. Split nasuprot malen je grad od 30.000 duša, a razvija se danas veoma lijepo, jer je u središtu političkoga života Dalmacije i na čelu narodnoga pokreta, pa je kao taki, proslavivši za doba Balkanskoga rata srpsku pobjedu, bio od Austrije i proganjan; uostalom u Evropi se dobro znade, što se onda sve dogodilo. Split je dakle kao središte narodnoga vrijenja manje sposoban da bude administrativnim glavnim gradom nego li Zadar, gdje se može mirno raditi na pokrajinskoj upravi. Premda sam ja sâm rodom Splićanin, ipak ne bih želio iz navedenih razloga, da moj rodni grad postane glavnim gradom“. G. Lloyd George: „Uzmimo da bi Zadar, umjesto da budne nezavisan grad, postao naprosto autonoman pod suverenitetom

Dalmacije, to jest Jugoslavije, bi li onda kao corpus separatum mogao da živi? Ili drugim riječima: Bi li Zadar kao „corpus separatum" podjedno bio i lišen svih onih prednosti, što ih uživa sada kao administrativni glavni grad?" G. Trumbić: „Ne, on to ne bi bio, jer pod suverenitetom jugoslavenskim ostali bi u njemu i svi uredi javne pokrajinske administracije". G. Lloyd George: „Pa i za slučaj, kad bi žitelji dobili pravo da slobodno upravljaju svojim municipalnim poslovima?" G. Trumbić: „Jest, upravo municipalnim poslovima". G. Lloyd George: „To bi dakle bila ustanova slična onoj, koju je Marija Terezija dala Rijeci?" G. Trumbić: „To bi bila lokalna autonomna administracija, naime sve ono, što zanima grad kao taki i što se tiče lokalnih interesa, moglo bi da bude predmetom autonomije. Zadrani upravljali bi slobodno sami sobom. S druge pak strane oni bi sebi na taj način sačuvali onu ekonomsku situaciju, koju imadu danas, jer bi bili sastavni dio našega teritorija. Neka mi bude dozvoljeno, da s obzirom na sve to predam malu kartu teritorija zadarske općine". G. Lloyd George: „Radi se dakle o tome, kako da se zagarantuje Zadru municipalna autonomija pod zaštitom Lige Naroda, a koja bi ušla u Ugovor Mira". G. Trumbić: „Trebalo bi da udje u Ugovor o zaštiti manjinâ klauzula, koja bi garantovala Zadru lokalnu autonomiju pod jugoslavenskim suverenitetom, a Jugoslavija bila bi obavezana, da tu klauzulu respektira". G. Lloyd George: „Vi dakle mislite, da pod tim uslovima Zadar ne bi prestao da bude administrativno središte Dalmacije?" G. Trumbić: „Tako je".

„To je sve, što mogu da kažem o Zadru s ekonomskoga gledišta. S narodnoga trebao bih da povedem riječ o sadanjem školstvu, no držim da to nije nužno. Dosta je ako kažem, da i danas pod talijanskom okupacijom, ima u školama više slavenske djece, nego li talijanske". G. Lloyd George: „Kako vi to tumačite?" G. Trumbić: „To odgovara općim prilikama, kojih je postanak ovo: Kad je Austrija morala da odstupi Italiji Lombardiju i Veneciju, god. 1859. i 1866, mnoštvo se činovnika Talijana iz ovih dviju pokrajina iselilo, slijedeći sudbinu Austrije. Medju njima bilo je i veoma vrsnih, navlaš za upravu. U austrijskoj Italiji bili su sudovi veoma dobro administrirani; bilo je tude izvrsnih i daleko poznatih pravnika; baš Talijani juriste bili su onda na prvim mjestima austrijskoga pravosudja. Mnoštvo se ovih činovnika povuklo s austrijskom administracijom i smjestilo po austrijskim primorskim krajevima, dakle na Jadranu, a ti su s malom iznimkom sasvim slavenski. Medjutim ovdje nije bilo dosta upravnih činovnika. Kako je talijanski jezik tude svakom obrazovanom čovjeku poznat, Austrijanci uveli su ovaj

jezik u državnu upravu kao službeni jezik. Ja sam rodjen u Splitu i svršio sam 1882. nauke na tamošnjoj gimnaziji na talijanskom nastavnom jeziku, ma da smo i ja i moji saučenici bili najvećom čest Slaveni. Kako se vidi, Austrija se tada nije bojala Italije, ona nije vjerovala, da bi Italija mogla zatražiti istočnu obalu Jadrana, nego se već onda plašila slavenstva. Tada je Srbija već počela da razvija svoj program nacionalnih zahtjeva, a Austrija je veoma dobro znala, da je vas južni dio monarhije jugoslavenski. Iz političkih i praktičkih razloga, Austrija je dakle upravljala čitavim primorjem kao talijanskom zemljom. Tako je Zadar postao središtem birokracije i talijanskoga jezika, jer su svi činovnici radili na talijanskom jeziku, sve su škole bile talijanske, što je imalo za posljedicu, da je Zadar postao u neku ruku koncentraciona točka talijanskoga jezika u Dalmaciji. Danas su se prilike promijenile zbog razvijena narodnog slavenskog pokreta, koji se jako razmahao u Dalmaciji. Tude su otvorene škole, slavenske gimnazije, a imamo i universitet u Zagrebu, gdje je mnoštvo Dalmatinaca učilo, poznavajući dobro literarni jezik. Tako su Slaveni zatražili od centralne bečke vlade, da učini kraj tome neprirodnom stanju stvari, naime da se jednom čisto slavenskom zemljom upravlja talijanskim jezikom. God. 1910. dalmatinski Slaveni i Talijani zaključiše kompromis, prihvaćen od bečke vlade i po kojemu bje slavenski jezik u javnoj upravi uzdignut na stepen službenoga. Podjedno je očuvan i zasebni značaj talijanskoga jezika na taj način, da je dopušteno svim državljanima, koji su se htjeli služiti talijanskim jezikom, da mogu kod upravnih ureda na tom jeziku podnositi svoje akte. Tako je to pitanje riješeno, i zbog toga eto Zadar će za dvije generacije biti sasvim slavenski grad. Zaključujem dakle naglašujući, da je Dalmacija čisto slavenska zemlja s jako razvijenom narodnom svijesti, i da je sastavni dio Jugoslavije, pa da stoga treba da sa svakoga gledišta pripadne nama sa svim njezinim otocima, koji su čisto slavenski".

G. Lloyd George: „Vama je poznata linija, koju je predložio predsjednik Wilson kao pograničnu za Slobodnu Državu Rijeku. Kakav narod stanuje unutar te linije? Jesu li Slovenci ili Hrvati?" G. Trumbić: „Tamo ima otprilike 90% Slovenaca." G. Lloyd George: „Koja je razlika izmedju Hrvata i Slovenaca?" G. Trumbić: „Dialektna razlika." G. Clemenceau: „Koliko ima u svemu Slovenaca?" G. Trumbić: „Ima ih u svemu oko 1.200.000." G. Lloyd George: „Koliko bi ih ostalo u Slobodnoj Državi?" G. Trumbić: „Nijesu mi točno poznate njezine granice, no kazivalo se oko 200.000 Slovenaca. Granica Julskih Alpa predala bi Italiji još oko 400.000 Slovenaca, a ostatak, to jest jedna polovina njih

ostala bi s nama, i tako bi bio jedan civilizovani narod rasparčan na tri dijela." G. Lloyd George: „Prema tome Slovenci su zbog toga zabrinuti, što ih se sili, da udju u ovu Slobodnu Državu?" G. Trumbić: „Tako je; ta radi se u stvari o rasparčanju slovenskoga naroda na tri dijela. To bi bilo užasno, i ja ne znam, kako da izrazim osjećaje, kojim me nadahnjuje ova mogućnost." G. Lloyd George: „Kakav je narod u Dalmaciji?" G. Trumbić: „Dalmacija je napučena Hrvatima i Srbima. Hrvati i Srbi govore jedan isti jezik; katolici nazivaju se Hrvatima, a pravoslavni Srbima. Ali jezične razlike nema medju njima. Što se tiče Slovenaca, ima neka dialektna razlika izmedju njih i Srbo-Hrvata." G. Clemenceau: „Slovenci su dakle protiv kreacije ove Slobodne Države?" G. Trumbić: „Dakako. Ta bi država postala, mislim, zbjeg svih pustolova, koji bi agitirali i propagirali pod krinkom patriotizma. Bilo bi ih mnogo, koji bi se izdavali za talijanske i jugoslavenske patriote, i činili bi sve moguće. Ova Slobodna Država ne bi imala vojske; tamo ne bi bilo vojničke dužnosti, što je već samo po sebi dovoljan razlog, da postane utočištem dezertera. Pače, ona ne bi imala ni geografskog ni ekonomskog jedinstva. Svršavam jednom riječi o pitanju Dalmacije s izjavom: čitava Dalmacija ima pripasti nama."

Poslije toga je dr. Trumbić prešao na Albaniju i ocrtao je njezine etnografske, ekonomske i političke prilike. Zagovarao je kao najbolje rješenje, da bi Albanija ostala u granicama od 1913. i da ima administrativnu autonomiju, pa je stoga svjetovao, da se ne daje ni jednoj stranoj vlasti mandat u zemlji. „Ovo nije samo u interesu Albanije, nego u našem vlastitom. Mi vjerujemo, da će jedna Albanija, koja će sama sobom upravljati, znati podržavati s nama odnose dobra susjedstva, dok u slučaju, kad bi se ondje smjestila koja druga vlast, teško je vjerovati, da bi se interesi nove albanske države pokrivali s našima". Govori se, da bi taj mandat imala da dobije Italija u smislu članka 22. Pakta Lige Naroda. Dr. Trumbić drži, da se to ne bi smjelo činiti bez privole arbanaškoga naroda, a onda podsjeti na rdjave posljedice, što ih je sobom donio mandat Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini. „Pored toga slobodan sam da upozorim, da se sa sjevero-istočne albanske granici lako silazi u Vardarsku dolinu, a kroz to do Skoplja. Tude prolazi željeznica Beograd-Solun, ta jedina srpska trgovačka arterija. S teškim topovima lako je s albanske granice ugroziti skopljansku željezničku prugu i na taj način prerezati životnu arteriju Srbije. Isto tako prolazi ova željeznica i nedaleko bugarske granice, pa su tude Bugari i provalili god. 1915. Željeznička je pruga tada bila prekinuta, što je i bio razlog srpske

katastrofe, pače mogao bih kazati, i jedan od razloga produženju rata, jer da je Srbija ostala na nogama i da Bugarska nije mogla dati ruke Austriji i Njemačkoj preko Srbije, rat bi se bio svršio mnogo ranije. Medjutim skopljanska je pruga mnogo više ugrožena od albanske strane, nego li od bugarske, jer, ma da je bugarska granica mnogo bliža, ipak je lakše iz terenskih razloga doći u Skoplje s albanske granice i prekinuti željezničku prugu, nego li s bugarske. Dužnost mi je upozoriti Vrhovni Savjet na ovo po nas životno pitanje. Ako bi se Italija utvrdila u Albaniji, i ako bi se jednoga dana medjusobni odnosi pomutili, i ako bi eventualno došlo do rata, naš položaj ne bi samo bio težak, već bi nam bila ugrožena ista egzistencija. Južna se pak Srbija nalazi izmedju bugarske i albanske granice; širina nije osobito velika, pa uz istovremeni pritisak s jedne i druge strane lako bi bilo razvaliti Srbiju i podati si ruke preko njena zemljišta, što bi za nas značilo početak konca".

Poslije toga predsjednik gosp. Clemenceau zaključuje sjednicu i uriče slijedeću na preksutra ponedjeljak u 11 sati, na kojoj je dr. Trumbić nastavio i svršio svoj ekspoze. Prije svega nadovezao je na nepovoljne posljedice, što bi ih mandat dan Italiji u Albaniji mogao imati po Jugoslaviju s vojničkoga gledišta. ugroženjem Skoplja, željezničke pruge Beograd-Solun i srpskih pograničnih mjesta Dibre, Struge, Ohrida, Djakovice, Bitolja i Prizrena. „Albanija pod talijanskom okupacijom, reče dr. Trumbić, prometnula bi se u koncentracioni tabor, gdje bi se pripravljale ofenzivne operacije duž istočne i sjeverne granice, uperene protiv naše zemlje". Moglo bi se doduše kazati, da sve ove vojničke pogibli u realnosti ne postoje, jer da se radi o pacifističkom mandatu, a i vojna snaga Italije može da bude ugovorom ograničena, „no ja moram izjaviti, da takove garancije ne mogu zadovoljiti, kad je u igri sigurnost naše zemlje". Medjunarodni angažmani naime, podvrženi su već po prirodi same stvari, promjenama, a prisutnost jedne velike vojničke Sile u Albaniji, već sama po sebi nosi sobom raznih posljedica. Ali talijanski mandat valja zabaciti i s religioznoga gledišta. Katolici naime čine u Albaniji znatnu manjinu, dolazak pak jedne čisto katoličke Velike Sile mora sam po sebi provocirati sumnje muslimanâ i pravoslavnih, kako je to nekoć bio slučaj u Bosni i Hercegovini za austrijskoga mandata. Isto je tako i s političkoga gledišta, jer držimo, da će prisunost Italije u Albaniji imati za posljedicu razna politička iznenadjenja na Balkanu, koji je i onako obikao da bude pod tudjim spoljnim utjecajem. Stoga traži interes općega mira, da se ostane kod principa „Balkan balkanskim narodima". Nezavisnu Albaniju traže i naši ekonomski interesi, jer je sjeverna

Albanija prirodno izlazište naših krajeva u srednjoj Srbiji na more. Stoga, ako bi misao nezavisne Albanije bila zabačena, a Valona i južna Albanija dodijeljene drugim Silama, mi tražimo, da se nama odstupi dio sjeverne Albanije. Taj zahtjev temeljimo: na zaključku Londonske Konferencije od 1913., kojim bje Srbiji priznato izlazište na more, a Crnoj Gori još Berlinskim mirom pravo plovidbe po Bojani, onda na činjenici, da je naš narod prolio more krvi za posjed Skadra, koji je nekoć kroz sedam stoljeća sve do turske okupacije 1479. bio srpski, i konačno što je Drimska dolina s naokolnim srpskim i crnogorskim krajevima jedna geografska i ekonomička cjelina. To je direktni put na more; željeznica Dunav-Jadran trebala bi da prolazi centralnom Srbijom i da slijedeći Drim i prolazeći Skadrom dopre do mora." Potom se dr. Trumbić napose još osvrnuo na Skadarsko jezero i na Bojanu, dokazujući veliku ekonomsku i vojničku važnost ovih krajeva za našu državu. Za slučaj pak, da nam se dodijeli Skadar sa sjevernom Albanijom, mi smo spremni, da zajamčimo Skadru autonomnu upravu s obzirom na činjenicu, da su Srbi ondje manjina spram većine Arbanasa. Konačno se dr. Trumbić osvrnuo još i na neke ispravke, što ih treba učiniti duž naše granice s Albanijom, kako ju je ustanovila 1913. Konferencija u Londonu.

Poslije toga osvrće se dr. Trumbić na pitanje demilitarizacije našega teritorija. Njemu je ta stvar poznata samo iz novina, iz kojih je razabrao, da se tude radi o jednoj zoni do „linije Wilson", koja bi još obuhvatila kvarnerske i dalmatinske otoke. Svrha pak ove demilitarizacije bila bi, da se Italiji podade strategička sigurnost. Prije svega dr. Trumbić protestuje protiv jednostranosti ovakova projekta, jer s jedne strane daje Italiji sve strategijske prednosti, a s druge ne uzima nikaka obzira na jugoslavenske potrebe. Italija je brojnije napučena, stara je država i Velika Sila s jakom vojskom i brodovljem. U takim prilikama igrala bi Italija ulogu apsolutne prevlasti, dok bi pozicija naše države bila veoma nezgodna. Ova zamišljena demilitarizacija dirnula bi i u naš suverenitet, pače i u našu nezavisnost. „To bi bio prvi slučaj, da jedan Kongres Mira stvara medjunarodni servitut na štetu suvereniteta jedne savezne države". Potom opisuje dr. Trumbić sve štetne posljedice po našu državu s vojničkoga gledišta, što bi ih sobom donijela ovakova ustanova. Mi se stoga bezuvjetno protivljujemo ideji takove demilitarizacije, koja je inače još i u suprotnosti s duhom i slovom Pakta Lige Naroda. I doista prema riječima članka 10. svi članovi Lige obavezuju se na medjusobno respektovanje i podržavanje teritorijalnog integriteta i političke slobode, dakle im je i dužnost da tako rade. No u prvom je redu dužnost same države, da brani i podržava svoje vlastite granice. Stoga

treba svaki narod da bude u položaju, da se uzmogne braniti od spoljašnjih navala. Demilitarizacija pak uvjetovala bi ograničenje toga prava. Pored toga članak 8. Pakta, odnoseći se na redukciju oružanja, predvidja, da se ta redukcija može izvršiti samo do izvjesnoga kompatibilnog minimuma narodne sigurnosti; demilitarizovati ma koji dio teritorija, znači za jednu državu baš toliko, koliko da se odrekla svoje sigurnosti. To je pitanje za nas s tim važnije, jer mi imamo s one strane granicâ starih neprijatelja, koji još i sada misle i vazda će misliti na odmazdu. Iz Pakta Lige Naroda izlazi još i princip, da je obrana granice bolja garancija po opći mir od razoružanja, to jest od nemogućnosti obrane. Pravo braniti se prirodno je pravo; ono se pokriva s pravom egzistencije. Pače i u medjunarodnim konvencijama, kojima su utvrdjene neke neutralizacije, tako primjerice za Belgiju i Švicarsku, ostalo je i za neutralne narode pravo, da mogu oružjem braniti svoje granice, intaktno. Demilitarizacija naše granice povrijedila bi dakle naše pravo obrane.

„No još ima jedan važan momenat, na koji hoću da upozorim. Vodeći računa s njemačkom pogibli, koju ne valja zaboraviti, nama prijeti još jedna druga pogibao od nekih naših susjeda; imam na umu pokušaje, koji bi mogli ići za uspostavom bivšega režima u Podunavlju. Povratak Nijemaca i Madžara na vlast u tim krajevima bila bi teška pogibao po naš narod. Ta pogibao zaista prijeti, a potrajat će sve do onoga dana, dok centralna Evropa ne bude došla unutar granica, što će joj ih odrediti Konferencija Mira, do definitivne stabilizacije. Mi smo spremni da damo svu našu snagu u službu općene stvari, naime da obranimo djelo Konferencije u zemljama bivše Austro-Ugarske. Stoga bi svaka demilitarizacija našega teritorija imala za posljedicu nepovjerenje izmedju Italije i Jugoslavije. To bi pak ohrabrilo naše neprijatelje; to bi bila ona rupa, kroz koju bi naši sjeverni neprijatelji još jednom u daljini vidjeli, kako se svjetlucaju vode Jadranskoga mora".

„Zaključujem dakle, da smo mi jasno i otvoreno protiv svake jednostrane demilitarizacije; ona je pogibao po naš opstanak, a i po stabilizaciju novoga poretka, stvorena u srednjoj Evropi i na Balkanu po Konferenciji Mira".

XXV.

Prva audijencija gg. Pašića i Trumbića dne 13. januara 1920.*

Predsjednik g. **Clemenceau**: Gospodo, mi smo imali poduži i temeljiti razgovor s g. Nittijem. Mi smo s njime raspra-

* U podrobnijem izvatku.

vili sve momente. G. Lloyd George i ja bili smo složni glede koncesija, koje bi trebalo učiniti i složno smo se podupirali, da ih dobijemo od Italije. Poslije ove rasprave mi smo redigovali tekst, koji će vam biti predan. Kad ga čujete, kazat ćete nam vaše mnijenje, no moram vas obznaniti, da će veoma teško biti, ako ne nemoguće, da dobijete štogod bolje. Mi smo sve uradili, što mogosmo. Vi dobivate po mom sudu maximum zadovoljštine. Ja sam vam pomogao do Šibenika; Cres i Lastovo vam ostaju. A sada neka vam pročitaju notu.

(Čita se nota, odštampana niže u prilogu na str. 88.)

Eto, gospodo, to je ono, o čemu se sporazumjesmo. Držim da mogu kazati, da su nastojanja, što smo ih činili u vašu korist, okrunjena uspjehom. Dakako, glavna stvar leži u tomu, da je Rijeka dodijeljena talijanskom teritoriju, no da nijesmo učinili ove koncesije, ne bismo postigli svega ostaloga. Što se mene tiče, ja sam bio frapiran od argumenata što ste ih iznijeli, da vam se mora dati pravo, da se možete braniti. To mi se činilo opravdano. Eto, zašto nijesam htio da odustanem od Šibenika, gdje možete sagraditi vojničku luku, ako vam to bude konveniralo. Velika je prednost ove kombinacije i u tome, što ćemo izići iz jedne situacije, koja je za čitav svijet već postala nerješivom. Ako uzmognemo kazati gosp. Wilsonu, da su se Talijani i Jugoslaveni sporazumjeli, mislim, da ne će još i dalje ostati kod svoga veta, a to će biti velik uspjeh za nas sve. Vi ćete dobiti sve otoke; Talijani nemaju Cresa; Zadar je slobodan grad, što ne treba da u vama razbudi zlovolje; dosljedno: država Srba, Hrvata i Slovenaca uspet će se na vrhunac svoje moći, pa još kad imate Skadar, Drim i Sv. Ivan Medovanski. Mislim, da su sve to goleme prednosti. Stoga tražim iz pune moje vlasti u ime engleske vlade, u ime francuske vlade, pače mogu kazati i u ime Evrope, da poradite oko toga, da nam rad bude okrunjen uspjehom, tako da još danas uzmognemo da njime završimo.

Dr. **Trumbić**: Dužnost mi je, da iskažem sve naše osjećaje blagodarnosti spram Velikih Sila, koje su poradile i učinile štogod su mogle, da se dodje do sporazuma, koji bi nam, po njihovom mnijenju, dao najbolju zadovoljštinu; no podjedno moram da iskažem i tešku bol što je osjećam, kad moram da učinim neke primjedbe na saopćeni nam projekat: Mi veoma dobro poznajemo situaciju, a navlaš geografsku, i dobro znamo važnost Jadranskoga pitanja po čitavu našu državu. S druge pak strane mi smo sebi svijesni i dužnosti, koja nas je zapala, da suradjujemo sa savezničkim i udruženim glavnim Silama oko toga, da se dodje do pozitivna rezultata u interesu općega mira.

Ovaj drugi obzir čini nam još težim izvršenje dužnosti, koja nam nalaže, da učinimo k ovom projektu neke primjedbe.

U prvom redu izlazi pred nas pitanje talijanske Rijeke i onog teritorija, koji bi vezao ovaj grad s Italijom. Na Jadranu imadu dva velika pluća, od kojih svako dopušta disanje skupini od 20 milijona ljudi. Mi smo privoljeli, da Trst s čitavom njegovom velikom pozadinom pripadne Italiji; čineći to, mi smo uvažili položaj. To rješenje nije pravedno s etnografskoga gledišta, ali drugi su razlozi vojevali za nj, a mi smo ih i uvažili. No budući da je riječki zaliv s gradom i s pristaništem jedino pomorsko izlazište čitavoga mu zaledja, rješenje, koje nam se predlaže, nikako nije moguće. Mi gubimo svako sredstvo za život.

G. **Clemenceau**: Mi vam dajemo riječko pristanište.

Dr. **Trumbić**: Razumijem dobro i blagodarim vašoj intenciji, da nam dadnete svaku mogućnost trgovanja preko Rijeke, ali utvrdjenje stranoga suvereniteta na Rijeci čini, unatoč svih medjunarodnih garancija, našu trgovinu p r e k a r n o m. Postanu li jednoga dana odnosi izmedju države SHS i Italije napeti, onda smo mi izbačeni s Rijeke. Popustiti u tome nikako ne možemo. Rijeka je jedino pristanište, koje nam omogućuje uvoz i izvoz, pa i ratnoga materijala za slučaj potrebe. Mi nemamo druge pruge na more, ni drugog pristaništa.

G. **Clemenceau**: Mir vam daje ovo pristanište. Vaš razlog hoće da kaže, da bi moglo doći do rata. Ali tako je po svim zemljama i to je stvar, koju mi ne možemo spriječiti, toga nitko ne može spriječiti. Vi ne možete od nas tražiti, da učinimo take dispozicije, koje olakšavaju, da dodje u budućnosti do rata. Baš protivno, meni se čini, da bi potreba zajedničkoga rada bila razlog više, da ne dodje do rata.

G. **Berthelot**: Pa tu je konačno i garancija Lige Naroda.

G. **Trumbić**: Istina je; to je velika stvar. Ali egzistencija Lige Naroda ne isključuje ratno stanje medju dvim državama.

G. **Clemenceau**: Unatoč egzistencije Lige Naroda, možda će sutra London navijestiti Parizu rat; ja ne vidim u budućnost.

G. **Trumbić**: Srbija bila je država opkružena sa svih strana susjednim državama. Ona je sve učinila, ona je podnijela sve žrtve, samo da dodje na more, da dobije pristup na more. Danas smo mi postali velika država, ali bit ćemo bez mora, u trgovačkom smislu ove riječi.

G. **Clemenceau**: Ali ne, ta imat ćete Sv. Ivan Medovanski.

G. **Trumbić**: Trebat će vremena, da se izgradi.

G. **Clemenceau**: Za sve treba vremena.

G. **Trumbić**: Jesmo li mi sigurni, da ćemo mi uzmoći dobro provesti našu organizaciju? Za slučaj da dodje do rata,

jesmo li mi sigurni, da ćemo raspolagati izlazištem, koje će nam omogućiti, da uzmognemo rat voditi s uspjehom.

G. **Clemenceau**: Ja mislim, da se ne da voditi politika, ako se ne računa s vremenom. Dozvolite mi, gospodine Trumbiću, da učinim primjedbu. Sjetite se dana, kad je Srbija u zajedničkom interesu prihvatila sve uvjete Austrije; oni su bili strašni. Srbija nije mogla učiniti veće žrtve od one, na koju se odlučila, pa ipak to nije spriječilo rata. Vi ste se u tom času divno vladali, baš tako kako su to činile i Francuska, Engleska i Sjedinjene Države, u jednom ratu, kakova još ne vidje čovječanstvo. I danas, eto Srbija zaprema čitavu istočnu jadransku obalu; ona mirom stječe Rijeku, ona je gospodarica ovoga pristaništa dok traje mir; to je neporecivo. Rijeka je uostalom još i izlazište za Ugarsku i za Erdelj, ne samo za Srbiju. Eto, Srbiji daju se svi otoci, ona će imati čitavu obalu, Split, Šibenik, može bez prigovora imati i ratnu mornaricu. A vi kažete, da se za to hoće vremena; ja to vjerujem. Ali zar ne treba nama Francuzima, kojima je deset départementa opustošeno, takodjer vremena i milijardi, da nadomjestimo naše gubitke? Pošao sam u London i molio sam g. Lloyd Georgea šeširom u ruci za zajam u Engleskoj; zar mislite, da to nije žrtva? I još ćemo ih činiti. Ako pak Srbija hoće, da odmah sve ostvari, mi joj toga učiniti ne možemo. Nitko se od mene nije više opirao ideji, da se Rijeka dade Italiji; pa i danas sam oko toga nastojao. Zašto? Da sve ostalo postignem za vas. Danas treba da završimo ili ne; treba kazati da ili ne. Ako bude ne, onda će Londonski Pakt biti apliciran. Lijep ćemo posao učiniti. Italija ostat će revolucijonarna. To niti je za vas dobro, niti za nas. Vi ne ćete ništa imati od Dalmacije, a mi ćemo biti u apsolutnoj nemogućnosti da zaključimo mir. U takim prilikama, mislim, da treba učiniti s jedne i druge strane ono, što je moguće. Ja sam uostalom dao primjer, jer sam učinio saveznicima mnogo koncesija. Oni su se hrabro borili za nas; s ovoga sam obzira i sudio, da im valja učiniti koncesija. To su mi i spočitnuli u zastupničkoj komori, ali mi to nije uzdrmalo pouzdanja u moju ideju. Ja vas dakle molim, da se odlučite. U politici ima vazda momenata, kad treba imati hrabrosti i kazati: da ili ne; osebina je državnikâ, da se umiju odlučiti. Državnik je onaj, koji zna preuzeti odgovornost. Držim, da će vam kod kuće neki ljudi spočitnuti — kako mi je rečeno — da se nijeste oprli i prigovarat će vam; vazda je lako prigovarati onima, koji nijesu bili kod posla. Ali ja vas molim, da uvažite, da je sudbina Srbije tijesno vezana uz onu antante, uz Englesku i Francusku, koje vam predlažu ono, što je napisano u ovoj noti. Nije to mala stvar vidjeti Englesku, koja je podnijela ne-

izmjernih žrtava, i opustošenu Francusku, gdje se obraćaju na Srbiju govoreći joj: Mi smo se opirali Italiji više od godinu dana, vi to znate; Talijani su na Rijeci poubijali više francuskih vojnika — može li da bude neprijatnije situacije? — u riječkom pristaništu bilo je engleskih ratnih ladja; one su otišle; bilo je tamo i američkih, i one su otišle; Francuska je posljednja ostala, ali i ona se konačno povukla. Mislite li vi, da je to bila ugodna situacija? No kod toga bješe jedan viši interes; to je Veliki Mir što ga stvaramo, a kojemu ima Srbija da blagodari, da će zapremiti važno mjesto u svijetu. Dakako da se za to hoće vremena, kako kažete. Ali nema zemlje, koja bi se stvorila bez vremena. Treba dakle da prihvatite priliku; ako je ne ćete, onda ja više ne mogu raspravljati. Mi smo prinudjeni, da se vratimo na Londonski Pakt, a mir ne će nikad biti gotov. Vaš je narod na početku rata pokazao primjere takova požrtvovanja, da toga nijesam mogao da vjerujem svojim očima; plemeniti i veledušni, vi ste zaokupili vas interes evropski. Engleskoj i Francuskoj, koje su se dragovoljno založile za vas, koje žele da budu i da ostanu vaše prijateljice, koje hoće da Srbija jača materijalno, teritorijalno i moralno, vi ne možete kazati: „Badava ste se mučile; ja vas više ne poznajem". Nemojte toga činiti.

G. **Lloyd George**: Ja se slažem s g. predsjednikom.

G. **Trumbić**: Vaše me riječi duboko diraju, gospodine predsjedniče, vi ste kazali mnogo toga, što nam je išlo do srca i što nas je ganulo, i ja bih volio u tom času da me nema, toliko mi je žao, što vam odmah ne mogu da kažem zahvaljujući vam, da prihvaćam predloženo rješenje; ali to je nemoguće. Ja vas molim, da nam ne prigovarate, ni indirektno ni nehotice, što ne možemo učiniti takove žrtve u općem interesu. Mi smo već dali dokaza naše dobre volje, privoljevši na amputaciju teritorija, na kojemu ima 400.000 naših žitelja.

G. **Clemenceau**: Znam.

Dr. **Trumbić**: Mi smo spremni da učinimo sve potrebne žrtve, ali što se tiče Rijeke, mi se nalazimo pred jednom političkom zabludom. Kaki interes može da ima Italija, da nam otme naše izlazište i koje nije njezino? Da uzme Vis, na kojem nema nijednoga Talijana izmedju desetak hiljada žitelja, koji žive od ribarenja i od produkata njihova tla, pa dolaze k nama u Split, da ih prodadu? Koji je smisao ove demilitarizacije otoka? Ako se time hoće da stvori rješenje s obzirom na momentanu situaciju, kakova je u Italiji ili kod nas, onda to po mom mnijenju ne može da bude odlučan razlog. Treba potražiti i stvoriti trajnu situaciju izmedju Italije i nas. Ako bi poslije dvadeset godina došlo do konflikta zbog situacije, kakova se

misli stvoriti danas, zar mi ne preuzimamo tešku odgovornost za to pred našim narodom i čitavim svijetom?

G. **Clemenceau**: Jest.

G. **Trumbić**: Iz toga razloga i nije linija, koju mi predlažemo, prosta spekulacija duha ili slično; ona je na karti izljev našega uvjerenja.

G. **Clemenceau**: Razumijem. Ne ću da se upustim u raspravu s vama o Italiji, samo ću vam jedno kazati, a imam i pravo da vam kažem, jer sam to saopćio i g. Nittiju. Ja naime držim, da je strateška pozicija Rijeke rdjava što se samo može zamisliti. Grad je sa svih strana opkružen Jugoslavenima, a Italije se drži tek uzanim tračkom zemlje, koju mogu dvije tri obice zatvoriti. Mislim dakle, da pozicija nije po državu SHS pogibeljna; baš obratno, ja je smatram rdjavom po Italiju. Ali Italiju vodi kod toga sentimentalnost. Šta ćete, ja ne mogu da zaboravim nekih stvari. Imao sam mnogo prepiraka s Italijom, ali ja ne mogu zaboraviti, da su njezini vojnici došli na naša bojišta s njihovim britanskim, američkim i francuskim drugovima, i da su ginuli. Šta ćete. Historija ne počinje današnjim danom, niti će se odvući u vremena, o kojima ne ćemo ništa znati. Današnje je mirovanje čas odmora. Tko zna, ne će li se, uslijed odnosa koji će nastupiti izmedju Srbije i Italije, prilike i mišljenja promijeniti u ovom ili onom smislu? Mi ne znamo toga. Tko zna, ne će li time nastupiti i drugačija situacija u shvaćanju teritorijalnih pitanja? Mi pače možemo o tome biti uvjereni, jer takova je već sudbina. Ja vam mogu tako govoriti kako činim, jer me na to ovlaštuje moja starost; to je jedina prednost, koju imam pred vama. Ali je pogrješno vjerovati kod stvaranja bud kakih aranžmana, da vrijeme stoji i da se više ništa ne će promijeniti. Sve se mijenja, moj dragi prijatelju, svijet se mijenja, ljudi se mijenjaju baš tako kao i teritoriji. Trgovački promet odvraća se od svoga ranijega puta, nastaju nove prilike. Bi li mogli po sutrašnjoj Evropi prosuditi stanje ove iste Evrope nazad pet ili šest godina? To je sasvim drugi svijet. Vi imate pravo; ja se slažem s vama u svemu što ste kazali, pa sam to i kazao Talijanima.[1] Ali kad vas molim, da učinite izvjesnih koncesija, nemojte misliti, da će se život zaustaviti i da će dispozicije, što ćemo ih učiniti, ostati nepromjenljive. Nipošto. Iz svih tih razloga uvažite pravdu i sve legitimne zadovoljštine, što ćete ih položiti u srce vaših zemljaka. Dakako, njima ne će biti apsolutno udovoljeno; to ljudi nigdje nijesu. Ali vi, koji ravnate udesom narodâ u tom času, ako imate osjećaj, da primate za vašu zemlju materijalnih

[1] U originalu: „Vous avez raison; je suis de votre avis dans tout ce que vous avez dit, et je l'ai dit aux Italiens."

i moralnih reelnih zadovoljština, koje će ju uvećati u vlastitom ugledu, podati joj novu snagu za rad i spremiti je za buduće ekonomske borbe, budite uvjereni, da ste, primajući sporazum koji vam predložismo, učinili velikih stvari u interesu vaše zemlje. Naići ćete na ljude, koji će vas kuditi, kao što i nas kude; o tom nema sumnje. Ali pozno poslije vaše smrti dat će vam se zadovoljština i možda će vam djeca onih, koji će vas napadati, podizati spomenike. U svakom slučaju, ako vam i ne budu dizali spomenike, imat ćete tu zadovoljštinu, da ste izvršili vašu dužnost spram vaše zemlje, a ja ne poznajem veće zadovoljštine.

Dr. **Trumbić**: Veoma žalim, da vam ne mogu dati zadovoljavajući odgovor; g. Pašić i ja nikako ne možemo ni u kojem slučaju primiti odgovornost, da vam damo definitivni odgovor. Dozvolite nam, da o tom referiramo našim drugovima. Podjedno vas molim, gospodine predsjedniče, da biste nam dali jedan primjerak note, koja nam je pročitana, a tako i one karte, koja se u njoj spominje.

G. **Clemenceau**: To je aproksimativno izradjeno.

Dr. **Trumbić**: Razumijem; nacrtane su samo glavne linije.

Dodatak.

Jadransko pitanje.

1. Rijeka „Corpus separatum" (t. j. grad), doći će pod talijanski suverenitet. Grad Sušak biti će dodijeljen državi SHS. Cijela luka sa svim pogodnostima, potrebnima za njezin razvitak, a tako i željeznice, koje ondje završavaju, bit će predane Ligi Naroda, koja će učiniti takove aranžmane, kakove nadje za shodne, u interesu države SHS, Ugarske i Erdelja, a tako i po sam grad.

2. Slobodne će Države nestati, a granica izmedju Italije i države SHS bit će povučena:

a) tako, da zajamči vezu cestom duž obale s talijanskim teritorijem, ali će ostaviti svu željeznicu koja polazi iz Rijeke prema sjeveru kroz Postojnu na teritoriju države SHS; ondje gdje željeznica prolazi iz Rijeke duž obale, granica će biti povučena izmedju ceste i željeznice.

b) tako, da bude zajamčena zaštita Trsta, što involvira korekturu „linije Wilson" kod Senoseča.

c) što se tiče ostaloga, granica će biti povučena kako je označeno plavom crtom na priloženoj karti, tako da ostavlja čisto jugoslavenske predjele državi SHS.

3. Zadar, u okviru municipalne zone, bit će Slobodna Država pod garancijom Lige Naroda i s pravom, da izabere svoje vlastito diplomatsko predstavništvo.

4. Italija zadržat će Valonu, kao što je predvidjeno Londonskim Paktom, a povrh toga dobit će i mandat nad Albanijom. Granica sjeverne Albanije bit će korigirana, kao što je označeno na priloženoj karti. Arbanaški distrikti, koji će na taj način doći pod upravu države SHS, uživat će naročit režim u svojstvu autonomne provincije, sličan onomu, koji je utvrdjen ustanovama Mira s Austrijom za autonomnu Rusinsku provinciju u Čehoslovačkoj. Južna granica Albanije bit će linija predložena od francuske i britanske delegacije posredovanjem Komisije za grčka pitanja, ostavljajući Argyrokastro i Korču Grčkoj.

5. Slijedeće grupe otoka bit će dodijeljene Italiji: Lošinj, Palagruža i Vis; ostatak otoka bit će pod suverenitetom države SHS.

6. Svi će jadranski otoci biti demilitarizovani.

7. Naročite odredbe bit će uglavljene, dopuštajući dalmatinskim Talijanima, da optiraju za talijansko državljanstvo, a da ne moraju napuštati teritorij.

8. Sigurnost postojećih ekonomskih poduzeća u Dalmaciji treba da bude zaštićena internacijonalnom konvencijom.

U Parizu 13. januara 1920.

XXVI.

Druga audiencija gg. Pašića i Trumbića dne 14. januara 1920. popodne.*

Predsjednik g. **Clemenceau**: Gospodo, mi smo vaš odgovor uzeli do znanja, ali ne zadovoljava nas ni u jednoj točki. U takim prilikama mi ne možemo nastaviti raspravljanje; da će kod toga ostati, razlog ste vi, jer sve odbijate. Mi to žalimo. To će u Evropi uroditi situacijom, čija će prva žrtva biti vaša država; ja vas moram na to upozoriti. G. Lloyd George i ja nijesmo nikad ni pomišljali na to, da bismo Italiji učinili nepravednih koncesija; baš obratno, ja sam se od prvoga dana rasprave vazda borio za vas. Ako smo i učinili po koju koncesiju, koja vam se ne dopada, onda se to zbilo zato, da već jednom svršimo; mi ne ćemo, da se ova Konferencija otegne u beskrajnost. G. Lloyd George se deranžirao (s'est dérangé), jer

* U podrobnom izvatku.

je morao doći u Pariz; mi smo mu na tom blagodarni. Ali do njegova odlaska treba da budu sve glavne točke, što ih je raspravila ova Konferencija, riješene. Mi ne možemo dopustiti, da se ova rasprava toliko zavlači.

Savjest mi nalaže da vam kažem, da mi se čini, kao da medju vama ima dva utjecaja, s jedne strane srpski, a s druge hrvatski, mnogo nepomirljiviji. Ali mi smo obavezani da vodimo računa samo o tom, da je Srbija bila od prvoga dana na strani antante i da je podnijela neizmjernih žrtava, dok je Hrvatska bila angažovana protiv nas s one strane barikada. Ako što Srbija ima, stekla je svojom krvlju; hrvatska krv više se prolijevala na drugoj strani. Ovo je veoma neprijatna konstatacija, koju smo morali učiniti; još nedavno o tome nijesmo vodili računa, sve misleći, da će vas ona sama navesti na to, da nam pomognete stvoriti u Evropi Mir.

Ja sam zamolio g. Nittija za posljednju koncesiju. Rekoh mu, da sam bio frapiran argumentom predstavnikâ Srbije, prema kojemu mi da zatražimo više, nego je od nas tražio sam gosp. Tittoni; pred tim se argumentom — dodadoh — moram pokloniti. Stoga zamolih g. Nittija, da prihvati ono, što je tražio g. Tittoni, naime da Rijeka bude slobodan grad s pravom da izabere svoje diplomatsko zastupstvo, dok bi koridor imao pripasti Italiji.

Evo na čemu smo. Ne prihvatite li ovo rješenje, mi smo se odlučili, da ćemo pristati na aplikaciju Londonskoga Pakta. Umjesto da ste utvrdili mir u ovom vitalnom centru evropske politike, vi ćete izazvati krizu, koja će za sobom povući sve moguće posljedice. Mi ne ćemo samo prihvatiti Londonski Pakt, već ćemo Italiji i dopustiti, da ga provede. G. Nitti izjavio nam je, da bi ga to obavezalo da isprazni Rijeku, što će teško ići, ali da će uza sve to ispuniti svoju obavezu. Evo to je ta alternativa. Treće hipoteze, kojom bi se dale urediti stvari, nema, stoga mi više ne možemo o tome da raspravljamo. Na vama je dakle, da se konačno odlučite. Ostanete li nepokolebivi, onda se moramo rastati. U Komisiji za Reparacije pribavili smo vam, ne bez muke, ono što ste tražili; nijesmo štedili truda u korist Srbije pa i Hrvatske, a vi nas eto stavljate u tako težak položaj. Ja to razumijem, da vaš narod, koji je toliko prepatio, ima velikih zahtjeva. Vjerujte mi, molim vas, da u tom času ne prigovaram ništa srpsko-hrvatsko-slovenačkom narodu ni njegovim diplomatima, ali mi smo držali, da ćemo u vama naći aktivnu i odrešitu pomoć, spremnu na potrebne žrtve, da dodjemo do mira. Ne postignemo li to, onda treba da znate, da od današnjega dana g. Lloyd George i ja pristajemo na aplikaciju Londonskoga Pakta. Pored toga upamtite dobro i to, da

za taj slučaj pitanje Crne Gore ostaje **in suspenso**, a tako i albansko. Londonski Pakt bit će proveden u svoj njegovoj cjelini.

G. **Lloyd George**: Ja nemam ništa da tome dodam; ja se potpuno slažem s g. Clemenceau om.

Dr. **Trumbić**: Gospodine predsjedniče, dozvolite da vam iskreno kažem, da sam ostao zapanjen, kad čuh, gdje vi razlikujete dva politička pravca, koji tobože postoje u našoj zemlji; jedan srpski pravac a drugi hrvatski. Dužnost mi je, da vas iz pune savjesti uvjerim, kako vaše informacije ne stoje, pa dosljedno tome ni vaši zaključci. Kod nas ne postoje dva politička pravca, već samo **jedan**, a taj ide za tim, da zajamči sreću i budućnost čitavoga našeg naroda. Dokaz tomu jeste odgovor te smo ga imali čast da predamo na juče nam uručeni projekat, a koji je izražaj mišljenja čitave naše Delegacije, a tako i naše Vlade. Mogu vas uvjeriti, da je sklad izmedju naše Delegacije i Vlade potpun, to jest izmedju svih odgovornih faktora naše politike.

Vi ste govorili o prilikama, pod kojima su se borili razni narodi naše zemlje. Govoreći o Hrvatima, vi ste bez sumnje htjeli aludirati na sve jugoslavenske gradjane, Hrvate i Slovence, koji su tada pripadali Austro-Ugarskoj monarhiji. Držim, kad čovjek uzme pred oči onu poziciju, u kojoj su se nalazili ovi narodi za vrijeme rata, da ih ne bi smio koriti zbog jedne situacije, za koju oni nijesu bili odgovorni. Oni su bili podloženi tudjem gospodstvu, pod kojim su trpjeli, pa stoga se ne može prigovarati ljudima, koji su pružili dokaza, da su imali smisla za slobodu. Mogu vas uvjeriti, gospodine predsjedniče, da je čitav naš narod pokazivao taj smisao za slobodu za svega trajanja rata. God. 1915. i 1916., u doba kad pokret medju potlačenim narodima još pravo nije počeo, austrijski Jugoslaveni, Srbi, Hrvati i Slovenci, dali su za zajedničku stvar više hiljada vojnika. Tako su 1916. naši sugradjani, koji su bili ratni zarobljenici u Rusiji, obrazovali jednu diviziju, koja se borila s našim rumunskim saveznicima u Dobruči protiv Bugara, a za stvar antante. Ta je fronta toliko udaljena od naše domovine, da se nikako ne može kazati, e su se ovi ljudi borili samo u svom interesu, oni su u tom času služili zajedničkoj stvari. Malo docnije obrazovala se druga divizija u jednakim prilikama; ona bješe predana komandi srpskih generala i oficira. Ovi su ljudi pošli pod barjak Srbije, ne samo zbog krvnoga srodstva, nego stoga, jer su u Srbiji gledali reprezentanta svojih ideja, prvaka u borbi za narodno jedinstvo i oslobodjenje od austrijskoga gospodstva. Uostalom, Srbija je još od početka rata izjavila, da se bori za oslobodjenje čitavoga našega naroda, kao

i za ostvarenje njegova jedinstva. Kad je Rusija propala, naše se divizije nijesu više mogle boriti na fronti. Naši su vojnici bili prvi, koji su učinili put oko svijeta; prešavši Sibirijom do Vladivostoka, stigoše preko Sueza do solunskoga fronta, gdje su ušli u srpsku tada — kako znate — već veoma reduciranu vojsku. Isto tako, došli su Jugoslaveni iz čitavoga svijeta, iz Južne i Sjeverne Amerike, iz Australije i Afrike, da se skupe pod srpskim barjakom. Od svih ovih ljudi obrazovana je kod Soluna jedna jugoslavenska divizija. Ona je dala smrtni udarac bugarskoj vojsci probivši front, a sastavljena bješe od austro-ugarskih podanika Srba, Hrvata i Slovenaca. Tako je naš narod pružio čitavom svijetu dokaza, a navlaš velikim našim saveznicima, da ima smisla za slobodu i da je spreman da lije krv za zajedničku stvar. Ne ću da mnogo govorim o propagandi što smo je razvili za vrijeme rata; no kao predsjednik Jugoslavenskoga odbora, koji je organizirao ovu propagandu u Francuskoj, Engleskoj i po neutralnim zemljama, imam pravo da kažem, da smo izvršili korisno djelo. Kod toga bila nam je pred očima zajednička stvar, navlaš kad je naš odbor stupio u Rimu u sporazum s jednom sličnom organizacijom, a u svrhu jedne jugoslavensko-talijanske akcije. Pošli smo na Kongres u Rim i dali smo se na posao. Prva nam je briga bila da organizujemo propagandu na fronti; mogu i kazati, kakvim je uspjehom urodila ova akcija. Vidio sam na stotine vojnika koji su se predavali, a u čijim su se džepovima nalazili manifesti potpisani od mene. Oni bi dolazili pred talijanske oficire kazujući: „Mi se odazivamo pozivu našega predsjednika; spremni smo da uzmemo oružje i da se borimo protiv Austrije". Ovi ljudi nijesu ništa dobra dočekali; ostali su velikim dijelom kao zarobljenici u Italiji. Ako se ne varam, još i danas ima oko 30 do 40.000 Jugoslavena u Italiji u tom položaju, mjesto da ih se učinilo dobrovoljcima za stvar slobode. Eto, gospodine predsjedniče, naveo sam dosta primjera kao dokaz, da su se svi jugoslavenski narodi borili iz svih svojih sila za zajedničku stvar. Razumije se, oni su se borili i u redovima austrijske vojske; to je bilo neizbježivo. Ali oni nipošto nijesu jedini od potlačenih naroda, koji su patili od ove fatalnosti. Oni su bili prisiljeni da idu. Austrija se mogla održati do oktobra 1918. samo zato, jer je uvrštavala u svoju vojsku potlačene narode sileći ih, da se za nju bore.

Mislim, gospodine predsjedniče, da sam odgovorio na prvi vaš argumenat o egzistenciji dvaju pravaca u našoj zemlji. Ne, u našoj politici ima samo jedan pravac. I o tome mogu Vas uvjeriti, da je solidarnost kod nas savršena i da je naš narod jednodušan u svojoj želji, da ostane jedna ujedinjena država. I ako se još nijesmo sporazumjeli u pitanjima, o kojima imamo čast da s vama

raspravljamo, dozvolite mi ipak, gospodine predsjedniče, da vam kažem, da smo tvrdo uvjereni o tom, kako naša propozicija sadržaje solidnu i trajnu bazu, koja omogućuje objema jadranskim obalnim državama da podržaju dobre susjedne odnose i da se u miru dadu na medjusobni ekonomski saobraćaj. Mi idemo samo za tim ciljem; nama se ne radi o gubitku kojega grada ili kojega komada teritorija, ili o gubitku dvaju ili triju otokâ. Mi smo pokazali, da se u tom svečanom ali i teškom času ne gubimo u lokalnim pitanjima. Mi smo lojalno izjavili, pred vama i pred vašim kolegama, da smo spremni na žrtve, pa smo ih i učinili. Prihvatili smo „liniju Wilson", a to je — izvolite to uvažiti — ogromna žrtva s naše strane, jer amputira od našega narodnoga tijela 400.000 Slavena, koji ostaju pod talijanskim gospodstvom, i koji sve dosada nijesu još primili nikakih garancija s obzirom na njihov jezik, njihova prava i općeniti njihov ekonomski položaj. Ja ne znam, jesu li im dane; do sada bar nijesu. Medjutim smo mi pred našim narodom primili odgovornost za ovu amputaciju; mi smo imali i kuražu da zagovaramo pred našima ovu žrtvu, jer smo bili svijesni, da je činimo u višem cilju koji nam se nameće. Ali pitanja, o kojima raspravljamo, sasvim su drugačijega značaja; mi ne vidimo nikake nužde, da privolimo na nove žrtve. Ja ću sasvim otvoreno kazati. Situacija na Rijeci izazvana je vještački; držim da mogu reći, kad se hoće Italiji dati suverenitet nad Rijekom, a tako i koridor, onda to znači popuštati časovitom položaju stvari. Čim mi pristanemo na koridor, koji bi spajao Rijeku s Italijom, zateći će nas sutra izjava grada, da je Rijeka talijanski grad.

G. **Clemenceau**: Ne, ta Rijeka dolazi pod egidu Lige Naroda.

G. **Trumbić**: Nadalje je pažnje vrijedno pitanje otoka. Mi smo pristali, da oni budu demilitarizovani, a to je medjunarodni servitut, koji će ugrožavati našu nezavisnost. No ako su otoci demilitarizovani, čemu ih onda treba predati Italiji? S gledišta etničkoga, geografskoga i ekonomskoga, oni pripadaju našoj državi; to je priznato i u Memorandumu, što ste ga vi i gosp. Lloyd George predali g. Scialoji, a koji mi poznamo iz talijanskih tršćanskih i riječkih novina, koje su ga objelodanile. Kad Italija hoće da ima ove otoke, onda to čini samo iz strategijskih motiva, ne bi li time mogla disponirati s utočištima, kakvih joj ne pruža njezina pjeskovita i nezaštićena obala. No ako su otoci demilitarizovani, onda više nema razloga, da ih se dade Italiji, navlaš Vis, koji je čisto slavenski, i čiji žitelji prodaju u Dalmaciju svoje vino i produkte svoga ribolova. Onoga dana, kad ovaj otok predje u talijansku vlast, njegovo će žiteljstvo

pasti u bijedu, jer Italija producira to isto. Svi ovi razlozi opravdavaju naše držanje. Ne može se kazati, da mi tjeramo politiku kaprisa. Uostalom toga vi nijeste ni kazali, gospodine predsjedniče. To bi bilo nepravedno i nemoguće dokazati.

Vi ste kazali, gospodine predsjedniče, ako vaše propozicije ne budu prihvaćene, onda preostaje samo aplikacija Londonskoga Pakta. U toj stvari ne mogu da se upustim s vama u raspravu; Londonski su Pakt sklopile samo Velike Sile. Medjutim dozvolite mi ipak, da učinim jednu primjedbu. Londonski Pakt bješe sklopljen protiv Austrije Kad bi danas došlo do njegove aplikacije, onda bi ona uslijedila protiv Jugoslavena, protiv Srbije. Bi li to bilo pravedno? Da nije Austro Ugarska propala, čitav bi svijet razumio aplikaciju Londonskoga Pakta; Italija ušla je u rat, da se bori protiv Austrije. Ali danas nema više Austrije, pa tako bi se aplikacija Pakta okrenula protiv nas. Ja cijenim one razloge, koji su vodili Velike Sile; one su Pakt potpisale, pa se ne može misliti, da bi Francuska i Engleska htjele zanijekati svoj potpis. Tome se nijesmo nikad ni nadali. Mi samo ponavljamo, da ne bi bilo pravedno, kad bi se Pakt proveo u današnjim prilikama.

U ime g. Pašića, predsjednika naše Delegacije, i u moje, moram vam izjaviti, da je ono saopćenje, što ste nam ga poslali, suviše ozbiljno, a da bismo mi mogli na sebe preuzeti odgovornost, davši samo negativan odgovor. Nama tek predleži dužnost, da ga stavimo do znanja našoj vladi, jer je ona u prvom redu odgovorna.

G. **Clemenceau**: A kad mislite da ćete primiti odgovor?

G. **Trumbić**: Mi ćemo se što većma možemo požuriti. Inače molim vas, a tako i g. Lloyd George a, da biste uvažili našu situaciju i da ispitate, kako bi se dalo doći do rješenja, koje vodi računa s našim argumentima. Jadran reprezentira nešto više od pukih talijanskih i jugoslavenskih interesa. Mi vas podjedno molimo, da nam ne zamjerite, što nijesmo mogli, kako bismo željeli, prihvatiti propozicije što ste nam ih učinili, g. Lloyd George i vi. Mi nijesmo radili vodjeni rdjavom namjerom, nego jedino ozbiljnim političkim razlozima.

G. **Pašić**: Osjećam se obvezanim, da i ja s moje strane izjavim, da izmedju nas Srba i Hrvata nema nikakve razlike. Stoljetna nam je želja bila, da se oslobodimo i da se ujedinimo s našom braćom. Medju nama postoji samo vjerska razlika, a takove ima gotovo kod svih naroda. Tečajem naše historije mi nijesmo nikad bili s Hrvatima u ratu; nas je vazda s njima ujedinjavala želja, da budemo slobodni. Kad je buknuo rat, izjavili smo u našem parlamentu, e se može dogoditi, da ćemo možda i mi pasti u ropstvo, ali i to, da ćemo možda i uspjeti

da izvojštimo slobodu svima, a kroz to i naše ujedinjenje s našom braćom. Blagodareći potpori moćnih naših saveznika, mi smo danas ujedinjeni. Jedina nam je želja, da to vječno ostanemo i da obrazujemo snažnu državu, koracajući na čelu civilizacije zajedno s našim velikim prijateljima.

Mi ne možemo započeti napuštanjem riječkoga pristaništa. To je jedina luka u čitavoj našoj državi, koja nam omogućuje uvoz i izvoz. Hrvati su kod toga možda manje interesirani od nas, jer oni imadu još i neke druge luke. Rijeka je dakle jedina luka, kojom raspolažu Srbi. Uostalom, po našem shvaćanju nema razloga, da se ta luka dade Italiji. Od Rijeke do talijanske granice ima četiri do pet sati željeznicom. Ja dobro znam, da danas ima na Rijeci talijanska većina, no bilo je vrijeme, kad je većina bila srpsko-hrvatska. Talijani se domogoše većine potporom Madžara i uslijed doseljenja onih radnika, koji su bili u gradu zabavljeni kod izgradnje luke. Bilo kako mu drago, čitav kraj, koji opkružuje Rijeku, jeste srpsko-hrvatski. Italija hoće samo iz koristoljublja, da ima Rijeku. Još ima jedan razlog, s kojega treba da Rijeka bude dodijeljena državi SHS. Ono nekoliko pristaništa, što ih imamo na Jadranskom moru, neznatna su, slabo izgradjena i vezana jedino željeznicama lokalna značaja i bez veće mogućnosti, da se razviju. Zbog toga držimo, da ne možemo nikad izgubiti Rijeke. Mi smo spremni na sve moguće načine zagarantovati Talijanima pravâ. Ali mi ostajemo kod toga, da s razlogom tražimo Rijeku. Ja dobro znam, da u raznim stranama naše države, navlaš u Sloveniji, narod govori različitim dialektima, ali mi smo se konačno ipak poslije stoljeća ujedinili. Ne pruže li nam se sve mogućnosti, da se razvijemo, bit ćemo u veoma teškoj situaciji. Ako bi se na Rijeci našle dvije vlasti (deux pouvoirs), onda će to biti razlog zadjevicama (querelles).

Kako je kazao g. Trumbić, mi ćemo našoj Vladi podastrijeti propozicije Vrhovnoga Savjeta, jer nijesmo držali, da bismo mogli izgubiti Rijeku. Mi ćemo odmah brzojaviti. Mislim, da ćemo odgovor imati sutra ili preksutra.

G. **Trumbić**: Bili nam g. predsjednik htio kazati, u čemu se sastoji propozicija g. Tittonija?

G. **Clemenceau**: Rijeka postaje slobodnim gradom pod egidom Lige Naroda.

G. **Trumbić**: Hoće li grad disponirati s pristaništem i željeznicom?

G. **Clemenceau** (ostavivši na koji minut dvoranu): Zapitao sam g. Nittija. Rijeka će biti slobodan grad kao i Zadar, s pravom da sebi bira po svojoj volji diplomatsko zastupstvo,

pa i ono Italije, ako želi. Pristanište, moli, željeznice, sve to bit će pod vrhovništvom (sous l'autorité) Lige Naroda.

G. **Lloyd George**: Htio bih još da dodam nekoliko riječi. Mi nažalost nijesmo u stanju, da uredimo stvari apsolutno pravedno. Mi moramo voditi računa s Paktom, što smo ga s Italijom potpisali, kad je ona ušla u rat; Italija se nama pridružila, pouzdavajući se u utanačeni sporazum u Londonu. Kad bi se dakle taj Pakt proveo, on bi dao Italiji 800.000 Jugoslavena, dok predloženo rješenje daje joj samo 400.000. Mi smo mogli utanačiti Pakt — moglo bi se reći — koji ne daje nijednoga Jugoslavena Italiji; to je istina. Ali mi smo vezani, jer smo potpisali Pakt, utanačujući savez s Italijom. No prosudite s druge strane opet, šta bi se zgodilo, da nije Italija ušla u rat? Hrvatska bila bi još uvijek austrijska pokrajina. G. Trumbić je s razlogom kazao, da su se Hrvati hrabro borili na našoj strani. Ali Hrvata ima oko 7 milijuna. Primijenimo li taj razmjer, kao u Francuskoj i u Velikoj Britaniji, onda bi trebalo da se je borilo za svoju slobodu ne 60.000 ljudi, nego njih 600.000. Vas je taj ostatak dakle stajao protiv nas.

S druge strane opet rješenje, koje mi predlažemo, pokazuje spram Londonskoga Pakta napredak. Jugoslaveni trebali bi da po mom mišljenju budu veoma zadovoljni, što su se Talijani toliko zagrijali za riječko pitanje. Bez te pasije, što je pokazaše za taj grad, oni bi zahtijevali čisto i jednostavno izvršenje Londonskoga Pakta. Tome nasuprot, da bi udovoljili svojim osjećajima za Rijeku, oni su pripravni da žrtvuju sve otoke, Dalmaciju i sve prednosti, što im ih daje Londonski Pakt. Tako je Rijeka postala onim orudjem, kojim je spasena Dalmacija. Ta cijena nipošto nije pretjerana. Još ću dometnuti i to, da i granica na sjeveru Rijeke prema posljednjem dokumentu, što smo vam ga poslali, vraća državi SHS 160.000 Slovenaca. U takim prilikama, bude li vaš konačni odgovor negativan, moram Vam kazati, da se Velika Britanija smatra vezanom Londonskim Paktom. Italija je danas u položaju posjednika. Zatraži li, da se Londonski Pakt ima izvršiti, nama nema izbora. Odbijete li naše propozicije, vi ćete poći odavle sa čudnom zadovoljštinom, da ste 400.000 Slavena više poslali pod talijanski barjak i da ste stvorili izmedju sebe i Italije taku mržnju, koja može u budućnosti roditi samo nesrećom za sve.

G. **Clemenceau**: Držim, gospodo, da još imamo samo sačekati Vaš odgovor; molimo vas, da biste stvari udesili tako, da nam taj što prije dodje.

G. **Trumbić**: Dužnost nam je, gospodine predsjedniče, izjaviti, a tako i britanskom predsjedniku Vlade, da smo duboko uvjereni, e su oba predstavnika obiju Velikih Sila učinili sve,

kako da se dodje do rješenja, koje može da zadovolji i Italiju i nas. Mi vas molimo, da nam vjerujete, da nijesmo nikad sumnjali u vaše intencije. Mi smo odani vama i vašim narodima, jer ste se borili u nama poznatim prilikama. Mi znamo i to, da imamo zahvaliti vašoj snagi i vašem duhu, da smo stekli slobodu. Mi se ponosimo, da smo se uz vas borili. Mi smo učinili ono najbolje što mogosmo, ali bez vas nikad ne bismo stekli našu slobodu ni ostvarili našeg ujedinjenja. Vjerujte, da smo Vam blagodarni.

G. **Pašić**: Hoće li nam predloženo rješenje dopustiti, da u budućnosti imamo mornaricu? Nedavno smo predali notu, u kojoj smo zamolili, da nam se dade mali dio (une petite partie) austrijske mornarice.

G. **Clemenceau**: Molim vas, nemojte sada to pitati; ne komplicirajte stvari. Ja ću vas u danom času pomagati. Što se tiče prava na ratnu mornaricu, budući da ste suverena država, radit ćete, što budete htjeli.

G. **Trumbić**: S druge vas strane upozoravam na pristanište „Baross", koje pripada Sušaku, a taj je hrvatski. To je pristanište jedini prozorčić, što ga imamo na more. Ono je uostalom sasvim odijeljeno od velikoga mola i riječkoga pristaniša.

G. **Clemenceau**: Sada se radi o Rijeci, a ne o Sušaku.

G. **Trumbić**: Uprava ovoga pristaništa nekoć je pripadala gradu Rijeci.

G. **Lloyd George**: Već je rečeno, da riječko pristanište ima doći pod Ligu Naroda. Nemojmo se baviti takim sitnicama, kao što je ova.

G. **Trumbić**: To nije sitnica. To pristanište nam služi za trgovinu drvom.

Poslije kratkog raspravljanja, dokumenat, predan sinoć Delegaciji SHS, izmijenjen je i opet predan toj Delegaciji. On glasi:

Izmijenjeni predlozi,

predani g. Trumbiću i g. Pašiću po g. Clemenceau u sjednici držanoj na Quai d'Orsay 14. januara 1920. poslije podne.

1. Rijeka Corpus Separatum (t. j. grad) postat će nezavisna država pod garancijom Lige Naroda i s pravom, da iza-

bere svoje vlastito diplomatsko predstavništvo. Grad Sušak bit će dodijeljen državi SHS. Cijela luka i željeznice, koje u njoj završavaju, sa svim pogodnostima, potrebnima za njihov razvitak, bit će predani i pripadat će Ligi Naroda, koja će učiniti takve aranžmane, kakve nadje za shodne u interesu države SHS, Ugarske i Erdelja, a tako i po sam grad.

2. Slobodne će Države nestati, a granica izmedju Italije i države SHS, bit će povučena: a) tako da zajamči vezu cestom duž obale unutar talijanskog teritorija, ali će ostaviti svu željeznicu, koja polazi iz Rijeke prema sjeveru kroz Postojnu na teritoriju države SHS; ondje, gdje željeznica iz Rijeke prolazi uzduž obale, granica će biti povučena izmedju ceste i željeznice; b) tako, da bude zajamčena zaštita Trsta, što involvira korekturu Wilsonove linije kod Senoseča; c) što se tiče ostaloga, granica bit će povučena, kako je označeno plavom linijom na priloženoj karti, tako da ostavlja čisto jugoslavenske predjele u državi SHS.

3. Zadar u okviru municipaliteta bit će Slobodna Država pod garancijom Lige Naroda i s pravom da izabere svoje vlastito diplomatsko predstavništvo.

4. Italija će zadržati Valonu, kao što je predvidjeno u Londonskom Paktu, a povrh toga dobit će mandat u Albaniji. Granica sjeverne Albanije bit će korigirana, kao što je označeno na priloženoj karti. Albanski distrikti, koji će tako doći pod administraciju države SHS, uživat će naročiti režim, kao autonomna provincija, sličan onomu, utvrdjenom u Ugovoru sa Čehoslovačkom republikom za autonomnu Rusinsku provinciju u Čehoslovačkoj. Južna granica Albanije bit će linija predložena od francuske i britanske Delegacije, sredstvom Komisije za grčka pitanja, ostavljajući Argyrokastro i Korču Grčkoj.

5. Slijedeće grupe otokâ bit će dodijeljene Italiji: Lošinj, Palagruža i Vis, ostatak otoka bit će pod suverenitetom države SHS.

6. Svi otoci u Jadranu bit će demilitarizovani.

7. Naročite odredbe bit će uglavljene, dopuštajući dalmatinskim Talijanima, da optiraju za talijansko državljanstvo, a da ne trebaju da napuštaju teritorij.

8. Sigurnost postojećih ekonomskih pothvata u Dalmaciji treba zaštititi internacijonalnom konvencijom.

U Parizu 14. januara 1920.

XXVII.

Odgovor Delegacije

kraljevine SHS, prema uputama kraljevske Vlade, na predlog koji je g. Clemenceau predao gg. Pašiću i Trumbiću na sastanku, koji se držao na Quai d'Orsay-u 14. januara 1920. poslije podne.

I.

Riječki Corpus Separatum ne bi bio pod jugoslavenskim suverenitetom, a nezavisnost Rijeke prima se u principu.

Uslijed toga, riječki Corpus Separatum, bez željeznica i pristaništa, bit će Slobodna Država pod suverenitetom Lige Naroda, kojoj će takodjer pripadati riječko diplomatsko predstavništvo.

Riječko pristanište, uključivo veliki molo i željeznice, koje svršavaju na Rijeci, kao i sve instalancije, koje zavise od ovih poduzeća, bit će vlasništvo Lige Naroda i bit će stavljeni pod upravu države SHS, kojoj pripada željeznička mreža, koja svršava na Rijeci i čiji je jedini trgovački izlaz na more ovo pristanište. Država SHS imat će pravo da razvije luku i željeznice i bit će obvezana da sklopi Ugovore s Rumunijom, Čehoslovačkom i Madžarskom u korist trgovine ovih zemalja. U slučaju nesporazuma, razmiricu će rješavati Savjet Lige Naroda.

Grad Sušak i pristanište „Baross", koje je sastavni dio Sušaka i koje je bilo sagradjeno isključivo za trgovinu drva, što dolazi iz Hrvatske, bit će dodijeljeni u vlasništvo kraljevini SHS. Ovo malo pristanište bit će jedini izlaz, s trgovačkog gledišta, koji će biti u potpunom vlasništvu Jugoslavije na cijeloj dužini Jadrana.

II.

Granica izmedju Italije i Jugoslavije, utvrdjena Wilsonovom linijom, od Julskih Alpa do Raše, jedina je granica, koja odgovara geografskim, strategijskim i ekonomskim uslovima, i ona je potpuno u korist Italije. Ova se granica prihvaća, premda veoma vrijedja princip narodnosti, jer ostavlja Italiji 400.000 Jugoslavena. Pa ipak jugoslavenski narod pristaje na tako veliku žrtvu, kakve nije podnijela nijedna saveznička država, u interesu sporazuma i mira.

Aneksija čisto jugoslavenskih zemalja preko Wilsonove linije, koju ništa ne može opravdati, značila bi jednu novu i veliku povredu principa narodnosti. Njena bi posljedica sigurno bila stvaranje stalnog jednog ognjišta iredentizma unutar tali-

janskih granica, isto onake prirode, kakva je opravdavala revindikacije „Italie Irredente", tražeći da bude vraćena materi zemlji, kao što je to veoma dobro istaknuto u Londonskom Memorandumu.

a) Što se tiče onoga kraja, gdje željeznica, polazeći s Rijeke, ide uz obalu, kad bi ovaj kraj bio dodijeljen Italiji, onda bi to imalo za posljedicu dnevne nesavladive poteškoće u pogledu carinske kontrole, obalne službe i drugih sličnih poslova na prostoru čudne konfiguracije, koja ne bi bila šira od nekoliko metara izmedju mora i željeznice, a ta bi imala sačinjavati jugoslavensku granicu. To bi neizbježivo postalo vrelom dnevnih poteškoća.

b) Proširenje talijanske teritorije na istok od Wilsonove linije u Senosečkom kraju, kao posljedica pomicanja granice za nekoliko kilometara prema istoku, ne može biti opravdano željom, da se bolje zaštiti Trst. Naprotiv rezultat toga bio bi, da bi se dao Italiji nov dio jugoslavenske zemlje na Senosečkom zaravanku, i da bi se talijanska granica primakla na ciglih pet do šest kilometara Sv. Petru, koji je jedno važno željezničko raskršće. Ova linija, vitalna arterija jugoslavenskih zemalja, bila bi tako samo još direktnije izložena.

c) Čisto jugoslavenski distrikti nijesu samo oni te se nalaze uzduž plavo trasirane linije na priloženoj karti; čisto jugoslavenski su distrikti i oni, koji se prostiru na jugu Senoseča do mora i koji predstavljaju teritorij trokutne forme. Ustupanjem ovog teritorija bilo bi novih 60.000 Jugoslavena dodijeljeno Italiji. Obala od Raše do Voloskog, duga više od pedeset kilometara, dominira riječkim zalivom, u kojem Italija nema inače nikakvog legitimnog interesa. Naprotiv riječki zaliv predstavlja za Jugoslaviju bitni uslov njene egzistencije, jer je on njen jedini ekonomski izlaz. Ustupanjem ovog teritorija Italiji, čitavo bi zaledje, napučeno baš kao i obala čisto jugoslavenskim narodom, bilo odsječeno od mora.

III.

Što se tiče Zadra, premda ovaj grad nema nego 12.000 stanovnika i ne predstavlja nego jednu osamljenu točku posred jugoslavenske zemlje, iz koje ona crpa svoja životna sredstva, Delegacija ipak ne insistira na svojem zahtjevu, da grad bude stavljen pod jugoslavenski suverenitet, i pristaje na princip njegove nezavisnosti.

Uslijed toga Zadar će (samo grad bez ostalog teritorija zadarske općine) postati Slobodna Država pod suverenitetom Lige Naroda, kojoj će pripadati takodjer njegovo diplomatsko predstavništvo.

Ne može se dopustiti, da Rijeka i Zadar imadu pravo da izabiru svoje diplomatsko predstavništvo; taj izbor, ako bi pao na Italiju, značio bi zapravo maskiranu aneksiju.

Medjutim, mi svraćamo još jednom na najozbiljniji način pažnju na činjenicu, da bi Zadar, koji nema nikakvih sredstava za nezavisan život, bio ekonomski potpuno upropašten, kad bi on, kao nezavisna država, bio odvojen od ostale Dalmacije, čije je on administrativno središte već mnogo stoljeća. Pošto nema ničega, što bi se protivilo tomu, da se pitanje riješi tako, da Zadar dobije najširu administrativnu autonomiju pod zaštitom Lige Naroda, njegovo konstituiranje u Slobodnu Državu, koje bi ga odružilo od ostale Dalmacije, nije dakle ničim opravdano.

Ali ako se uza sve to osnuje nezavisna država, država SHS imat će pravo, da prenese iz Zadra dalmatinski zemaljski Kredit, provincijalnu upravu, arhive, biblioteke i sve što je služilo za administraciju pokrajine.

IV.

Što se tiče Albanije, Delegacija kraljevine SHS ponovno svraća pažnju, kao što je to činila još od početka, da bi najbolje rješenje bilo, da se administracija one Albanije, kako je osnovana na Konferenciji Poslanika g. 1913. u Londonu, povjeri jednoj lokalnoj autonomnoj Vladi, bez ingerencije bilo koje tudje Sile.

U slučaju, da ovo rješenje ne bude prihvaćeno, nego da bude definitivno prihvaćeno namjeravano odjeljenje dijelova albanskog teritorija u korist drugih država, potrebno je, da granica, predložena za sjevernu Albaniju, bude predmet promjena označenih na priloženoj karti. Albanski distrikti uživat će kao autonomne provincije specijalan režim, sličan onomu, što je utvrdjen uslovima Ugovora o Miru sa čehoslovačkom republikom za autonomnu čehoslovačku Rusinsku pokrajinu.

V.

Za olakšanje rješenja, država SHS pristala bi eventualno na demilitarizaciju otoka, čineći tako jednu veliku žrtvu, ali uz uslov, da otok Vis, koji je čisto jugoslavenski i koji je s ekonomskog gledišta nerazrješivo vezan s ostalom Dalmacijom, bude dodijeljen kraljevini SHS. Na taj način ostali bi Italiji Lošinj i Palagruža, i bili bi demilitarizovani, kao i svi ostali jadranski otoci.

Demilitarizacija sastojat će se u zabrani da se utvrdjuju otoci, ali će ratne ladje moći slobodno ploviti u njihovim vodama.

VI.

Država SHS priznaje dalmatinskim Talijanima pravo, da optiraju za talijansko državljanstvo, i da zbog toga ne trebaju da napuste teritorij kraljevine SHS.

VII.

Internacijonalnom Konvencijom bit će zagarantovana sva stečena prava talijanskih gradjana, u koliko se tiče njihovih industrijskih poduzeća u Dalmaciji.

VIII.

Isto tako bit će potpuno zagarantovana zaštita narodnosti i jezika, kao i ekonomskog i intelektualnog razvitka onom jugoslavenskom žiteljstvu, koje ostaje u Italiji.

IX.

Pitanje podjele austro-ugarske ratne i trgovačke mornarice vezano je s jadranskim problemom.

Što se tiče trgovačke mornarice, potrebno je, da Jugoslavija i Italija budu već sada ovlaštene na izvršenje podjele ladjâ, a na bazi odluke Vrhovnog Vijeća od 22. nov. 1919.

Što se tiče ratne mornarice, Delegacija traži u smislu svojih pisama od 2. juna 1919. i 8. januara 1920., čiji su prepisi priloženi,[1] da ratne ladje, koje su u njima napomenute i koje su apsolutno potrebne za elementarnu odbranu jugoslavenskih obala, budu dodijeljene kraljevini SHS.

U Parizu 20. januara 1920.

XXVIII.

Treća audiencija gg. Pašića i Trumbića dne 20. januara 1920. u veče.*

G. **Clemenceau**: Gospodo, Konferencija je uzela na znanje odgovor, što ste joj ga poslali; ona je mišljenja, da se više ne može raspravljati o onim točkama, što ste ih iznijeli. Što se mene tiče, držim da se vaša teza u mnogom pogledu može teoretski i doktrinalno braniti; ali o tom se ne radi. Jadransko pitanje visi već kroz više mjeseci, pače i više godina;

[1] Ta pisma, jer se ne tiču teritorijalnoga pitanja, nijesu ovdje saopćena.

* U podrobnom izvatku.

treba ga već riješiti. Već punu godinu dana pokušavali smo, kako znate, da ga razmrsimo uz pomoć svih mogućih kombinacija, ali nijesmo uspjeli, niti smo se mogli sporazumjeti. Dozvolite mi stoga, da vam kažem, da su vaši protesti došli malo kasno, jer kroz čitavo vrijeme, što smo raspravljali s Talijanima, mi se nijesmo upoznali s jugoslavenskim protuprijedlozima. Najprije smo raspravljali s predsjednikom Wilsonom. G. Lloyd George i ja upravili smo na njega Memorandum, predlažući mu naša rješenja, ali se nijesmo mogli sporazumjeti. Poslije toga pokušali smo sa sredstvom, podobnim da izmiri obje stranke, učinivši propozicije, koje bi svi mogli da prihvate.

Kad se ovo pitanje prosudjuje samo za sebe, vaša teza, ja to priznajem, daje se veoma lako braniti; ali mi posmatramo pitanje sa sasvim drugoga gledišta. Buknuo je veliki rat, jedna se jugoslavenska država (Srbija) bori na našoj strani i žanje potom slavu i čast, koju joj historija ne može poreći. Medjutim tome nasuprot vidimo Jugoslavene uvrstane u austrijske redove i kako se sve do zadnjega časa bore protiv nas. Bez sumnje borilo se nekoliko divizija i na našoj strani, kad se pružila prilika, da ih se moglo obrazovati od ratnih zarobljenika, i to od ljudi, koji su dopali ropstva samo zato, jer su se borili protiv antante. Treba stvarima smjelo pogledati u oči i onda prosuditi, što možete da postignete u takim prilikama. Ja vam prijateljski kažem, ali odrešito: vi imate da birate izmedju propozicijâ, koje smo vam učinili — rekoh mi, jer to nije Italija koja to radi, to je antanta — ili aplikacije Londonskoga Pakta, čije je izvršenje g. Nitti već jutros zatražio. Potpisi Francuske i Engleske figuriraju na kraju ovoga Pakta. G. Lloyd George i ja izjavili smo, da ih ne ćemo zanijekati. Gledajte dakle, na kake nas muke odsudiste.

Čast mi je i žao mi je, da vam moram to kazati. Vi imate da birate izmedju propozicijâ, što su vam ih predložile Francuska i Velika Britanija, i provedenja Londonskoga Pakta na jadranskoj obali. Eto, mi tražimo odgovor na ovo pitanje. Italija je već došla dotle, da nam više nije možno, da preuzmemo inicijativu za nove rasprave. Stoga se obraćamo na vas. Ako ne ćete da prihvatite onih krupnih prednosti (les grands avantages), što su vam učinjene, g. Nitti nam je javio, da od toga časa unaprijed on traži provedenje Londonskoga Pakta; ni g. Lloyd George ni ja nijesmo u stanju, da mu to odbijemo.

G. **Pašić**: Mi smo primili od naše Vlade odgovor, koji smo stavili do znanja Vrhovnom Savjetu. Naša nam je vlada dozvolila, da učinimo one koncesije, koje su označene u tom odgovoru, ali nam je podjedno i naložila, da dalje ići ne smijemo. Ne leži dakle u našoj vlasti, da učinimo daljih koncesija pored onih, koje su navedene u odgovoru Delegacije SHS.

G. **Clemenceau**: Ako je to definitivni odgovor vaše Vlade, onda znamo, šta imamo da radimo. Ali ako se on još dade modificirati, jeste li voljni da to zatražite od vaše Vlade?

G. **Pašić**: Mi smo spremni da ovaj čas zatražimo od naše Vlade drugi odgovor.

G. **Clemenceau**: Dokle mu se možemo nadati?

G. **Pašić**: Mi ćemo se još večeras staviti u saobraćaj s našom Vladom, pa se nadamo odgovoru za tri dana.

G. **Clemenceau**: Stavimo dan više i kažimo, da ćemo za četiri dana imati definitivni odgovor.

G. **Lloyd George**: Kažite jasno vašoj Vladi, da joj se stavlja samo jedno pitanje, naime da li prihvaća naše propozicije. Ili će ih primiti ili odbiti. Ako primi, budući da sam i onako za putom u London, ne će više biti potrebno, da se Konferencija opet nadje na okupu, da raspravlja o Jadranskom pitanju; ako ne prihvati, naši će ovdješnji reprezentanti uzeti taj otklon na znanje, a onda će doći do aplikacije Londonskoga Pakta.

G. **Trumbić**: Mi imamo dakle da tražimo od naše Vlade da odgovori sa da ili ne?

G. **Clemenceau**: Tako je.

G. **Trumbić**: Vi ste kazali, gospodine predsjedniče, da smo mi tek u zadnji tren razložili naše zahtjeve.

G. **Clemenceau**: Ja ne prigovaram.

G. **Ttrumbić**: Mi smo bili tek jedanput pozvani pred Vrhovni Savjet, u februaru.[1] Tada smo razložili ovo pitanje prema tadanjem stanju stvari predavši podjedno Memorandum, koji je sadržavao čitav naš program.

G. **Clemenceau**: Ja vam ne prigovaram; ja hoću samo da vam objasnim našu zabunu. Molim vas, vjerujte mi, da vas susreću opće simpatije.

G. **Trumbić**: Hvala vam.

G. **Clemenceau**: Obrazovana je nova država; mi želimo, da ona poživi u onoj slavi, koju joj je zavrijedila srpska vojska. Htjeli bismo joj učiniti sve najbolje; ali ni Francuska nije dobila sve one zadovoljštine, koje je željela da ima, a u takom su položaju i ostale antantske zemlje. Ja vas molim, da radite onako, kako smo mi učinili, i prinesite nuždi žrtvu. To će vam obilno biti naplaćeno uzvraćanjem bratskoga prijateljstva i velikodušne potpore, što će vam ih pružiti antanta,

---

[1] Gl. gore br. VII. str. 23—27.

XXIX.

Telegram g. Lansinga g. Wallace-u.

(U Parizu 20. januara 1920.)

Izvolite raspraviti s gg. Clemenceau-om i Lloyd George-om o načinu, kojim su se tretirali ruski i talijanski problemi, i provjerite njihovo mišljenje. Sjedinjene su Države stavljene u položaj, da se pitanja svršavaju prije, no što Amerika može da izrazi svoje mišljenje, jer izgleda, da su gg. Clemenceau i Lloyd George tražili samo mišljenje talijanske i jugoslavenske Vlade, prije nego što su upoznali mišljenje Vlade Sjedinjenih Država. Je li namjera francuske i britanske Vlade, da u buduće rješavaju razna viseća pitanja u Evropi i da saopćavaju rezultate Vladi Sjedinjenih Država? Predloženo rješenje riječkog pitanja ima raznih točaka, koje nijesu prihvatljive za Predsjednika.

Gospoda Clemenceau i Lloyd George moraju sebi biti toga svijesni, kao što je to g. Polk prije svoga odlaska istakao, da bi dalmatinsko pitanje i ostala pitanja trebalo raspraviti redovnim diplomatskim putem, a činjenica, da Vi nemate punomoći, ne može imati važnosti u tom pogledu. Budući da nije moguće poslati na te sastanke američkog predstavnika, koji bi imao onaj autoritet te ga imaju ministri predsjednici triju Vladâ, o kojima govorimo, očito je nemoguće za Vladu Sjedinjenih Država, da bude zastupana na sastancima ministara predsjednika.

XXX.

Telegram, predan u ime gg. Clemenceau-a i Lloyd George-a

poslaniku Sjedinjenih Država za transmisiju u Washington, 22. januara 1920.

Predsjednici francuskog i britanskog ministarstva pomno su proučili Memorandum, koji im je američki poslanik saopćio glede ruskih i talijanskih pregovora. O ruskom pitanju oni su ranije poslali Vladi Sjedinjenih Država svoja mišljenja na proučavanje i pozvali je, da ih odobri i da u njima suradjuje.

Obzirom na talijansko pitanje, francuska i britanska Vlada vazda su smatrale odsustvo Sjedinjenih Država kao privremeno,

i one nijesu nikad izgubile s vida američko gledište u tom pitanju, o čijem ispravnom rješenju u velike zavisi budućnost Svijeta. Francuska, britanska i talijanska Vlada nijesu nikad namjeravale da stvore definitivno rješenje o tom pitanju, a da ne dobiju mišljenje američke Vlade. One su se stoga prihvatile jadranskog problema na onoj točki, na kojoj je bilo ostalo pri odlasku g. Polka u Washington. Gospodin Nitti predao je neke predloge u cilju modifikacije zajedničkog Memoranduma, predana po predstavnicima Sjedinjenih Država, Francuske i Velike Britanije g. Scialoji dne 9. decembra 1919. Kad se Konferencija sastala pred četrnaest dana u Parizu, gg. Clemenceau i Lloyd George smjesta su obnovili pregovore izmedju talijanske Vlade i predstavnika Jugoslavije, i na koncu došli su do aranžmana, koji njima izgleda kao najbolji od postojećih pokušaja oko izmirenja talijanskog i jugoslavenskog mišljenja. Detalji toga rješenja priloženi su. Francuska se i britanska Vlada raduju, što mogu misliti, da praktično nije izmijenjena nijedna važnija točka iz zajedničkog Memoranduma od 9. decembra, i da je to rješenje sada prihvatio talijanski ministar predsjednik. Samo su dvije točke izmijenjene, a obje izmjene na pozitivnu su korist Jugoslavije.

1. Riječka Slobodna Država, koja bi bila odvojila 200.000 Jugoslavena njihovoj domovini, iščezava. Tri četvrtine tih Jugoslavena bit će odmah i za vazda ujedinjene sa Jugoslavijom. Odstranjen je izvor stalnih intriga i razmirica. Ako za izmjenu Jugoslavija ima da pristane, da se Italiji dade teritorij sa oko 50.000 Jugoslavena, povrh onih uključenih u Wilsonovom prijedlogu, onda je ova razlika očito u korist Jugoslavije. Rijeka postaje nezavisna država pod garancijom Lige Naroda, a vrhovništvo (the authority) Lige Naroda nad pristaništem postaje apsolutno pa je podjedno i u interesu svih kojih se tiče.

2. U pogledu Albanije učinjen je pokušaj, da se dade zadovoljština opravdanim zahtjevima svih zainteresovanih stranaka. Detalji za administraciju ove zemlje od strane Jugoslavije, Italije i Grčke imadu se još izraditi. Radeći u ovom cilju, ne će se izgubiti s vida osjećaji i budući interesi albanskog naroda i sve će biti učinjeno, da ovi aranžmani budu izvršeni u potpunoj konsultaciji s njima.

Francuska i britanska Vlada smatraju, da je rješenje ovoga teškog i opasnog pitanja, kako je gore izloženo, pravedno, i izvijestile su talijansku i jugoslavensku Vladu, da će one, u slučaju da ovo rješenje ne bude prihvaćeno, biti prisiljene, da pomažu aplikaciju Londonskog Pakta, koji ne zadovoljava nikoga.

Da je jedan opunomoćeni predstavnik Vlade Sjedinjenih Država bio u Parizu, gg. Clemenceau i Lloyd George bili bi od

srca pozdravili njegovu potpunu suradnju u ovim pregovorima. Ali pošto nije nikoga bilo, koji bi mogao govoriti u ime Sjedinjenih Država, i zbog vitalne potrebe, da se dodje do rješenja pitanja, koje je raspirivalo strasti u jugoistočnoj Evropi kroz više od godine dana, i koje, ako se brzo ne riješi, može ne samo spriječiti oporavak i rekonstrukciju dviju zemalja, veoma iznemoglih od rata, nego koje bi moglo dovesti i do rata, ministri Predsjednici Francuske i Velike Britanije osjećali su, da za njih nije bilo drugoga izlaza, nego da uzmu u ruke što brže rješenje teškoćâ izmedju dva svoja saveznika, u tijesnoj i neprekidnoj konsultaciji s obadvima, dok su još svi zajedno bili u Parizu. U tomu nijesu oni imali na umu, da pokažu ma i najmanje diskurtoazije prema Vladi Sjedinjenih Država, niti su željeli, da od nje sakriju svoju akciju na bilo kaki način. Oni su zaista uvjereni, da Predsjedn k ne bi ni sam bio želio, da im onemogući rješenje za vrijeme njihova, silom prilika, kratka boravka u Parizu, tražeći da se svaka faza pregovora saopći u Washington, e da se dobije njegov pristanak na prijedloge, kad on nije čuo argumente niti je mogao intervjuvisati glavne zainteresovane stranke. Po njihovom sudu jedini je plan bio, da se u pregovorima čim hitnije postupa, te da se rezultat tih pregovora predloži Vladi Sjedinjenih Država, čim se postigne definitivni zaključak.

XXXI.

Memorandum vlade SHS od 28. januara 1920.

Vlada Kraljevine SHS smatra saopćenje od 20. januara kao prijateljski prijedlog, a ne kao prijetnju. I zaista, ovo je prvi put, otkad zasijeda Konferencija Mira, da je ona dobila zvaničan prijedlog, bilo od strane Vrhovnog Vijeća, bilo od jedne od Sila, koje su u njemu zastupane.

Bilo bi dakle nerazumljivo, da se kraljevskoj Vladi iznenada naloži, da odgovori u roku od nekoliko dana na jedan kompleks prijedloga, koji se tiču sudbine njena naroda i koji stavljaju na kocku evropski mir.

Ona stoga smatra, da ima pravo da traži od saveznih i udruženih Sila vrijeme, potrebno da ispita, sa svom pažnjom, tako važne prijedloge, koji su joj po prvi put učinjeni, te da predloži izmjene, koje joj savjetuju opći interesi i briga o osnovanju i održanju prijateljskih odnosa sa susjednim državama.

Što se tiče samih prijedloga, kraljevska Vlada misli da može primijetiti, da oni nijesu sasvim u skladu ni s principima, što ih je Konferencija Mira proklamovala o slobodnom samoopredjeljenju i o nezavisnosti narodâ, ni sa željama narodâ, ni s geografskim i ekonomskim prilikama.

Već više od godine dana, otkad je pitanje stavljeno pred javno mnijenje zainteresovanih država, kraljevska je Vlada do skrajnosti bila željna da riješi sadanje teškoće u najprijateljskijem duhu, pa je predložila, da se to rješenje prepusti bilo arbitraži, bllo plebiscitu.

Ona je još uvijek spremna, da se priključi jednom ili drugom od ovih dvaju rješenja.

Ali ona ne bi mogla razumjeti, kad bi joj se htjelo nametnuti, ne pristane li odmah bezuslovno, jedan Pakt, koji su treća lica zaključila bez njena znanja i čije joj pogodbe nijesu nikad bile saopćene.

Što se tiče samoga prijedloga, kraljevska Vlada mora primijetiti, da ga ona ne može prihvatiti u cjelini. Ona se pozivlje na duh pravde i pravednosti Velikih Sila, koje su učinile saopćenje od 20. januara, da joj dozvole da predloži izmjene, koje joj nalaže potreba, da se osigura mir na Jadranu.

Kraljevska je Vlada takodjer prisiljena da konstatuje, da joj se predlogom od 20. januara ne daje nikaka garancija ni za evakuaciju zemalja, nad kojima će joj se priznati suverenitet, ni za evakuaciju gradova Rijeke i Zadra, koji će biti nezavisne države. Ali nedavni dogadjaji, od kojih jedan datira od juče, dokazali su, da su komandanti regularnih i neregularnih četa, koje su okupirale te zemlje, riješeni, da ne vode računa o naredbama koje su im bile date, ili koje bi im se dale od strane Vlade, od koje zavise.

Kraljevska Vlada, koja je za vrijeme cijeloga svjetskoga rata trajno bila vjerna saveznicima, koja nije oklijevala ni pred kakvom žrtvom, kad se radilo o uspjehu zajedničke stvari, i koja je, otkad je prestala borba, dala dokaza o duhu umjerenosti u najvećoj mjeri, čak i u najdelikatnijim prilikama, još je i sada spremna, da rješava viseće teškoće u istom duhu prijateljstva i pomirljivosti.

U Parizu 28. januara 1920.

XXXII.

Nota predsjednika Wilsona od 10. februara 1920.

Ovo je tekst saopćenja državnog tajnika Američkih Sjedinjenih Država američkom poslaniku u Parizu, koje će, u skladu

s uputama, u njemu sadržanim, američki poslanik u Parizu predati francuskom ministarstvu inostranih djela i britanskom poslanstvu u Parizu, te koje će, u skladu sa zahtjevom poslanika Wallace-a, američki poslanik u Londonu dostaviti ministrima predsjednicima Velike Britanije i Francuske, u svrhu da i oni budu o njemu čim prije obaviješteni.

Molim da saopćite slijedeće engleskim i francuskim predstavnicima:

Predsjednik je pažljivo proučio zajednički telegram, upućen ovoj Vladi od strane britanskog i francuskog predsjednika ministarstva, a koji je dostavio američki poslanik u Parizu, u pogledu pregovora odnosno Jadranskog pitanja. Predsjednik je sa zadovoljstvom konstatovao, da francuska, britanska i talijanska Vlada nijesu nikad namjeravale da stvore konačno rješenje toga pitanja, a da se nijesu posavjetovale s američkom Vladom. Predsjednik je bio osobito srećan, što mu je izraženo to osiguranje, jer je razumio, kao da su gg. Clemenceau i Lloyd George, u sporazumu s g. Nittijem, bili odlučili riješiti Jadransko pitanje uz one uslove, koje je još ranije američka Vlada odbacila, i kao da su pozvali jugoslavenske predstavnike, da prime to rješenje pod prijetnjom, da će inače, u slučaju neprihvata, biti apliciran Londonski Pakt. Predsjednika veseli, što osjeća, da udruženici ove Vlade ne će pristati, da stave ovu Vladu u takav položaj, da bude morala odbiti prihvat na rješenje, koje bi samo po formi izgledalo da je sporazum izmedju dvije sporne strane, ali koje u istinu ne bi imalo tu veliku prednost, i kojim bi jedna strana bila primorana da se pokori materijalnoj nepravdi, pred prijetnjom još većih kalamiteta u slučaju nepokoravanja. Predsjednik potpuno dijeli mišljenje francuske i britanske Vlade, da budućnost Svijeta u velike zavisi od pravilnog rješenja ovog pitanja, ali on ne može vjerovati, da rješenje, koje sadržava uslove, koje su francuska i britanska Vlada već ranije po zasluzi osudile, može biti ma u kojem smislu smatrano kao pravilno. Nadalje on ne može dijeliti mišljenje francuske i britanske Vlade, da predlog, upućen jugoslavenskim predstavnicima u Memorandumu od 14. januara, praktično ne mijenja nijedan od glavnih uslova iz zajedničkog Memoranduma francuske, britanske i američke Vlade od 9. decembra 1919., i da su samo dvije točke pretrpjele promjenu, i da je promjena obih njih u pozitivnu korist Jugoslavije. Naprotiv, prijedlog od 9. decembra bio je duboko izmijenjen u korist talijanskih ciljeva, a na ozbiljnu štetu jugoslavenskog naroda, te na opasnost svjetskoga mira. Činjenica, da je talijanska Vlada odbila predlog od 9. decembra, a prihvatila onaj od 14. januara, izgleda da potvrdjuje mišljenje, da su takve pozitivne koristi učinjene Italiji.

Memorandum od 9. decembra odbio je predlog, da se uskim komadom obale spoji Rijeka s Italijom, kao nemoguć u praksi, jer taj predlog sadrži izvanredne komplikacije u pogledu carinske kontrole, čuvanja obale i sličnih pitanja na teritoriju tako neobične konfiguracije. Francuska i britanska Vlada, u društvu s američkom Vladom, izrazile su mišljenje, da se „taj plan kosi sa svim poznatim razlozima geografskim, ekonomskim i teritorijalnim". Američka Vlada konstatuje, da je unatoč toga prihvaćena u Memorandumu od 14. januara aneksija tih jugoslavenskih teritorija Italiji. Memorandum od 9. decembra odbio je talijanski zahtjev na aneksiju cijele Istre, na solidnoj osnovi, jer niti strategijski niti ekonomski razlozi ne mogu opravdati tu aneksiju, pa tako ne ostaje ništa drugo u obranu tog predloga, nego talijanska čežnja, da dobije što više teritorija naseljena Jugoslavenima, kako je i priznato. Francuska i britanska Vlada izrazile su se onda, da usrdno odobravaju način, kojim je predsjednik odgovorio na svaki novi zahtjev za aneksiju teritorijâ naseljenih ne-talijanskim narodima, a koji se protivi toj aneksiji, i složile su se u mišljenju, da „nije ni pravedno ni korisno anektirati kao ratni plijen teritorija naseljena stranim rasama". Pa ipak, ova nepravedna i nekorisna aneksija cijele Istre predvidjena je u Memorandumu od 14. januara. Memorandum od 9. decembra pažljivo isključuje svaku formu talijanskog suvereniteta nad Rijekom. Američka Vlada mora da zaključi, da Memorandum od 14. januara, otvarajući put talijanskoj kontroli nad spoljnim poslovima Rijeke, uvodi u izvjesnom stepenu talijanski suverenitet i intervenciju nad jedinom upotrebljivom lukom susjednog naroda, te u vezi s proširenjem talijanskog teritorija do vrata Rijeke otvara put za moguću buduću aneksiju pristaništa Italiji, što je u protuslovlju s principima pravičnosti i pravde. Memorandum od 9. decembra predvidja pravu zaštitu vitalne željeznice, koja spaja Rijeku s unutrašnjošću na sjeveru. Memorandum od 14. januara, nasuprot, daje Italiji dominirajuće vojničke položaje blizu te željeznice na nekoliko kritičnih točaka.

Memorandum od 9. decembra zadržava u velikoj mjeri jedinstvo albanske države. Onaj od 14. januara dijeli albanski narod, unatoč njegovog odlučnog protesta, medju tri različite strane Sile.

Ti i mnogi drugi uslovi Memoranduma od 14. januara, sastavljena bez znanja i odobrenja američke Vlade, posvema mijenjaju rješenje Jadranskog pitanja i ova Vlada smatra, da ti uslovi čine to rješenje nemogućim, jer uništavaju i ono malo pravde, što je bitni uslov, da ova Vlada može da sudjeluje u suradnji oko toga rješenja. Činjenica, da bi se jugoslavenski

predstavnici mogli osjećati prisiljeni, da pod prijetnjom Londonskog Pakta prihvate to rješenje, koje ova Vlada smatra nepravednim u principu i nemogućim u sprovedbi, ne će nimalo promijeniti uvjerenje ove Vlade, da bi ona mogla pristati na rješenje, koje po svojoj sadržini i po metodi aplikacije sačinjava pozitivno odbacivanje principâ, zbog kojih je Amerika ušla u rat.

Stvar bi sasvim drugačije izgledala, kad bi postojala stvarna razlika u mišljenju o tom, što sačinjava pravedno rješenje Jadranskog pitanja. Na sreću takva razlika ne postoji. Mišljenja francuske, britanske i američke Vlade o ispravnom i pravednom teritorijalnom aranžmanu u sjevernom dijelu Jadranskoga Mora, bila su savršeno složna. Nepravedni talijanski zahtjevi bili su osudjeni od francuske i britanske Vlade riječima, koje su bile isto tako stroge, kao i one, koje je upotrijebila američka Vlada. Francuska i britanska Vlada ne će sigurno dopustiti, da se kaže, da su one s manje ozbiljnosti, nego li Amerika, nastojale da uvjere talijansku Vladu, da je ispunjenje njenih zahtjeva protivno najboljim talijanskim sopstvenim interesima, protivno duhu pravde u medjunarodnim poslovima i puno opasnosti za evropski mir. Osim toga francuska i britanska Vlada bile su naročito odbile talijanske zahtjeve specifičnih koristi, na koje sada, u Memorandumu od 14. januara, kane pristati, te su se pridružile saopćenju učinjenom talijanskoj Vladi, da ranije dane koncesije „daju talijanskim historičkim i narodnim aspiracijama za ujedinjenje talijanske rase potpunu zadovoljštinu i apsolutnu strategijsku kontrolu nad Jadranskim Morem i osiguravaju joj pune garancije protiv ma bilo kakve navale, koje bi se ona trebala da plaši u budućnosti od svojih jugoslavenskih susjeda".

Dok postoji stvarni sporazum, da su talijanski zahtjevi nepravedni i beskorisni, dotle postoji i razlika u mišljenju, kako bi se, kao prijatelji Italije, morali oduprijeti njenim zanovetnim zahtjevima na tudje teritorije, na koje ona nema nikakvog valjanog naslova. Predsjedniku se čini, da su se francuski i britanski drugovi američke Vlade, u cilju da spriječe razvitak daljih opasnih komplikacija na Jadranu, osjetili primorani, da podju vrlo daleko u popuštanju zahtjevima, koje su dugo vremena odbijali kao nepravedne. Američka Vlada nije ništa manje velikodušna u svojoj želji, da dade Italiji sve one koristi, za koje ova ima stvarnih razloga, ali ona misli, da ne može žrtvovati principe za koje je ušla u rat, e da bi odobrila nečiste ambicije jednog od svojih drugova, ili da pod cijenu buduće svjetske konflagracije kupi privremeno mirno rješenje Jadranskog pitanja. Ona nije voljna, da prizna niti nepravedno rješenje bazirano na tajnom Paktu, čiji uslovi ne odgovaraju novim prilikama u Svijetu, niti nepravedno rješenje stvoreno upotrebom tajnog Pakta

kao sredstva za iznudjenje. Ona će pozdraviti svako rješenje problema, koje će se bazirati na slobodnom i nepristranom proučavanju svih strana spora, ili na uslovima, koje bi nezainteresovane Velike Sile prihvatile kao pravedne i pravične. Italija je više puta odbila takvo rješenje. Ova Vlada ne može da prihvati rješenje, čiji su uslovi priznati kao nerazložni i nepravedni, i koje se kani dati Italiji s obzirom na njeno tvrdokorno odbijanje, da primi ma kakvo razborito i pravedno rješenje.

Vrijeme je, da se govori s najvećom otvorenošću. Današnji izgled Jadranskog pitanja stavlja američku Vladu pred osnovno pitanje, može li ona pod kakvim mu drago uslovima suradjivati sa svojim evropskim drugovima u velikom djelu očuvanja svjetskoga mira i odstranjivanja glavnih uzroka rata. Ova Vlada ne sumnja u svoju sposobnost, da dodje do prijateljskog sporazuma s udruženim Vladama u tome, što su to pravednost i pravda u medjunarodnim poslovima, jer razlika u mišljenju o najboljoj metodi za aplikaciju pravednih principa nikad nije pomračila bitnu činjenicu, da su u glavnom mnoge Vlade imale iste osnovne koncepcije, koji su to principi. Ali ako stvarno držanje principa — ako je razuman i pravedan — ne bude odlučivalo u medjunarodnim pitanjima, ako zemlja, koja s najvećom ustrajnošću presira svoje zahtjeve, dobije potporu Velikih Sila, prije od one, na čijoj je strani pravda, ako se nasilno uzimanje zahtijevanih teritorija dopusti i oprosti, i ako to nasilno uzimanje ima da dobije konačno opravdanje stvaranjem tako teške situacije, da se odluka u korist nasilnika smatra praktičnom potrebom, ako se hotimično stvorenim ambicijama, pod imenom narodnih osjećaja, dadne nagrada na račun malih i slabih, ako, jednom riječju, stari poredak stvari, koji je donio toliko zla u Svijetu, ima još da nadvladava, onda još nije došlo vrijeme, da ova Vlada uzmogne stupiti u društvo Sila, čija egzistencija mora zavisiti od novoga duha i novoga reda. Američki narod spreman je da sudjeluje u tako velikom preduzeću, ali mnogi se boje, da će biti zapleteni u medjunarodnu politiku i da će primiti medjunarodne obaveze, koje su tudje podjednako njihovim idealima kao i tradicijama. Obavezati ga na takvu politiku, kakva je sadržana u posljednjem jadranskom predlogu, i obavezati ga da uzdržava nepravdu protiv zahtjeva pravde, značilo bi stvarati najsolidniju bazu za takvu bojazan. Ova Vlada ne može da primi tako ozbiljnu odgovornost.

Ako se čini, da je nemoguće dobiti pristanak na pravedne i plemenite koncesije, koje su Italiji ponudile francuska, britanska i američka Vlada u zajedničkom Memorandumu od 9. decembra 1919., i za koje je predsjednik jasno izjavio, da sačinjavaju maksimum koncesija, koje američka Vlada može da

učini, onda predsjednik želi da kaže, da će on morati da uzme u ozbiljno posmatranje povlačenje Ugovora s Njemačkom i sporazuma izmedju Sjedinjenih Država i Francuske od 28. juna 1919., koji se sada nalaze pred Senatom, i postići će, da udružene Vlade nezavisno stvaraju i provadjaju rješenje evropskih problema.

Lansing.

Američka Ambasada, London,
13. februara 1920.

XXXIII.

Memorandum

ministara predsjednika Francuske i Velike Britanije na saopćenje predsjednika Wilsona, primljeno 14. februara 1920.

Ministri predsjednici Francuske i Velike Britanije s najvećom su pažnjom proučili saopćenje, učinjeno im u ime predsjednika Wilsona u pogledu jadranskog rješenja. Njih veseli, da je Vlada Sjedinjenih Država s tolikom iskrenošću i tako potpuno izložila svoje mišljenje. Ali oni ipak ne mogu sasvim lako da shvate način, na koji je američka Vlada došla do svog sadašnjeg držanja. Na prvom mjestu oni misle, da nema temelja ona američka predpostavka, na kojoj je bazirano američko saopćenje, da je predloženo rješenje, izloženo u njihovom telegramu od 20. januara, kapitulacija pred talijanskim stanovištem i protiv jugoslavenskog stanovišta, te da je to stoga jedno rješenje, s kojim američka Vlada ne može imati nikakva posla. Memorandum Vlade Sjedinjenih Država kritikuje predloženo rješenje s četiri razloga. Prvo, da ono ustupa Italiji uski komad zemlje uzduž obale do riječkog Corpus Separatum-a. Drugo, da taj komad zemlje ujedno s osnivanjem Rijeke kao slobodnog grada pod garancijom Lige Naroda očito otvara put za njegovu aneksiju Italiji. Treće, da je mijenjanje jugoslavensko-talijanske granice na štetu Jugoslavije u njenoj kontroli nad željeznicom, koja prolazi iz Rijeke na sjever, i četvrto, da predvidja diobu Albanije. Izgleda, kao da Memorandum Vlade Sjedinjenih Država potpuno zaboravlja velike koristi, koje se daju Jugoslaviji u isto vrijeme.

Podrijetlo prijedloga od 20. januara leži u činjenici, da kad su ministri predsjednici Francuske i Velike Britanije počeli u Parizu direktno pregovarati s predstavnicima Italije i Jugosla-

vije, oni su pronašli, da nitko ne želi osnutak Slobodne Riječke Države, koja je uvijek bila bitni dio američkih predloga za rješenje. Oni su otkrili, da Jugoslavija voli rješenje bez nezavisne države, koja bi uključila 200.000 Slavena, tako da što više njene teritorije i žiteljstva udje u njene vlastite granice. Prema tomu francuska i britanska Vlada nastavile su pregovaranja s tačke, na kojoj su se zaustavile 9. decembra, i učinile su predlog, o kojem govorimo, uključiv i ispravljanje Wilsonove linije i ustupak Italiji komada zemlje duž obale, koji bi je tako spojio sa slobodnim gradom Rijekom; čist rezultat toga bio je, usporediv ga s američkim predlogom, da bi Jugoslavija bila dobila drugih 150.000 Jugoslavena, dok bi pristala na uključenje drugih 50.000 Jugoslavena u talijanske granice, osim onih 400.000, za koje je već predsjednik Wilson bio pristao da budu dodijeljeni Italiji.

Što se tiče primjedbe, da predlog od 20. januara jasno otvara put talijanskoj aneksiji grada Rijeke, francuska i britanska Vlada ne mogu pristati na tu primjedbu, koja implicite znači, da je garancija Lige Naroda bez vrijednosti i da se talijanska Vlada ne kani držati Ugovora, koji bi potpisala. Odnosno željeznice, predlog od 20. januara daje Jugoslaviji kontrolu nad cijelom prugom od tačke, gdje ona ostavlja riječko pristanište, koje je pod kontrolom Lige Naroda. Ta je željeznica trgovačka, a nije strategijska. Po predlogu predsjednika Wilsona ona je na dohvatu talijanskih topova. Prema ovom shvaćanju, ništa nije lakše za Italiju, nego da ju presiječe u slučaju rata. Oni stoga ne uvidjaju, da je osnovano kritikovanje ovog predloga, komu je pravi cilj, da dade cijelu željeznicu Jugoslaviji, mjesto da je ostavi u rukama Riječke Slobodne Države, koju nitko ne želi.

Ostaje pitanje Albanije. Milo im je primiti kritiku američke Vlade o ovom dijelu njihova predloga. Ali oni žele da istaknu, da njihov telegram od 20. januara izjavljuje, da „detalji uprave nad ovom zemljom sa strane Jugoslavije, Italije i Grčke još nijesu izradjeni, te da se kod njihovog izradjivanja ne će izgubiti s vida osjećaji i budući interesi albanskog naroda, i sve će se učiniti, da se aranžmani izvrše u potpunoj konzultaciji s njima". Nadalje oni žele istaći, da ovaj predlog nije bio učinjen baš u interesu Italije, nego radije u interesu Jugoslavije. Jugoslaveni su istakli, da premda je po predlogu od 20. januara sjevernom dijelu njihove zemlje osiguran dovoljan izlaz na more kroz riječku luku, južni dio Jugoslavije nema takova izlaza, te da je prirodni izlaz za taj dio, da se sagradi željeznica niz rijeku Drim do ušća rijeke Bojane. Francuska i britanska Vlada uvidjele su, da je ova primjedba osno-

vana, te je njihov predlog u pogledu Albanije išao za tim, da se Jugoslaviji podade mogućnosi — pošto Albanija nije kadra da sama preduzme taj posao — da pod medjunarodnom garancijom razvije željeznicu i pristaništa za službu južnog dijela svoje zemlje. Pošto albanski narod nije nikako kadar da sam za se osnuje jednu sredjenu Vladu, te pošto je sjeverni dio pučanstva većinom kršćanski, a južni dio pretežno muhamedanski, one su mislile, da je najbolje povjeriti odgovornost za upravu i razvitak ovih dvaju dijelova Jugoslaviji, odnosno Italiji. Ali oni su se sporazumjeli, da cijelu Albaniju treba metnuti pod mandatorski sistem, i uvjereni su, da će se time omogućiti, da se eventualno zadovolji aspiracijama albanskog naroda za jedinstvom i samoupravom.

Stoga Vlade velike Britanije i Francuske moraju ponoviti, da im je teško razumjeti sadanje držanje Vlade Sjedinjenih Država prema ovim predlozima, te se one nadaju, da će, nakon ovih objašnjenja, ta Vlada ponovno uzeti u ispitivanje svoje držanje. Njihovo je mišljenje, da su ovi predlozi prirodan rezultat politike zajedničkog Memoranduma od 9. decembra, pošto je, uz pristanak obih zainteresovanih stranaka, ideja Slobodne Riječke Države bila napuštena. Zbog odsutnosti američkog predstavnika, one nijesu imale drugog izlaza, nego da pokušaju da same riješe ovo pitanje. Ali ove dvije Vlade ne žele da primijene rješenje, koje bi bilo neprihvatljivo za predsjednika Sjedinjenih Država, te one stoga ne će pokušati, da insistiraju na njegovom prihvatu, dok ne čuju mišljenje Vlade Sjedinjenih Država o ovom njihovom objašnjenju. Stoga su se one ograničile da traže od jugoslavenske Vlade, da dade definitivan odgovor na njihov Memorandum od 20. januara, jer one moraju znati, koje je stanovište ove Vlade.

One se osjećaju prisiljene da zamole američku Vladu, da razmisli o efektu svoje akcije. Predlog od 9. decembra je propao, jer sada nitko ne želi, da se osnuje vještačka Riječka Slobodna Država. Predlogu od 20. januara protive se Sjedinjene Države, koje nijesu imale predstavnika kod pregovora, te koje stoga ne mogu biti u tijesnom dodiru s promijenjenim mišljenjima i prilikama, što se je dogodilo, otkad su se njeni opunomoćenici vratili u Ameriku. One su prisiljene da misle, da se dobar dio nesporazumljenja ima pripisati teškoći, da se dodje do zajedničkog sporazuma pod ovakvim prilikama. Kakvo je mišljenje Sjedinjenih Država, koje na žalost Saveznika još uvijek nemaju svoga opunomoćenika na Konferenciji, da bi se mogla dokončati ova razmirica, koja sprečava rekonstrukciju i prijeti miru jugoistočne Evrope, i čije se rješenje hitno traži?

Nadalje britanska i francuska Vlada moraju istaći, da one

ne će imati drugog izlaza, u slučaju neuspjeha da se dodje do sporazumnog rješenja izmedju Italije i Jugoslavije, nego da priznaju vrijednost Londonskog Pakta. One žele podsjetiti Vladu Sjedinjenih Država, da je Londonski Pakt bio sklopljen u proljeće 1915., u najkritičnijem i najopasnijem momentu rata. Ulazeći tako u rat na strani slobode čovječanstva, Italija je stavila uslov, da joj saveznici osiguraju strategijske granice protiv Austro-Ugarske, koje bi je obezbijedile protiv daljeg vršenja strategijske komande od strane centralnih Sila nad sjevernim talijanskim ravnicama. Da je Austro-Ugarska carevina, kao saveznica Njemačke, ostala na životu, odredbe Londonskog Pakta bile bi dobre. Uzdajući se u riječ svojih saveznika, Italija je izdržala rat do kraja. Ona je izgubila preko 500.000 mrtvih i tri puta toliko ranjenih, dok je njen narod opterećen golemim dugom. Njenim saveznicima bilo je sasvim nemoguće da izjave na kraju rata, da njihovi potpisi na Paktu ne znače ništa drugo, nego „komad papira", te da oni ne kane izvršiti uslove svoje obaveze. One su se složile s predsjednikom Wilsonom, da su se prilike, pod kojima je Londonski Pakt sklopljen, promijenile samim ratom. Austro-Ugarske je carevine nestalo, a opasnost se za Italiju, zbog koje su uslovi Pakta bili ustanovljeni, u velike smanjila. Stoga su se one bile potpuno sporazumjele s predsjednikom Wilsonom u njegovim nastojanjima, da pregovaranjem dodje do rješenja izmedju Italije i Jugoslavije, koje bi bilo više u skladu s novim prilikama i prihvatljivije za obje strane. Ali u toku svih ovih pregovaranja one nijesu nikada sakrile pred njim činjenicu, da su se smatrale vezane Londonskim Paktom, u slučaju da se ne dodje do dobrovoljnog sporazuma. Kad su učinile svoj predlog od 20. januara, one su izvijestile talijansku i jugoslavensku Vladu, da u slučaju da taj predlog ne bude prihvaćen, one ne će imati drugog izlaza, nego da dopuste, da se aplicira Londonski Pakt. To stoga nije moglo biti iznenadjenje, jer je to zaista bio jedini način, da se svrši ova dugačka prepirka. One žele istaći, da ova izjava nije ultimatum Jugoslaviji na račun Italije, kao što izgleda da to američka Vlada misli. Po Londonskom Paktu Italija je morala sasvim napustiti Rijeku i predati je Jugoslaviji. Ovaj je dio Pakta neprihvatljiv za Talijane, kao što je dodjeljivanje Dalmacije i otoka neprihvatljivo za Jugoslaviju. Stoga je izjava u pogledu aplikacije Ugovora bila pokušaj, da se pokrene brzo rješenje ove opasne prepirke, upozoravajući obje strane, da ako se one ne sporazume o jednom rješenju, koje je nakon dugih pregovaranja izgledalo kao pravedan kompromis izmedju oprečnih stanovišta, jedina je alternativa bila aranžman, koji je bio manje prijatan za obje strane.

Konačno francuska i britanska Vlada osjećaju se obavezane,

da odgovore na opće primjedbe, sadržane u zadnjem dijelu Memoranduma Sjedinjenih Država. Njima je dobro poznata iskrena želja predsjednika Wilsona, da se osnuje bolji internacionalni red, koji bi dao stvarne garancije protiv ponavljanja strašnih dogadjaja zadnjih pet godina. Njima je teško vjerovati, da predsjednik može misliti, da promjene, koje su one učinile u Memorandumu od 9. decembra, mogu same po sebi opravdati povlačenje od svake dalje saradnje s njima u nastojanju, da se mirnim načinom uredjuju svjetski poslovi. One su uvjerene, da će objašnjenja, sadržana u ovom odgovoru, odstraniti svaki nesporazum u pogledu prirode jadranskog predloga. U isto vrijeme one su duboko zabrinute, da Sjedinjene Države mogu čak i pomisliti na korak, koji su spomenule. Jedna od glavnih teškoća, na koje su se šefovi Vlada u toku pregovora o miru namjerili, jeste izmirivanje obaveza priznatih Ugovorom i narodnih aspiracija, koje su se promijenile, ili koje su se pojavile tek nakon dana potpisivanja Ugovora. Bilo je sasvim nemoguće ignorirati ove posljednje aspiracije, od kojih su se mnoge pojavile za vrijeme rata, te koje je sa besprimjernom jasnoćom i uzvišenošću formulirao sam predsjednik Sjedinjenih Država. Bilo je podjednako sasvim nemoguće ignorirati Ugovore. I zaista, rat je započeo u svrhu, da se prisili Njemačka, da poštuje svečani Ugovor, koji je ona potpisala pred skoro osamdeset godina u pogledu belgijske neutralnosti. Zadaća je svjetskih državnika, da nastoje da izmire nacionalne aspiracije i ideale, od kojih su mnogi tranzitorni i efemerni, jedni s drugima, i s internacionalnim Ugovorima. Teškoća te zadaće, strpljivost koja je potrebna, da se uspješno izvrši, beskorisnost nastojanja, da se primijene unaprijed začete ideje na refraktoran materijal, sve to nitko nije jasnije priznao od predsjednika Sjedinjenih Država. U svom govoru pri otvorenju Konferencije Mira, on je istakao, kako je nemoguće očekivati od nesavršenih ljudskih bića i od nesavršenih naroda, da se najedanput slože u idealnim rješenjima. On je objasnio, da je po njegovom sudu jedino taj put otvoren Konferenciji Mira, da učini što najbolje može u tim prilikama, te da stvori mašineriju, kojom bi se pameću i zdravim razumom pod Ligom Naroda mogla izvršivati poboljšanja i popravljanja, namjesto da se vodi rat. Prema tomu, ne samo da je Liga Naroda bila osnovana, nego je član IX. bio naročito uvršten u Pakt, odredjujući, da „Skupština može od vremena do vremena savjetovati ponovno pretresanje od strane članova Lige Naroda onih Ugovora, koji su postali neprimjenljivi, kao i proučavanje medjunarodnih prilika, čije bi nastavljanje moglo dovesti u opasnost svjetski mir“. Tako je bitni dio Ugovora o Miru bilo osnivanje mašinerije za mijenjanje i popravljanje tih samih Ugovora, gdje bi iskustvo pokazalo, da je to potrebno. Stoga

francuska i britanska Vlada gledaju s preneraženjem na prijetnju Vlade Sjedinjenih Država, da će se povući iz Lige Naroda, jer se ne slaže u detaljima s uslovima jadranskog rješenja. Teškoća, da se izmire etnografski i drugi razlozi, sigurno nije veća u Jadranskom pitanju i nema za posljedicu anomalnije rezultate, nego li je to slučaj s drugim dijelovima općih Ugovora o Miru. Te su teškoće priznali predsjednik Wilson i njegovi drugovi, kad su pristali na rješenja, koja su za onda bila najbolja, i jer je u to vrijeme bila dovedena u život mašinerija za mirno sredjivanje. Da etnografski razlozi nijesu jedini, o kojima treba voditi računa, jasno se vidi iz uključenja tri milijuna Nijemaca u Čehoslovačku, te iz predloga, koji je tako aktivno podupirala Delegacija Sjedinjenih Država za uključenje velikih rusinskih većina od preko tri i po milijuna u Poljsku, i koje su protivne poljskoj vlasti. Premda su britanski predstavnici uvidjali ozbiljne prigovore ovakvom aranžmanu, britanska se Vlada nije smatrala ponukanom, da zbog toga stavi u pitanje svoje članstvo u Ligi Naroda. Francuska se i britanska Vlada stoga pouzdano nadaju, da ma kakvo bilo konačno gledište Vlade Sjedinjenih Država u pogledu jadranskoga rješenja, da ona ne će razoriti cijelu mašineriju za rješavanje internacionalnih sporova svojim povlačenjem od Ugovora 1919. zbog toga, što njeno gledište nije prihvaćeno u ovom specijalnom slučaju. To bi značilo uništenje nadâ, koje sada gaje bezbrojni milijuni naroda širom cijelog svijeta, da je najbolji i najtrajniji dio Ugovora o Miru osnivanje mašinerije, kojom se pogrješke Ugovora mogu popraviti, a mijenjajuće se prilike i aspiracije čovječanstva mogu sredjivati putem razuma i pravde, namjesto putem ravnoteže u naoružanju i vodjenjem rata. Francuska i britanska Vlada ne mogu vjerovati, da američki narod namjerava učiniti jedan tako dalekosežan i u svojim posljedicama tako strašan korak, s razloga, koji izgleda tako nedostatan.

Millerand.
D. Lloyd George.

U Londonu 17. februara 1920.

XXXIV.

Gospodin Davis Earlu Curzon-u.

Poslanstvo Američkih Sjedinjenih Država.
U Londonu 25. februara 1920.

Moj Lorde,

U smislu naloga moje Vlade, čast mi je priložiti Vam prepis telegrafskog saopćenja, koje sam danas primio od državnog tajnika *ad interim*, da ga pošljem Vladi Njegova

Veličanstva kao odgovor na zajednički Memorandum od 17. februara o. g. gg. predsjednika ministarstva Velike Britanije i Francuske, s obzirom na jadransku situaciju.

Prema ovim upustvima šaljem takodjer identičan prepis priloženog saopćenja Njegovoj Ekscelenciji g Millerandu putem francuskog poslanika, a smatrao sam za uputno, da prepis toga pošljem i talijanskom poslaniku.

Izvolite, itd.

John W. Davis.

MEMORANDUM.

Zajednički Memorandum ministra predsjednika Francuske i Velike Britanije svratio je duboko i ozbiljno predsjednikovu pažnju. On ne želi da kritikuje držanje Vlade Francuske i Velike Britanije odnosno rješenja Jadranskog pitanja, ali misli, da u sadašnjim prilikama za njega nema drugog izlaza, nego da se drži onog gledišta, kojeg se je držao kroz sve vrijeme u pogledu ovog pitanja. On vjeruje, da je glavni princip za koji se je borilo u ratu taj, da nijedna Vlada ili skup Vlada nema pravo, da raspolaže teritorijem ili da odlučuje o političkoj pripadnosti kojeg mu drago slobodnog naroda. Pet velikih Sila, iako su Sjedinjene Države jedna od njih, nemaju po njegovom uvjerenju više prava, nego što je imala austrijska Vlada, da raspolažu slobodnim jugoslavenskim narodima, bez njihovog slobodnog pristanka i suradnje. Predsjednikovo gledište je to, da su Sile udružene protiv Njemačke dale konačan i neoboriv dokaz iskrenosti u ratu, upisujući u Versaljski ugovor član X. Ugovora o Ligi Naroda, koji sadržava osiguranje, da su sve Velike Sile učinile ono, što su primorale Njemačku da učini, a to je, da su napustile svaku teritorijalnu agresivnost i svako miješanje u slobodno političko samoopredjeljenje svih naroda na Svijetu. Stojeći na visini ovog principa, trajan mir je osiguran i glavni je cilj posljednjeg rata postignut. Pravda i samoopredjeljenje supstituirani su agresivnosti i političkoj diktaturi. Bez toga nema sigurnosti nijednom narodu, koji se savjesno drži nemilitarističke politike. Cilj rata, kako ga razumije američka Vlada, bio je taj, da se Evropa oslobodi od oblaka straha, koji je kroz generacije lebdio nad njom, zbog neprekidnih prijetnja upotrebom vojne sile od strane jedne od najjačih Vlada na kontinentu, te predsjednik misli, da je dovoljno važno, po mišljenju američke Vlade, da se ponovo kaže, da uslovi mira moraju i dalje biti formulirani na osnovi principa, za koje je Amerika ušla u rat. Stoga se predsjednik obazire u duhu suradnje i u želji uzajamnog razumijevanja na različite primjedbe, koje su francuski i britanski ministri predsjednici istakli u svome

Memorandumu od 17. februara. On je uvjeren, da oni ne će pogrješno tumačiti motive njegovog preduzimanja, da objasni ono, što on smatra za neizbježne zaključke, koji izlaze iz njihovih izjava.

Predsjednik uzimlje na znanje, da je protivnost Talijana i Jugoslavena bila osnova za odbacivanje plana u Slobodnoj Riječkoj Državi. Izgleda, da se prema tomu mora zaključiti, da je pristanak obadviju ovih sila bio potreban za predlog, koji je taj plan zamijenio. Pristanak je Italije dobiven. Predsjednik medjutim ne nalazi, da su Jugoslaveni takodjer izrazili volju da pristanu na ovaj izmijenjeni plan. Treba li od njih tražiti, da sada pristanu na jedan predlog, koji je gori, zato što su stavili primjedbe rješenju, koje su predložile francuska, američka i britanska Vlada u Memorandumu od 9. decembra? Razumije se, predsjednik se ne bi protivio jednom rješenju, koje bi bilo prihvatljivo za Italiju i Jugoslaviju u pogledu njihove zajedničke granice u okolini Rijeke, uz uslov, da takav sporazum ne bude služio kao baza za kompenzacije drugdje i na račun stanovništva jedne treće Sile. Njegova volja, da pristane na takav predloženi zajednički sporazum Italije i Jugoslavije, osniva se na činjenici, da se tude radi o njihovim vlastitim sunarodnjacima. Uslijed toga, rezultat direktnih pregovaranja dviju zainteresovanih Sila bio bi u okviru principa samoopredjeljenja. Kad ne bi došlo do zajedničkog sporazuma, obje strane morale bi biti voljne da pristanu na odluku Vladâ Francuske, Velike Britanije i Sjedinjenih Država.

Izgleda, da francuska i britanska Vlada tumače predsjednikovu napomenu, da posljednji predlog otvora put aneksiji grada Rijeke kao implikaciju, da garancija Lige Naroda nema vrijednosti, te da se talijanska Vlada ne namjerava držati Ugovora, koji bi sklopila. Predsjednik ne može, a da ne gleda na ovo tumačenje kao neosnovano i protivno njegovom mišljenju. Po njegovom mišljenju predlog, da se Rijeka spoji s Italijom uskim komadom obale, sasvim je neizvediv. Kao što je on već rekao, to nosi sobom ogromne komplikacije u pogledu carinske kontrole, obalne službe i drugih pitanja, koja su s tim u vezi, i on ne može da napusti gledište, koje su ranije zauzimale i britanska i francuska Vlada, i koje je izraženo zajedno s američkom Vladom u Memorandumu od 9. decembra, a to je „da se taj plan kosi sa svim poznatim razlozima geografskim, ekonomskim i teritorijalnim". On dalje vjeruje, da spajanje talijanske teritorije s Rijekom znači izazivanje sporova, iz kojih bi mogla proizaći aneksija. Stoga pridržavajući si da formuliše rješenje, koje bi spriječilo ovakve posljedice, on radi na principu, da svaki dio konačnog rješenja treba da bude baziran na bitnoj

pravdi svakog pojedinog slučaja. Ovo je bio jedan od principa, koji su savezne i udružene Sile prihvatile kao osnovu stvaranja Ugovora. Tome su dodate odredbe Lige Naroda, ali nikada nije bila politika, niti ove Vlade niti njenih udruženika, da apelira na Ligu Naroda, da garantuje, e da loše rješenje ne postane gore. Skup ovakvih postupaka sigurno bi razorio vjeru u Ligu pa eventualno i samu Ligu. Predsjednik konstatuje sa zadovoljstvom, da francuska i britanska Vlada ne će izgubiti iz vida buduće interese i dobrostanje albanskog naroda. Američka Vlada potpuno razumije, da bi trostruko dijeljenje Albanije, prema francusko-britanskom sporazumu, moglo biti vrho prihvatljivo za jugoslavensku Vladu, ali ona je isto tako jako protivna, da ošteti albanski narod u korist Jagoslavije, kao što je protivna, da ošteti jugoslavenski narod u korist Italije. Ona je uvjerena, da će se povećati razlike izmedju kršćanskog i muhamedanskog stanovništva, ako se ova dva dijela stave pod kontrolu naroda nejednakih po jeziku, po Vladi i po ekonomskoj snazi. Što više, jedan dio administrirala bi talijanska Vlada, koja je zastupana u Vijeću Lige Naroda, a drugi dio jugoslavenska Vlada, koja u njemu nije zastupana. Stoga bi bilo skoro nemoguće, da se u koje buduće doba mandat promijeni ili povuče.

U pogledu Londonskog Pakta, francuski i britanski ministri predsjednici razumjet će, da američka Vlada mora oklijevati da se izrazi s uvjerenjem, jer je to stvar, o kojoj jedino francuska i britanska Vlada mogu suditi svoje obaveze i odrediti svoju politiku. Ali predsjednik misli, da nije neumjesno pozvati se na nekoliko argumenata, koji su već bili izneseni protiv ovoga Pakta, a to su raspad Austro Ugarske, tajni karakter Pakta i njegova protivnost principima, koji su bili jednodušno prihvaćeni kao osnova za stvaranje mira. Nadalje on želi predložiti nekoja dalja posmatranja. Na sjevernoj talijanskoj granici već se je došlo do sporazuma, koji prekoračuje liniju Londonskog Pakta, i do kojeg se sporazuma došlo u pretpostavci, da se pregovori vode na sasvim novoj bazi. To nije bila tajna, da stranke u Londonskom Paktu nijesu taj Pakt ni same željele i da su one dosada odustajale od izvršenja njegovih odredaba. Ne obazirući se uzajamno na njihove tajne obaveze, stranke su priznale promjenu prilika, koja se je desila izmedju potpisivanja tajnog Pakta i njegovog predloženog izvršenja u sadašnje vrijeme. Skoro osam mjeseci diskutovalo se je o jadranskom problemu u pretpostavci, da se može naći bolja baza za sporazum, nego što je ona predvidjena Londonskim Paktom. Veći dio novih predloga već su dobili talijansku privolu. Ovi predlozi u nekim slučajevima ticali su se teritorija, koji su premašili Londonski Pakt, kao n. pr. kod Trbiža i u dolini Sek-

stena; u drugim slučajevima teritorij nije dopr'o do linije Londonskog Pakta, kao n. pr. u slučaju otoka Lošinja, Unije, Visa i Palagruže, a da se napomenu samo neki od mnogih predloga, na kojima se došlo do pokušajnog sporazuma, i koji bi bili uništeni, kad bi Pakt bio ovako dockan apliciran.

Aplikacija Londonskog Pakta, predložena 14. januara, kao obavezna alternativa za rješenje Jadranskog pitanja, začudila je američku Vladu stoga, što se je ona već sporazumom od 9. decembra jasno dogovorila s vladama francuskom i britanskom odnosno osnove za rješenje ovog pitanja. Njihovim postupkom od 14. januara američka se je Vlada našla pred jednim definitivnim rješenjem, kojem je 20. janaura dodata prijetnja, da će se povratiti na uslove Londonskog Pakta. Ovim se putem išlo bez pokušaja da se zapita za mišljenje ove Vlade, ili da se dade prilika za diskusiju, kao što je to bilo uredjeno u mnogim drugim pitanjima, koja su se tretirala u isto vrijeme.

Predsjednik opaža, da se Memorandum od 17. februara osvrće na teškoće izmirenja etnografskih s drugim razlozima kod utvrdjivanja teritorijalnih granica, i da se poziva na uključenje triju milijuna Nijemaca u Čehoslovačku i više od triju milijuna Rusina u Poljsku, kao primjere, da je potrebno modifikovati etnografske granice. On je primoran da primijeti, da su ovo bili argumenti talijanskih predstavnika u toku pregovora, a koje argumente ni britanska ni francuska Vlada do sada nijesu mogle prihvatiti. Bilo je slučajeva, gdje je zbog dovoljnih geografskih i ekonomskih razloga Konferencija sankcionirala malo iskrivljenje etnografske granice, a američka je Vlada uvjerena, da kad bi Italija pristala, da se apliciraju isti principi u Istri i u Dalmaciji, Jadransko pitanje ne bi postojalo.

Američka Vlada od srca potpisuje osjećaje izražene od francuske i britanske Vlade u pogledu talijanskog učestvovanja u ratu. Ona potpuno cijeni vitalne posljedice toga sudjelovanja i duboko je zahvalna za herojske talijanske žrtve. Američka je Vlada u više navrata izrazila ove osjećaje. Ali takvi razlozi ne mogu da opravdaju nepravedna rješenja, koja bi izazvala ratove u budućnosti. Takav postupak bio bi kratkovidan i ne bi bio u skladu sa strašnim žrtvama cijeloga svijeta, koje žrtve mogu biti opravdane i oplemenjene samo ako se dodje do rješenja u skladu s principima, za koje je ovaj rat vodjen. Predsjednik moli, da ministri predsjednici Francuske, Velike Britanije i Italije čitaju njegovu odlučnost u Jadranskom pitanju u svijetlu ovih principa i rješenja, pa će uvidjeti, da pošto se on mora držati stanovišta, do kojeg je došao poslije mnogomjesečnog ozbiljnog proučavanja, on s povjerenjem računa na njihovu suradnju u ovom nastojanju s njegove strane, da održi za savezne

i udružene Sile onaj pravac upravljanja poslova, kojim se je započelo ići pobjedom nad Njemačkom i Konferencijom u Parizu.

XXXV.

Memorandum

ministara predsjednika Francuske i Velike Britanije kao odgovor na saopćenje predsjednika Wilsona, primljeno 25. februara 1920.

Ministri predsjednici Francuske i Velike Britanije pozdravljaju saopćenje, koje su danas primili od predsjednika Sjedinjenih Država kao odgovor na njihov Memorandum od 17. februara. Oni žele izraziti, da uvažavaju priznanje, koje je predsjednik Wilson u njemu izrazio francuskoj i britanskoj Vladi zbog njihovog držanja u Jadranskom pitanju. Francuskog i britanskog ministra predsjednika još jednom veseli, da ponove svoje osiguranje, izraženo u njihovom Memorandumu od 22. januara, da „oni nijesu nikad namjeravali stvoriti konačno rješenje visećih pitanja, a da ne zatraže stanovište američke Vlade". Stoga je dalje objašnjenje ovoga stanovišta, koje je sadržano u Memorandumu, na koji se odgovara, stvar od velikog interesa i važnosti za francusku i britansku Vladu, tim više što ono pokazuje, da se Vlada Sjedinjenih Država ne želi desinteresirati u općim pitanjima Mira.

Odsutnost američkog predstavnika pokazala se je u praksi kao skoro nepremostiva zapreka uspjehu pregovora i prihvatu od strane zainteresovanih stranaka ispravna rješenja, u skladu podjednako s principima Konferencije Mira i s legitimnim, premda oprečnim, aspiracijama talijanskog i jugoslavenskog naroda.

Oni primaju na znanje, kao činjenicu od najveće važnosti, da predsjednik Sjedinjenih Država izražava svoju spremnost, da pristane na svako rješenje, koje bi bilo „uzajamno prihvatljivo za Italiju i Jugoslaviju u pogledu njihove zajedničke granice u okolici Rijeke, uz uslov, da takav sporazum ne bude baza za kompenzacije drugdje na račun stanovništva jedne treće Sile".

Francuski i britanski ministri predsjednici slažu se u tom, da bi ovo bio idealan način za rješenje ovog pitanja, i oni su spremni, da učine sve, što im bude moguće, da se ovim putem dodje do rješenja. U svrhu da se taj proces olakša, oni su spremni povući svoje predloge učinjene 9. decembra i 20. januara, jer oni osjećaju, da kad bi dvije glavne zainteresovane stranke mislile, da su razne savezne i udružene Sile obavezane,

da ih podupiru u jednom specijalnom rješenju, bilo bi mnogo teže, da se dodje do dobrovoljnog sporazuma izmedju njih. Francuski i britanski ministri predsjednici stoga zajednički usrdno pozivlju predsjednika Wilsona, da s njima učestvuje u formalnom predlogu talijanskoj i jugoslavenskoj Vladi, kojim bi ih se pozvalo, da pregovaraju o zajedničkom sporazumu, na bazi povlačenja svih predjašnjih predloga.

Ako bi se ovaj pokušaj pokazao neuspješnim, francuski i britanski ministri predsjednici pristaju, da Sjedinjene Države, Velika Britanija i Francuska još jednom zajednički pretresu ovo pitanje, u cilju da se dodje do konkretnih predloga.

Francuski i britanski ministri predsjednici nadalje žele, da izraze svoje uvažavanje interesa, što ga američka Vlada uzimlje u budućnosti albanskog naroda, i oni uvjeravaju predsjednika Wilsona, da oni potpuno dijele poštovanje prema principu, što ga on ovdje najavljuje. Oni žele, da ga podsjete na ono, što su oni o tom pitanju rekli u svom Memorandumu od 17. februara, te žele, da izjave, da bi se novim pretresanjem albanskog pitanja moglo doći do rješenja, koje bi zadovoljilo aspiracije albanskog naroda za potpunom samoupravom, dok bi istodobno uzelo u obzir vitalne interese drugih zainteresovanih stranaka, ujedno s potrebom, da se Jugoslaviji osigura izlaz na Jadransko more u okolici Skadra. Oni su stoga spremni da pozovu zainteresovane Vlade, da dovedu svoje želje u sklad s američkim stanovištem.

Francuski i britanski ministri predsjednici moraju se nadalje osvrnuti na primjedbe predsjednika Wilsona o karakteru primjenljivosti Londonskoga Ugovora. U pogledu ovog Ugovora, oni se osjećaju obavezani da insistiraju, da se njegov „tajni karakter", kojem se predsjednik protivi, ima pripisati zahtjevima vojne strategije. Bitnost svakog uspjeha u ratu sastoji u tom, da se spriječi da neprijatelj bude izviješten o važnim planovima, bili oni vojničke ili političke prirode, a ugovor, na temelju kojeg je Italija ušla u rat, nije bio takav, da bi se mogao publikovati za vrijeme rata, a da se time ne učini šteta savezničkoj stvari.

U pogledu njihove izjave, da će Londonski Ugovor, u koliko se njih tiče, morati biti apliciran za slučaj, da se ne dodje do prijateljskog rješenja, izmedju Italije i Jugoslavije, francuski i britanski ministri predsjednici misle, da imaju veoma malo da nadodadu objašnjenjima, koja su već dali u svojem Memorandumu od 17. februara. Talijanska je Vlada vrlo lojalno i vrlo marljivo saradjivala s britanskom i francuskom Vladom u nastojanju, da zamijeni odredbe Londonskog Pakta rješenjem, koje bi zadovoljilo podjednako nju i Jugoslaviju. Jasno je, da bi takav sporazum uništio Londonski Pakt s pristankom same Ita-

lije. Da se do takvog sporazuma dodje, iskrena je nada svih saveznih Vlada, a one znadu, da predsjednik Wilson potpuno dijeli tu nadu, ali one ne mogu prikriti činjenicu, da ako se ne dodje do ovakvog dobrovoljnog rješenja, Londonski Pakt, koji su one potpisale 1915., bio bi jedina valjana alternativa, u koliko se njih tiče.

Zaključujući, francuski i britanski ministri predsjednici usudjuju se da svrate pažnju predsjednika Wilsona na hitnu važnost brzog rješenja jadranskog spora — spora, koji sad ozbiljno prijeti miru i okašnjava rekonstrukciju jugoistočne Evrope.

U Londonu 26. februara 1920.

XXXVI.

Odgovor predsjednika Wilsona

na Memorandum od 25. februara.[1]

London, 6. marta 1920.

Moj Lorde,

Pozivajući se na moju notu br. 163 od juče, čast mi je izvijestiti Vaše gospodstvo, da sam sada primio telegrafsko saopćenje od svoje Vlade, kojim mi je poslata korigirana versija note predsjednika Wilsona o Jadranskom pitanju, čiju kopiju prilažem. Čini mi se, da je bilo nekoliko ozbiljnih pogrješaka u jučerašnjoj transmisiji note iz Washingtona. Identičnu kopiju korigirane versije šaljem i g. Cambonu.

Čast mi je ostati, moj Lorde, s najvećim poštovanjem, Vaš pokorni i ponizni sluga.

John W. Davis.

Vrlo poštovanomu

Earl-u Curzon-u od Kedleston-a, K. G.[2]
Foreign Office.

Prilog.

Predsjednik želi izraziti, da je iskreno i od srca zainteresovan odgovorom francuskog i britanskog ministra predsjednika, koji je primio 27. februara. On sa zadovoljstvom uzima na

[1] Tekst je preuzet iz lista „Daily Telegraph“ od 9. marta 1920.
[2] K. G. znači „knight of the garter“ (vitez podveze).

znanje njihovu nepromijenjenu želju, da se dodje do ispravnog rješenja u skladu podjednako s principima Konferencije Mira i s legitimnim, premda oprečnim, aspiracijama talijanskog i jugoslavenskog naroda. On nadalje pozdravlja nakanu, koju su oni izrazili u pogledu izvjesnih bitnih točaka, „da pozovu zainteresovane Vlade, da dovedu svoje želje u sklad s američkim stanovištem".

Ali predsjednika je začudilo, kako su britanski i francuski ministri predsjednici mogli naći razloga u njegovoj izjavi, „da je voljan prepustiti uzajamnom sporazumu izmedju Italije i Jugoslavije rješenje o njihovoj zajedničkoj granici u okolici Rijeke", da mu sugeriraju povlačenje zajedničkog Memoranduma od 9. decembra. U tom im se on ne može pridružiti. Memorandum predstavlja slobodnu i dezinteresovanu presudu nakon mnogomjesečne ozbiljne diskusije. On predstavlja više nego običnu izmjenu mišljenja. On sačinjava izjavu o principima i rekapitulaciju glavnih točaka, na kojima se je došlo do sporazuma. On stoga predstavlja kratak pregled točaka, u kojima su francuska, britanska i američka Vlada sporazumne, te taj Memorandum treba da ostane ono, što je morao da bude, to jest baza za referenciju, koja predstavlja složna mišljenja ovih Vlada. Govoreći o „zajedničkoj granici u okolici Rijeke", predsjednik je imao na umu izričitu želju dviju zainteresovanih Vlada, da se napusti plan o Slobodnoj Riječkoj Državi, kako je izražen u zajedničkom Memorandumu od 9. decembra. Ako, kako mu se kaže, talijanska Vlada i Vlada države SHS vole da napuste tako zvanu jastuk državu, koja bi sadržavala veliku većinu Jugoslavena, te žele da ograniče predloženu Slobodnu Državu samo na riječki Corpus Separatum, stavljajući je pod suverenitet Lige Naroda, bilo bez talijanske bilo bez jugoslavenske kontrole, onda je Vlada Sjedinjenih Država spremna, da pristane na ovaj predlog, te je voljna da prepusti pod tim prilikama Italiji i Jugoslaviji, da one same odrede svoju zajedničku granicu. U vezi s tim predsjednik želi da ponovi, da bi s veseljem odobrio zajednički sporazum izmedju talijanske i jugoslavenske Vlade, i do kojega bi se došlo bez krnjenja teritorijalnih ili drugih interesa kojeg trećeg naroda.

Ali albansko pitanje ne bi smjelo biti uključeno u predložene zajedničke pregovore izmedju Italije i Jugoslavije, te predsjednik mora da ponovo izjavi, da on nikako ne može odobriti bilo kaki plan, koji bi dao Jugoslaviji u sjevernim krajevima Albanije teritorijalne kompenzacije za ono, što Jugoslavija na drugim mjestima gubi. U pogledu ekonomskog izlaza za Jugoslaviju u okolici Skadra, koji se napominje u Memorandumu a na koji se odgovara, predsjednik se pozivlje na Me-

morandum od 9. decembra, koji sadržaje odredbe, koje su dovoljne, da zadovolje jugoslavenske potrebe.

Što se tiče karaktera i aplikacije Londonskog Pakta, predsjednik se osjeća ponukan da govori s manje rezerve, zbog iskrenih primjedbi francuskog i britanskog ministra predsjednika. Predsjednik ne smatra da „zahtjevi vojne strategije" dovoljno opravdavaju držanje tajne pred Vladom, koja je bila intimno udružena s potpisnicima Londonskog Pakta u kolosalnoj zadaći odbrane ljudske slobode i koja je bila pozivana na neograničenu pomoć i neizmjerne troškove. Jasna i priznata politika američke Vlade, kroz sve njeno sudjelovanje u pregovaranjima na Konferenciji Mira, bila je ta, da se ona nije smatrala vezana tajnim ugovorima, čija joj eksistencija nije bila prije poznata. Gdje su odredbe takvih Ugovora bile pravedne i razumne, Sjedinjene su Države bile voljne da ih poštuju. Ali francuski i britanski ministri predsjednici sigurno ne će očekivati, da Vlada Sjedinjenih Država odobri primjenu odredaba Londonskog Ugovora, izuzev u koliko Vlada Sjedinjenih Država bude uvjerena, da su ti uslovi apsolutno pravedni i u skladu s održanjem mira i reda u jugoistočnoj Evropi. Odsutnost američkog punomoćnog predstavnika mora se žaliti i mogla je biti vrelo nezgodnosti, ali predsjednik se sjeća nekoliko slučajeva, gdje su odluke Vrhovnog Savjeta bile zadržane, dok su britanski i francuski predstavnici tražili mišljenja svojih Vlada, te je uvjeren, da bi se bilo prištedilo na vremenu i izbjeglo mnogim nesporazumcima, da je ova Vlada bila dovoljno izvještena o činjenici, da se britanska i francuska Vlada kane radikalno odijeliti od Memoranduma od 9. decembra, prije nego se je došlo do odluke, i prije nego je ona bila saopćena talijanskoj i jugoslavenskoj Delegaciji.

Zaključujući, predsjednik želi izjaviti, da se on slaže s gledištem britanskog i francuskog ministra predsjednika, da je brzo rješenje Jadranskog pitanja od bitne važnosti. Ali on ne može pristati, da je opravdana sugestija, kao da bi on bio odgovoran, što mu se implicite pripisuje, da se do takvog rješenja još nije došlo. On se je jednostavno držao odredaba rješenja, koje su francuska i britanska vlada priznale kao ispravno u zajedničkom Memorandumu od 9. decembra, te je odbio da odobri novo rješenje, zaključeno bez znanja i odobrenja američke Vlade, i koje je, po njegovom mišljenju, u direktnoj opreci s principima, za obranu kojih je Amerika ušla u rat. Ovo je gledište predsjednik na široko obrazložio u svojoj noti od 10. februara, te se usudjuje izraziti ozbiljnu nadu, da savezničke Vlade ne će naći za potrebno, da krenu putem, na kojem ih američka Vlada, u skladu sa svojim opetovanim izjavama, ne bi mogla slijediti.

XXXVII.

Gosp. Trumbić g. Nitti-ju.

(Telegram.) Pariz, 25. aprila 1920.

Njeg. Ekscelenciji g. Nitti-ju, predsjedniku Konferencije u San Remu.

Prema izvjesnim obavještenjima izgleda, da je rješenje Jadranskoga pitanja došlo na točku, da se bude diskutovalo u San Remu. Ovim povodom Delegacija kraljevine SHS ima čast svratiti pažnju Vaše Ekscelencije kao i pažnju Konferencije na slijedeće činjenice. Direktni pregovori izmedju kraljevske talijanske Vlade i Delegacije kraljevine SHS, koji su bili započeti u Londonu i potom produženi u Parizu s predsjednikom gosp. Nittijem i ministrom izvanjskih posala g. Scialojom u Parizu, nijesu bili prekidani. Delegacija nije dosada dobila nikaki službeni poziv, da dodje na Konferenciju. Neslužbene sugestije, prema kojima je trebala Delegacija da podje u San Remo, bile su uvjetovane našim prethodnim prijemom Memoranduma od 9. decembra i predloga učenjenoga i potpisanoga od strane ministra izvanjskih posala g. Scialoje, kao baze diskusije. Dosada Delegacija nije mogla da primi od kraljevske Vlade zatražene instrukcije zbog izuzetnih prilika, što su izbile u našoj zemlji (prilikâ sličnih onima u drugim zemljama, naročito zbog željezničarskoga strajka). Tako Delegacija, sve pored svoje najbolje volje, nije mogla da dodje u San Remo. Mi računamo s osjećajem pravdoljublja i uvidjavnosti predstavnika Velikih Sila, da će voditi računa o ovoj činjenici, nezavisnoj od naše volje, i molimo ih, da ne donesu nikakovo definitivno rješenje, koje bi moglo prejudicirati prijateljsku odluku u ovom važnom pitanju, odluku, koja bi utjecala na buduće odnose dvaju zainteresovanih naroda. Ja mogu najodlučnije uvjeriti Visoku Konferenciju, da je naša Delegacija zadahnuta najiskrenijom željom, da Jadransko pitanje bude riješeno u duhu prijateljstva i sporazuma.

Trumbić.

XXXVIII.

Gosp. Nitti g. Trumbiću.

(Telegram.) San Remo, 25. aprila.

G. dr. Anti Trumbiću, ministru izvanjskih posala kraljevine SHS u Parizu.

Kako do danas nijesam primio nikakovo Vaše saopćenje, izvijestio sam Konferenciju, da ću joj sutra 26. aprila saopćiti

odluku kraljevske vlade o rješenju Jadranskoga pitanja. Povodom Vaše depeše predložit ću sutra, da se diskusija obustavi. Želim, da razgovori izmedju Vas i moga kolege g. Scialoje budu što prije nastavljeni. Konferencija svršava sutra svoj rad. Molim Vas telegrafirati u San Remo, kada ćete biti spremni doći u San Remo ili u koje drugo pograničnо mjesto, gdje će ministar Scialoja biti zadovoljan sastati se s Vama, da produži prijateljski razgovor.

Nitti.

Dodatak.

Sadašnje stanje Jadranskoga pitanja.

Napisao dr. Otokar Rybař, delegat na Konferenciji Mira i bivši zastupnik grada Trsta na car. vijeću.*

Velikom napetošću očekuju ne samo izravno zainteresovane države, već moglo bi se reći, čitav civilizovani svet konačno rešenje Jadranskoga pitanja. Ne radi se naime tu samo o tome, da se već jedamput svrši dugotrajan spor o granicama, nego od sretnog rešenja toga spora ovisi uspostavljanje prijateljskih odnošaja izmedju dve, nominalno savezničke, u istinu pako zavadjene države; ovisi nadalje povratak normalnih saobraćajnih i uopće privrednih prilika u Središnjoj Evropi i na Jadranskom moru i još više od sporazuma izmedju Italije i kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ovisi, kako se to već nekoliko puta i iz najkompetentnijih mesta naglašivalo, svetski mir.

Rešenje toga pitanja pako postalo je tako teško, pošto se s jedne strane (u Italiji) raspaljivanjem nacionalnih strasti stvorilo raspoloženje, koje svako popuštanje smatra teškom povredom narodne časti i državnog ugleda, i što bi na drugoj strani ustup glede glavnoga predmeta toga spora (Reka) značio opasno ugrožavanje životnih interesa države, koja je danas sa svojom izvoznom i uvoznom trgovinom vezana na taj jedini izlaz na more i u široki svet.

Vrhu toga ne sme se zaboraviti, da ulaze u to pitanje i lični momenti, koji su označeni imenima Wilson i D'Annunzio. I ako zvuči skoro kao blasfemija, ako se istim dahom izgovara slavno ime plemenitog borca za pravicu i ime jedne operetne

* Priopćujem ovaj veoma informativni članak g. dra. O. Rybařa, odštampan u „Obzoru" od 13. maja 1920., jer veoma pridonosi razumijevanju konačne faze Jadranskoga pitanja.

figure, koja predstavlja najsmešniju parodiju garibaldinskih uspomena, ipak je žalosna istina, da, kako je dosad Wilsonov nastup branio naš narod pred suviše nepravednim rešenjem Jadranskog pitanja, tako sada D'Annunzijeva avantira sprečava pobedu pravice. Rečki je problem za talijansku vladu postao pitanje, kako će moći ukloniti D'Annunzija, a da ne izazivlje raspad svoje oboružane snage. Poznata je naime činjenica, da talijanska flota uopće ne sluša više svoje vlade (vidi izjave admirala Millo i Thaon de Reveil) a u vojsci popustila je disciplina u tolikoj meri, da bi se ista raspala u momentu, kad bi se od nje zahtevalo, da maršira protiv D'Annunzijevih ardita. D'Annunzio, koji je u septembru započeo svoju „akciju" uz očitu potporu visokih talijanskih krugova, postao je ozbiljna opasnost za sadašnji pravni poredak, a možda i za opstanak same države.

Pogledom na sve to razumet će se, zašto dosadašnji pokušaji, da se dodje do prihvatljivog rešenja, nisu imali uspeha. Isto tako razumljivo je, da Italija želi da dodje čim pre do rešenja, koje bi učinilo kraj sadašnjemu opasnome stanju i koje bi istodobno rasteretilo državne financije od vanrednih troškova, koji iznose od 600 milijuna do 1 milijarde mesečno. Krvava nužda dakle nagnala je Nittia, da je napustio besplodnu taktiku mimoilaženja naše Delegacije te da se je napokon odlučio na izravne pregovore.

O stanju tih pregovora obaveštena je po svojim novinama sasvim tačno talijanska i engleska javnost, nekoliko manje francuska. Kod nas pako šire se iz veoma sumnjivih izvora sasvim netačne vesti, koje ne dopuštaju, da naša javnost sebi stvori pravu sliku o tom po nas tako važnom pitanju. Svrha sledećih redaka je, da se baci nešto svetla na sadašnji položaj. Iz lako razumljivih razloga moram se kod toga ograničiti na one dogodjaje, koje mogu znati i naši protivnici, i koji su im iz njihovih novina zbilja poznati.

Kao polaznu tačku uzimam ultimatum od 20. januara 1920. Kako je poznato, taj nas je ultimatum postavio pred dilemu, ili da prihvatimo predlog Clemenceau-a i Lloyd George-a od 14. januara o. g. ili da nam se nametne Londonski pakt, na kojega primenu su za protivni slučaj pristale i Engleska i Francuska. Predlog od 14. januara bio je za nas neprihvatljiv, jer je, priznavši Reci i Zadru nezavisnost, istima dozvolio pravo, da povere svoje diplomatsko zastupstvo tudjoj državi, to jest Italiji, koja bi time postala faktični suveren, i jer je vrhu toga Italiji dao teritorijalnu vezu izmedju Reke i talijanske Istre po famoznom koridoru, koji je obuvatio obalu zapadno od Reke sa celim volosko-opatijskim kotarom, ostavivši Jugoslavenima samo željeznicu Reka—Sv. Petar sa teritorijom istočno od nje. Na

severu dao je Italiji preko Wilsonove crte Senožeče a od ostrva Lošinj, Vis i Palagružu. Kao odštetu za sve to nudjao je severnu Albaniju sa Skadrom.

Pristanište (uključiv i Baroševu luku) i željeznica na rečkom teritoriju došla bi pod upravu Lige Naroda.

Sva Opatijska rivijera bila bi dakle talijanska i naša država izgubila bi i Sušačku deltu i Baroševu luku, koje sačinjavaju sastavni deo kraljevine Hrvatske.

Položaj bio je vrlo kritičan. Pristanak na ovaj predlog značio bi odreku na poslednji slobodni izlaz na more; nepristanak pako izložio bi nas bio opasnosti, da Italija proglasi aneksiju sviju pokrajina, koje joj daje Londonski pakt. Evazivnim odgovorom od 28. januara uspelo je odvratiti neposrednu opasnost. Medjutim pak istupio je bio nenadano i Wilson, o kojem se, pogledom na prilike u senatu, već mislilo, da ne će više uzeti nikakvo učešće u radu na Konferenciji. Onaj isti dan, kad je našim predstavnicima predan ultimatum, stigla je iz Washingtona depeša, kojom Wilson traži razjašnenja, kako se moglo u predlogu od 12. odnosno 14. januara odustati od Spomenice od 9. decembra 1919., koja je plod sporazumnog zaključka Engleske, Francuske i Amerike, te kako se može opet pretiti sa Londonskim paktom, na koji Amerika nikad nije pristala. Iz toga razvila se prepiska, koja je našoj javnosti poznata. Iz te prepiske istaknuti treba na tom mestu osobito dve tačke: pre svega Wilson stoji nepokolebivo na stanovištu Spomenice od 9. decembra 1919., što ne isključuje, da bi on pristao i na rešenje, koje bi bilo plod sporazuma izmedju Italije i Jugoslavena; no u tom slučaju, a to je druga po nas važna tačka, on ne dopušta, da se kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ustupi severna Albanija. U tom pogledu naglasuje, da on isto tako brani albanska prava od jugoslavenskih pretenzija, kao što brani na severu jugoslavenske interese od talijanskih presizanja.

Hoću odmah da ovde istaknem, da je ovo prividno pravedno i dosledno stanovište u istini skroz i skroz nepravedno i nedosledno. Dok naime Wilson u Spomenici od 9. decembra nama uskraćuje suverenitet nad Rijekom, i kako izgleda, čak i nad Sušakom (kartu koja je priložena onoj Spomenici i u kojoj su nacrtane granice jastuk-države, nije nam još ni danas saopćena), dok dakle nama tu uzima jedinu pravu luku, ležeću povrh svega na čisto našoj zemlji, te nama priznaje samo ista prava, koja će imati na Reci Madžarska, Rumunija i druge Centralne države, priznaje on u Albaniji jednoj tudjoj državi (Italiji), neograničeni suverenitet nad jedinom pravom albanskom lukom (Valona) i širokim zaledjem, i, dok protiv nas brani nezavisnost i nedelivost Albanije, ustupa on, ne samo, kako je gore

rečeno, Italiji Valonu sa zaledjem, već i Grčkoj pokrajinu Argyrokastro te otvara mogućnost, da joj se dade i Korča, to središte intelektualnog života Arnauta. Prava ironija pako za načelo nezavisnosti Albanije jest ona tačka Spomenice od 9. decembra 1919., kojom je Italiji poveren mandat za svu ostalu Albaniju, sve do naših granica.

Što znači takav mandat i koliko nezavisnosti ostaje zemlji, nad kojom se vrši mandat, baš naš je narod već iskusio u Bosni i Hercegovini. Pravo je ruglo za pojam nezavisnosti, ako se Italiji još izričito daje pravo, da sme kroz dve godine držati u Albaniji okupatornu vojsku i za lokalnu žandarmeriju imenovati talijanske oficire.

Wilsonov ispad protiv Jugoslavena zbog albanskog pitanja bio je tim neopravdaniji, što je naša Delegacija od prvog početka zauzimala, i zauzimlje i danas, najkorektnije i najpravednije stanovište. Ona naime traži potpunu nezavisnost Albanije u granicama od g. 1913. a traži to takodjer u vlastitom interesu, jer voli imati za susjeda Albaniju nego Italiju. Samo za slučaj, da se Albanija podeli i dade Italiji mandat, traži naša delegacija severnu Albaniju sa Skadrom, jer nikako ne može dopustiti, da taj, po Crnu Goru i Srbiju tako važni kraj dodje pod tudjinsku vlast. Mi doduše želimo imati dobre odnose s Italijom, ali smo uvereni, da će to moguće biti samo onda, bude li Italija poštivala geslo: Balkan balkanskim narodima.

Spomenuta prepiska imala je ipak ovu dobru posledicu, da su napokon i Talijani razumeli, da su najbolji način rešenja našega spora izravni pregovori s nama. O ultimatumu od 20. januara nije bilo više govora. Odmah iz početka Francuska i Engleska dva su puta urgirale odgovore, no iza prepiske prestalo je i to.

Do izravnih pregovora došlo je povodom Konferencije u Londonu i neposredno po Konferenciji u Parizu. Pašić i Trumbić sastali su se u Londonu sa Nittijem i Scialojom, a Trumbić sa Nittijem u Parizu. Ti pregovori nisu imali uspeha i o njihovom tečaju prodrle su samo netačne vesti u javnost. Samo toliko se moglo u javnosti razumeti, da D'Annunzio zadaje Italiji velikih briga i da ona s toga želi takovo rešenje, koje ne bi izazvalo sukoba s rečkim diktatorom.

Engleska je Nittija potpomagala i na novo zapretila Londonskim Paktom za slučaj, ako ne dodje do sporazuma s Italijom.

Medjutim poznati dogodjaji u Njemačkoj i spor izmedju Engleske i Francuske potisnuli su Jadransko pitanje privremeno u pozadinu.

Do novih izravnih pregovora došlo je neposredno pred Sanremskom Konferencijom. Dne 13. i 14. aprila posetio je

Scialoja Trumbića u sanatoriju u Parizu te u glavnom predložio dva rešenja: za slučaj priznanja talijanskog suvereniteta nad Rekom pripravan je bio na različite koncesije, osobito na napuštanje tako zvanog koridora, to jest teritorijalne veze izmedju Reke i Istre; u protivnom pako slučaju tražio je taj koridor sa celom teritorijom južno i zapadno od željezničke pruge Reka-Sv. Petar. Pošto je Trumbić izjavio, da ne može pristati ni na jedno ni na drugo rešenje, a da će svakako izvestiti Vladu, to se utanačilo, da će jugoslavenska Delegacija poći u San Remo samo u slučaju, da prihvati jednu ili drugu alternativu kao osnovicu za dalje pregovore. Zbog željezničarskog štrajka pariski je kurir stigao tek na šesti dan u Beograd, usled čega Vlada nije mogla dati na vreme upute Delegaciji u Parizu.

Medjutim bio se izvršio preokret u javnom mnenju u Italiji, a osobito u generalnom štabu. Kako su javile talijanske novine, vojnički krugovi, koji su bili do onda protivni rešenju predloženom u Spomenici od 9. decembra, izjavili su sada, da se može to rešenje sa nekim ispravcima kod Učke i Senožeča prihvatiti. Na temelju toga, tako su nadalje javile talijanske novine, Nitti će na sjednici Vrhovnog Veća od 25. aprila, koja je imala biti poslednja, izjaviti, da pristaje na predlog od 9. decembra.

Time bio bi postignut sporazum izmedju četiri Velike Sile, koje bi onda bez sumnje kušale, da nam to rešenje nametnu.

Proti mogućnosti, da se Jadransko pitanje reši bez našega saslušanja i bez našega pristanka, Delegacija je 25. aprila brzojavno prosvedovala kod Nittija, kao predsednika Konferencije, pozivajući se na činjenicu, što po samim Nittijevim i Scialojinim izjavama, nije se moglo smatrati pregovore prekinutima i što Delegacija samo radi komunikacijskih poteškoća nije mogla da na vreme primi potrebite upute. Na koncu je izjavila, da je spremna svaki čas da nastavi pregovore.

Pre nego je ta depeša stigla u San Remo, Nitti je već na Konferenciji dao izjavu, da prihvaća rešenje od 9. decembra 1919., ali da uza sve to ipak traži neke ispravke, navlaš u pogledu državopravnog položaja Reke i u pogledu zapadne granice. Ovaj zahtev zaprečio je, da nije došlo do konačnog rešenja. Millerand i Lloyd George izjavili su naime, da za svaku promenu rešenja od 9. decembra 1919. mora Nitti da traži pristanak Wilsonov ili Jugoslavena. Nitti pridržao je sebi, da će, posavetovavši se sa stručnjacima, dati konačni odgovor dojdući dan (26. aprila).

Medjutim je stigla depeša naše Delegacije. Sadržaj te depeše bio je Nittiju, koji je, kako je izjavio, samo pod pritiskom unutrašnjih prilika silio na brzo rešenje, dobro došao povod, da je u ponedeljak na sednici predložio, da se rasprava o Ja-

dranskom pitanju obustavi u svrhu nastavljanja izravnih pregovora, s čime su bili Millerand i Lloyd George potpuno sporazumni.

O svojoj odluci obavestio je Nitti Trumbića brzojavno još u noći od 25. na 26. aprila te ga pozvao, neka se sastane sa Scialojom u kakvom kraju blizu granice.

Mogućnošću, da prihvati Italija rešenje od 9. decembra, takvo kakvo je, nastala je promena situacije. Jastuk-država, koja je već bila napuštena u ultimatumu, pojavila se opet, i to u vrlo ozbiljnoj kombinaciji.

Sada više nije bilo dovoljno, da se odbije stavljene predloge; sada je trebalo ili nastaviti izravne pregovore na temelju talijanskih projekata ili pristati na rešenje od 9. decembra. Delegacija smatrala je, da je za takvu važnu odluku potreban izravan kontakt s Vladom pa je stoga otputovala u Beograd.

Kako je već javljeno, Vlada odlučila se za nastavak pregovora.

Kakva će biti konačna odluka, danas je nemoguće predvideti; to bi pako morali Talijani imati na umu, da će, čim više oni oštećuju naše nacionalne i privredne interese, tim pre doći čas, gdje će se naš narod odupreti nepravednom rešenju.

Sadržaj.

Strana

D 651 I6S46
Šišić, Ferdinand
Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY